JACINT VERDAGUER

1877 - 1977

Ermita de Sant Jordi, de Puig ses Lloses, prop de Folgueroles, on cantà primera missa mossèn Cinto (Foto E. Esteve).

En el Centenari de L'Atlàntida

FUNDACIÓ CARULLA · FONT

Nadal del 1977

BON NADAL
I ANY NOU
als nostres amics

Lluís Carulla i Canals
Maria Font i Bernaus i fills

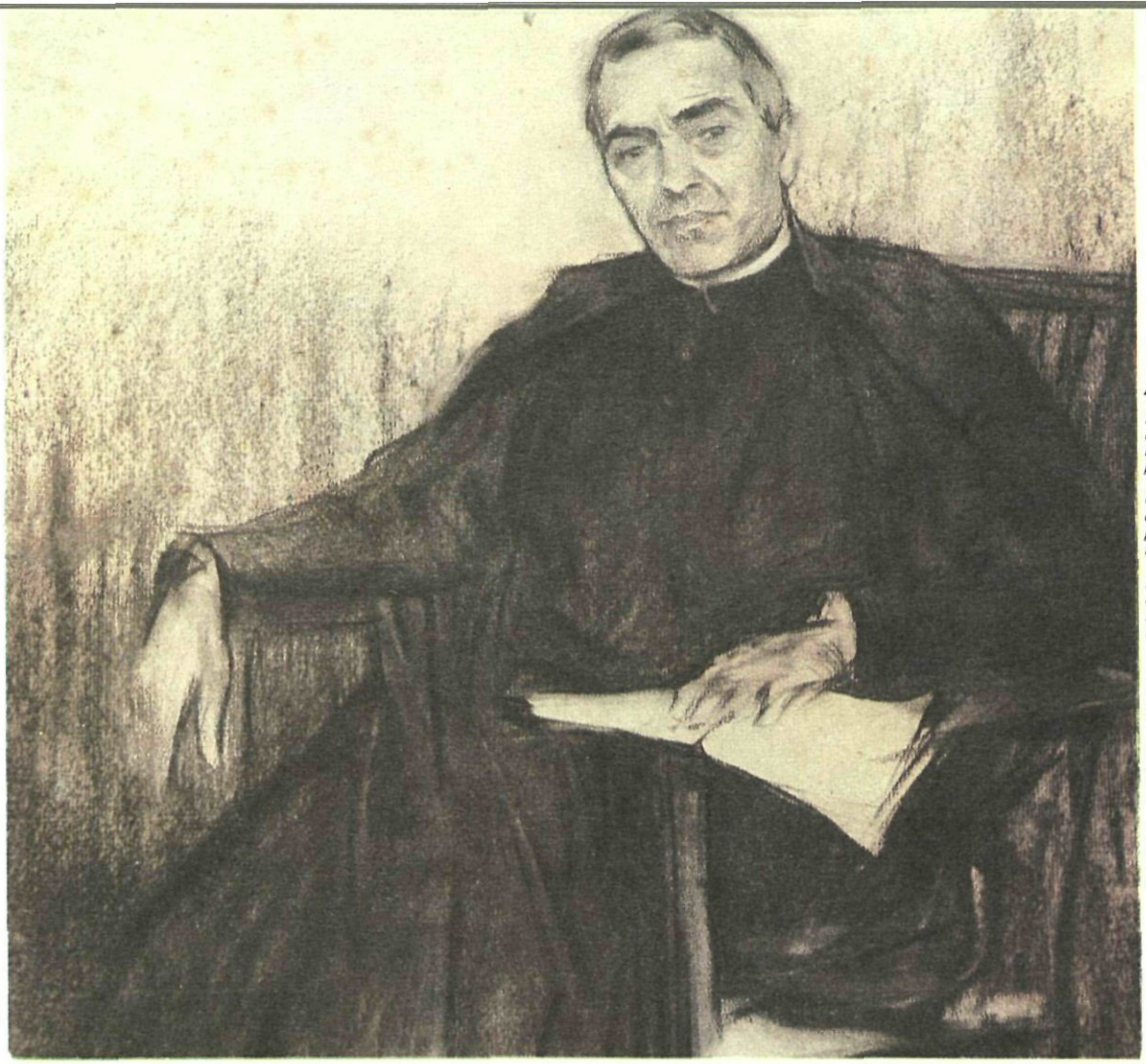

A JACINT VERDAGUER

Fill del cel, a la terra t'enyoraves,
o, dolç germà del Pobrissó d'Assís!
El català fou l'escala que empraves
per a pujar i baixar del Paradís.

Cada graó, el nom d'una flor boscana,
d'una font, d'un ocell, o d'un tossal;
partint d'un gra de terra catalana,
no et deturava ni l'estel més alt.

Endut pel ritme de la llengua mare,
que sentíes renéixer dintre teu,
l'ascensió pels noms se't feia clara:
de l'home a l'àngel, de l'àngel a Déu.

I un cop al cim de tota jerarquia,
sols et calia ja el suprem conhort:
trobar a l'escala que et feia de guia
l'ample replà que dominés la mort.

I el vas atényer, que en fer la centúria
de ta naixença a la gleva pairal,
un vent novell que somou la boscúria
brunz i murmura un sol mot: immortal!

Cada mot de la llengua catalana
ressona cada dia més segur,
i és un crit que arrenglera i agermana
que ens hi sentim tots, immortals com tu!

VENTURA GASSOL
17 de maig de 1945

Jacint Verdaguer. Retrat al carbó per Ramon Casas (Museu d'Art Modern. Barcelona). (Foto R. Manent)

JACINT VERDAGUER

EN EL CENTENARI DE L'ATLÀNTIDA

Tavèrnoles, església de Sant Esteve. (Foto Cuyàs)

MOT DE GRÀCIES

Col·laboracions que hem d'agrair per haver fet possible la publicació d'aquestes Nadales, en les edicions aparegudes des del 1967. Els anys indiquen els de la Nadala en què es féu la col·laboració.

Carme Agustí i Badia (1977)
Joan Ainaud de Lasarte (1976)
Josep M. Ainaud de Lasarte (1970 a 1977)
Joan Alavedra (1971 i 1974)
Lluís Albert (1975)
Montserrat Albet (1976)
Josep Alsina i Bofill (1976)
Ramon Aramon i Serra (1969)
Antoni M. Badia i Margarit (1971)
Josep Benet (1970, 1973 i 1975)
Oriol Bohigas (1973)
Pere Bohigas (1972)
Jordi Bonet (1976)
Josep M. Cadena (1972)
Helena Cambó (1976)
Eliseu Climent (1977)
Isidre Clopas i Batlle (1976)
Miquell Coll i Alentorn (1971, 1974, 1975 i 1976)
Antoni Comas (1974)
Miquel Dolç (1974)
Pere Domingo (1971)
Salvador Espriu (1971)
Xavier Fàbregas (1974)
Josep Fauli (1972)
Lluís Ferran de Pol (1974)
Francesc Fontbona (1973)
Joan Fuster (1972)
Tomàs Garcés (1972)
Domènec Guansé (1972)
Francesc Guàrdia (1973)
Josep Iglésies (1975 i 1977)
Albert Jané (1975)
Enric Jardí (1974 i 1977)
Eduard Junyent (1977)
Cassià M. Just (1971)
Josep Lladonosa (1977)
Joaquim Llimona de Gispert (1976)
Montserrat Llorens (1977)
Albert Manent (1972, 1974 i 1975)
Josep Massot (1974)
Joan A. Maragall (1976)
Oriol Martorell (1971)
Gregori Mir (1972)
Josep Miracle (1972 i 1977)
Francesc de B. Moll (1971 i 1976)
Agustí Montal (1974)
Andreu Morta (1975)
Ramon Muntanyola (1971)
Antoni Noguera (1976)
Joan Oliver (1971, 1972 i 1974)
Josep Pernau (1975)
Ramon Pla i Arxé (1972)
Josep M. Poblet (1970, 1974 i 1975)
Josep Pont i Gol (1971 i 1975)
Josep Porter (1972)
Martí de Riquer (1976)
Manuel Ribas-Piera (1976)
Josep Rius (1972)
Jordi Rubió (1971 i 1972)
Josep M. Sala i Albareda (1975)
Ricard Salvat (1974)
Josep Sanabre (1968)
Manuel Sanchis i Guarner (1976)
Jan Scheijbal (1974)
Maurici Serrahima (1977)
Josep M. Solà i Camps (1977)
Ferran Soldevila (1969)
Antoni Tàpies (1971)
Joan Torrent i Fàbregas (1977)
Joan Triadú (1972, 1974 i 1977)
Josep Trueta (1974 i 1976)
Edmon Vallès (1977)
Jaume Vidal i Alcover (1976)
Pau Vila (1971)

JUSTIFICACIÓ DEL TIRATGE

De la nostra Nadala se n'ha fet una impressió de: 24.882 exemplars, repartits així:

850 a vells amics, amics novells i coneixences. 100 d'aquests van numerats i signats.

22.000 als socis d'Òmnium Cultural, amb tots els quals, coneguts o no, ens sentim lligats per una mateixa vivència.

2.000 de sol·licitats, com cada any, per "Cultura en Ruta" d'Òmnium Cultural, per a facilitar-los, a cost estricte, als qui, no essent socis o col·laboradors d'Òmnium Cultural, s'interessen habitualment per aquestes Nadales, que podran trobar també a les llibreries de Catalunya.

17 exemplars destinats als col·laboradors d'aquesta Nadala:

Carme Agustí i Badia
Josep M. Ainaud de Lasarte
Eliseu Climent
Ernest Esteve
Josep Iglésies
Enric Jardí
Eduard Junyent
Josep Lladonosa
Montserrat Llorens
Josep Miracle
Miquel Salarich
Maurici Serrahima
Josep M. Solà i Camps
Joan Torrent i Fàbregas
Joan Triadú
Felip Vall i Verdaguer
Edmon Vallès

15 exemplar destinats a:

Abadia de Montserrat
Amics de Verdaguer, Folgueroles
Arquebisbat de Tarragona
Biblioteca de Catalunya
Casal de l'Espluga de Francolí
Congrés de Cultura Catalana
Fundació Carulla-Font
Grup Rosellonès d'Estudis Catalans
Institut d'Estudis Catalans
Museu Arxiu de Montblanc
Museu Verdaguerià de Vil·la Joana
Obra Cultural Balear
Òmnium Cultural
Patronat d'Estudis Ausonencs
Secretariat d'Ensenyament de l'Idioma (València)

DEDICACIÓ D'AQUESTES NADALES

1967 JOAN I EL CAÇADOR
(1.200 exemplars) 17 × 22

Dedicat al "Rei Amador de la Gentilesa".

1968 PAU CLARIS
(1.200 exemplars) 36 pàgs. 19 × 24

Mossèn Sanabre acabava de descobrir, a la Biblioteca Nacional de París, el parlament que va pronunciar el dia 11 de setembre de 1640, tot just ocorregut el Corpus de Sang, el canonge Pau Claris a l'Assemblea dels Tres Braços de la Generalitat de Catalunya, institució de la qual Claris era president en aquella hora tràgica de la història de la nostra terra.

1969 FERRAN SOLDEVILA
(6.000 exemplars) 44 pàgs. 21 × 27

"Gentilesa de Ferran Soldevila", **Lluís Carulla.**
"Breu noticia biogràfica de Ferran Soldevila", **Ramon Aramon.**
"Al llarg de la meva vida", **Ferran Soldevila.**
Extracte de les Memòries, llavors inèdites, que Edicions 62 publicaria després amb el mateix titol.

1970 CENTENARI DEL NAIXEMENT D'ENRIC PRAT DE LA RIBA
(10.000 exemplars) 44 pàgs. 21 × 27

"En el Centenari de Prat de la Riba", **Lluís Carulla.**
"Biografia essencial de Prat", **J. M. Poblet.**
"cronologia de la seva vida" i "Obra col·lectiva de Prat", **Josep Benet.**
"Prat de la Riba vist pels homes del seu temps", **J. M. Ainaud.**

1971 NORANTA-CINQUÈ ANIVERSARI DE PAU CASALS
(13.000 exemplars) 104 pàgs. 20 × 24

"El nostre homenatge a Pau Casals", **Lluís Carulla.**
"Aspectes de la vida i de l'obra de Pau Casals", **Joan Alavedra.**
"Catalunya també opina":
R. Muntanyola, J. Trueta, F. de B. Moll, J. Pont i Gol, J. Rubió, Pau Vila, A. Tàpies, A. Badia i Margarit, Cassià M. Just, Joan Oliver, P. Domingo, Oriol Martorell, S. Espriu.
"Oliba, apòstol de la Pau", **M. Coll i Alentorn.**

1972 500 ANYS DEL PRIMER LLIBRE IMPRÈS EN CATALÀ (1474-1974)
(16.393 exemplars) 138 pàgs. 21 × 27

"Dos motius de joia", **Lluís Carulla.**
"La paraula i el llibre", **Jordi Rubió.**
"L'aventura del llibre català", **Joan Fuster.**
"El llibre manuscrit en llengua catalana", **Pere Bohigas.**
"Assaig de cronologia", **J. M. Ainaud.**
"El llibre en català i els seus editors": **J. M. Cadena, J. Faulí, T. Garcés, D. Guansé, A. Manent, G. Mir, J. Miracle, R. Pla, J. Porter, J. Rius, J. Triadú.**
"Cloenda", **Joan Oliver.**

1973 LLUÍS DOMÈNECH I MONTANER, en el 50è. aniversari de la seva mort.
(18.392 exemplars) 144 pàgs. 21 × 27

"Una faceta poc coneguda", **Lluís Carulla**
"Domènech i Montaner, arquitecte modernista", **Oriol Bohigas.**
"El politic i la seva època", **Josep M. Ainaud de Lasarte.**
"Lluís Domènech i Montaner, teòric i erudit", **Francesc Fontbona.**
"L'home". Textos de **Francesc Guàrdia,** gendre i col·laborador de Domènech i Montaner.
"Cronologia de Lluis Domènech i Montaner 1850-1923".
"Bibliografia de Domènech i Muntaner".
"Antologia de textos de Lluis Domènech i Montaner", **Josep Benet.**
"Documents".

1974 ÀNGEL GUIMERÀ (1845-1924)
(18.482 exemplars) 136 pàgs. 21 × 27

"Guimerà en el meu record", **Lluís Carulla.**
"1974, any de commemoracions a Catalunya", **Joan Oliver, Joan Triadú, Josep M. Poblet, Antoni Comas, Miquel Dolç, Albert Manent, Josep Massot, Enric Jardí, Agustí Montal, Josep M. Ainaud i Joan Alavedra.**
"Algunes bases crítiques a una possible reestructuració dramatúrgica de l'actual teatre d'Àngel Guimerà", **Ricard Salvat.**
"El teatre d'Àngel Guimerà, trajectòria i significació", **Xavier Fàbregas.**
"Breu antologia de Guimerà poeta", **Ferran de Pol.**
"Guimerà politic i patriota", **Miquel Coll i Alentorn.**
"Maria, l'amor d'en Guimerà", **Ferran de Pol.**
"Projecció internacional d'Àngel Guimerà", **Jan Schejbal.**
"Cronologia d'Àngel Guimerà", **Josep M. Ainaud de Lasarte.**

1975 L'EXCURSIONISME A CATALUNYA (1876-1976)
(22.176 exemplars) 112 pàgs. 21 × 27

"Centenari del Centre Excursionista de Catalunya", **Lluís Carulla.**
"Presència de l'excursionisme dins la cultura catalana", **Josep Iglésies i Fort.**
"Assaig de cronologia", **Josep M. Ainaud de Lasarte i Andreu Morta.**
"L'excursionisme esportiu", **Josep M. Sala i Albareda.**
"Breu antologia literària", **Albert Jané.**
"Commemoracions als Països Catalans", **Josep M. Ainaud de Lasarte, Lluís Albert, Josep Benet, Miquel Coll i Alentorn, Albert Manent, Josep Perarnau, Josep M. Poblet i Josep Pont i Gol.**

1976 JAUME I, EL CONQUERIDOR (1276-1976)
(24.000 exemplars) 112 pàgs. 21 × 27

"La família Carulla i el record de Jaume I", **Lluís Carulla i Canals.**
"Geni i figura de Jaume I", **Miquel Coll i Alentorn.**
"Jaume I, configurador del domini lingüistic català", **Manuel Sanchis i Guarner**
"La llengua com a vincle d'unió entre els Països Catalans", **Francesc de B. Moll.**
"L'escriptor Jaume I", **Martí de Riquer.**
"Els Nadals del rei Jaume I", **Agustí Duran i Sanpere**
"Cronologia de Jaume I i presència del seu record fins als nostres dies", **Josep M. Ainaud de Lasarte.**
"Commemoracions als Països Catalans", **Josep M. Ainaud de Lasarte, Montserrat Albet, Josep Alsina i Bofill, Jordi Bonet, Helena Cambó, Isidre Clopas, Joaquim Llimona, Joan A. Maragall, Antoni Noguera, Manuel Ribas-Piera, Josep Trueta, Jaume Vidal i Alcover.**

1977 JACINT VERDAGUER EN EL CENTENARI DE L'ATLÀNTIDA
(25.000 exemplars) 112 pàgs. 21 × 27

"Els Premis "Baldiri Rexach", primer any", **Lluís Carulla i Canals.**
"Verdaguer, sacerdot i poeta", **Eduard Junyent.**
"Esbós biogràfic de Jacint Verdaguer", **Josep Miracle.**
"Del Colom a L'Atlàntida", **Josep M. Solà i Camps.**
"Projecció de L'Atlàntida més enllà dels Països Catalans", **Joan Torrent i Fàbregas.**
"Cronologia de Verdaguer", **Josep M. Ainaud.**
"Commemoracions als Països Catalans", **Enric Jardí, Josep Lladonosa, Carme Agustí, Josep M. Ainaud, Edmon Vallès, Joan Triadú, Eliseu Climent, Montserrat Llorens, Maurici Serrahima, Josep Iglésies.**

Editorial Barcino
Montseny n.º 9 - Barcelona-12
© Copyright
Lluis Carulla i Canals
Imprès per *T.E.S.A*
Ferlandina, 9-11 - Barcelona,
Desembre 1977
ISBN 84-7226-064
Dipòsit Legal B. 44.806-1977

PREMIS "BALDIRI REXACH"

PRIMER ANY DE LA SEVA CONVOCATÒRIA

Concurs escolar, de llengua i cultura dels Països Catalans.

Imperiosa necessitat

AMB la creació d'aquests Premis "Baldiri Rexach" (1), que anunciàvem en la Nadala de 1976, creiem que es podrà assistir una imperiosa necessitat dels Països Catalans, ja detectada fa *més de mig segle —i satisfeta en part mentre pogué actuar— per la inoblidable i benemèrita* Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

Finalitat dels Premis "Baldiri Rexach"

Els Premis "Baldiri Rexach" van destinats a l'estímul de tots els infants, nois i noies, —sense oblidar les escoles i els respectius mestres—, dels Països Catalans perquè hi concursin en llengua, principalment, en història, en geografia, en literatura i en cultura general catalana.

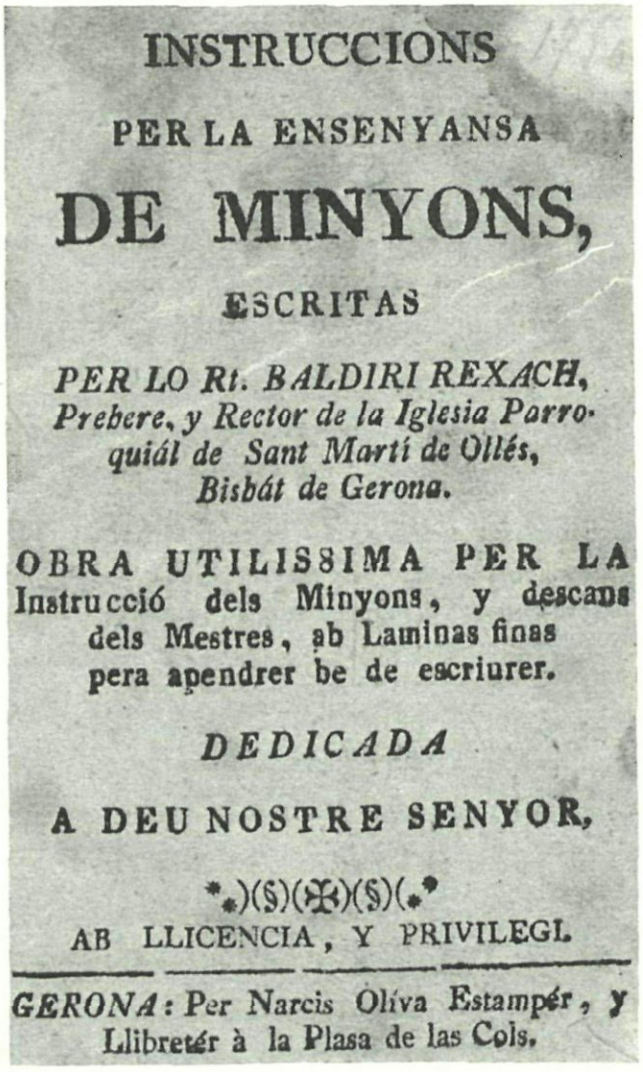

INSTRUCCIONS

PER LA ENSENYANSA

DE MINYONS,

ESCRITAS

PER LO Rt. BALDIRI REXACH, Prebere, y Rector de la Iglesia Parroquiál de Sant Martí de Ollés, Bisbát de Gerona.

OBRA UTILISSIMA PER LA Instrucció dels Minyons, y descans dels Mestres, ab Laminas finas pera apendrer be de escriurer.

DEDICADA

A DEU NOSTRE SENYOR,

AB LLICENCIA, Y PRIVILEGI.

GERONA: Per Narcis Oliva Estampér, y Llibretér à la Plasa de las Cols.

1. Per què el CONCURS DE LLENGUA I DE CULTURA DELS PAÏSOS CATALANS, pren el nom de Baldiri Rexach.

Mossèn Baldiri Rexach, fill de Bell-lloc (Baix Empordà). El 1748, essent rector de la parròquia de Sant Martí d'Ollés, bisbat de Girona, va publicar el llibre de 385 pàgines, titulat **Instruccions per a l'ensenyança de minyons** *que fou objecte de reiterades edicions a Girona.*

Com tantíssims tresors i fites glorioses i oblidades del passat que foren redescobertes pel despertar nacional que es digué Renaixença Catalana, mossèn Rexach, cabdal personalitat del segle XVIII en pedagogia i consciència cívica, deixà de ser la figura arraconada i desconeguda pel poble de Catalunya.

La seva memòria va rebre el 1923 un homenatge multitudinari —de magnitud nacional perquè hi era tot Catalunya—, convocat i promogut per les setze més altes representacions de la pedagogia: des del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat i la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, fins a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona.

S'hi adherí tota la premsa de Catalunya (escrita o no en català) i el bo i el millor dels ajuntaments, les entitats, les escoles, les acadèmies, els ateneus, les germandats, els orfeons, els seminaris, els clubs i els grups més diversos.

Mossèn Rexach fou una figura humil i excelsa a la vegada, amb plena consciència del fet transcendental que té, pedagògicament, l'ús exclusiu de l'idioma vernacle en l'ensenyança. I això, en ple segle XVIII, quan ja "tocava fons" la decadència provocada pel Decret de Nova Planta de Felip V —1716— que seguí la repressió consumada l'11 de setembre de 1714 pel mateix rei d'Espanya.

És remarcable l'actualitat del llibre de mossèn Rexach, sorprenent per l'època en que fou escrit, pel seu sabor terral i pels pensaments que s'hi troben. No sembla del seu temps. Per exemple, quan defensa la capacitat científica de la dona; quan parla de metodologia; quan recalca la necessitat de la vocació; quan recomana l'amor del mestre per la seva tasca; quan dóna el sentit moral que ha de tenir la pedagogia; quan exalça la cultura humanística, etcètera.

Heus aquí per què, amb els auspicis d'una personalitat tan gloriosa, és batejat el Concurs de Llengua i de Cultura dels Països Catalans, amb el nom de **Premis "Baldiri Rexach".**

Convocatòria anual

Sota els auspicis de la Fundació Carulla-Font, aquests Premis seran convocats cada any pel curs següent, i seran regits amb plena autonomia (de creació, de finances, d'administració, d'organització i de procés fins al veredicte final i el lliurament públic) per la DELEGACIÓ D'ENSENYAMENT CATALÀ D'ÒMNIUM CULTURAL. La DEC és, com sabem, la meritíssima organització que, en la segona meitat de la nit de trenta-sis anys soferta per la cultura catalana, ha estat l'avançada incansable —i amagada els primers anys— de la formació de professors de català i d'ensenyament de l'idioma.

La DEC, encarregada dels Premis "Baldiri Rexach"

Alt assessorament als Premis "Baldiri Rexach"

Per a l'adjudicació dels **Premis "Baldiri Rexach",** la **DEC** comptarà amb l'alt assesorament de l'Institut d'Estudis Catalans, dels Estudis Universitaris Catalans, del Centre Universitari d'Estudis Catalans de París (creat pels catalans i sostingut per la Universitat de la Sorbona en un edifici cedit per l'Ajuntament de París), i d'altres alts organismes acadèmics i pedagògics.

Adhesió de la "Protectora"

Comptem ja des del primer moment que fou anunciada la creació d'aquests Premis amb l'emotiva i plena adhesió dels antics membres de la darrera junta de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, adhesió manifestada en tenir coneixement de la creació d'uns **Premis "Baldiri Rexach",** que són continuació d'una tasca que ells van haver d'interrompre el 1939.

Patronat dels Premis "Baldiri Rexach"

Amb tots els elements esmentats es constituirà un patronat regit per la **DEC.**

Com, al cap d'onze anys de la publicació de la Nadala, en neixen els Premis "Baldiri Rexach".

Onze anys de Nadala

Fa onze anys, el 1967, era iniciada la publicació d'aquesta Nadala que commemora destacadament les efemèrides de patricis i fets cabdals de Catalunya que s'escauen dins l'any.

Vegeu com de la Nadala neixen els Premis "Baldiri Rexach".

Difusió de les Nadales

Difusió com a obsequi o sota preu de cost

Les han rebudes, a fi d'any tots els socis d'Òmnium Cultural. A part, dos mil exemplars destinats a no socis han estat posats a la venda a les llibreries, sota preu de cost. Un miler més el difon Cultura en Ruta —la llibreria itinerant d'Òmnium Cultural en col·laboració amb la Fundació Carulla-Font—, que visita tot Catalunya, i que en set anys porta venuts més de cinquanta milions de pessetes de llibres i de discs en català.

Tiratge de la Nadala

Paral·lelisme de socis i tiratge

Ha seguit el ritme ascendent d'inscripció de socis d'Òmnium Cultural, afegint-hi els del públic en general que l'han adquirida: successivament, 1.200, 2.400, 6.000, 10.000, 13.000, 16.000, 18.000, 19.000, 21.000, 22.000, 24.000 exemplars.

Finançament dels Premis "Baldiri Rexach"

Noves exigències nacionals

Assistim a un trascendental canvi de la nostra estructura i de les nostres circumstàncies nacionals. En interès de Catalunya, s'han de fer rendir al màxim —i ben aviat— totes les iniciatives, recordant l'escola i el mirall d'administració que fou Prat de la Riba, el qual "d'una pesseta en feia cinc", al dir del poble.

Durant aquests deu anys, la Nadala ha estat obsequi als socis d'Òmnium Cultural.

La Nadala, fons dels Premis "Baldiri Rexach"

A partir de 1977, la NADALA és donada per la **Fundació Carulla-Font** a la DEC i, per aquesta, tramesa **a reembossament** als socis d'Òmnium Cultural que vulguin, lliurement, abonar el cost estricte del que reben, com a aportació econòmica als dits **Premis "Baldiri Rexach".**

Reviure l'esperit de la "Protectora"

La Nadala podria continuar essent obsequi als socis d'Òmnium Cultural. Però pel que acabem de dir de fer rendir al màxim totes les oportunitats que es presentin, creiem que —deixant de trametre la Nadala com a tal gentilesa— pot canalitzar-se el cost de l'obsequi a finançar el CONCURS ESCOLAR DE LLENGUA I DE CULTURA DELS PAÏSOS CATALANS i donar així, als catalans que ho vulguin, l'oportunitat de fer reviure l'esperit de la gloriosa Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, en una de les seves més enyorades i eficients activitats. I de fer present als escolars de Catalunya i als seus professors que uns milers de catalans els acompanyen en la tasca diària de tot el curs.

Les persones que no essent socis d'Òmnium Cultural s'interessen per les Nadales, les podran comprar igualment a les llibreries (al preu normal de distribució).

Si tots els receptors de la Nadala col·laboren

Si tots els vint-i-dos mil catalans que reben la Nadala (que aquest any té un cost estricte de 150 pessetes) col·laboraven per aquest procediment als **Premis "Baldiri Rexach",** el concurs disposaria de més de tres milions de pessetes anuals.

O sigui que la Fundació Carulla-Font continuarà, com en els darrers deu anys, fent-se càrrec de la inversió necessària per a cobrir el cost total de l'edició, tot renunciant a les trameses dels receptors de la Nadala, l'import de les quals trameses serà destinat íntegrament, com hem dit, a dotar els **Premis "Baldiri Rexach"** i posat a mans de la DEC.

Es poden fer aportacions superiors a l'import estricte de la Nadala.

Invitació, des d'ara a col·laboracions especials als Premis "Baldiri Rexach"

Fem una crida en tal sentit als receptors de la Nadala, els quals són pregats a participar, si els plau, fent l'aportació voluntària extra de la quantia que vulguin. Aquesta aportació voluntària la poden adreçar a "Premis Baldiri Rexach", Joan Sebastià Bach, 13, Barcelona-21, telèfons 250 40 53 i 239 68 76, si ho fan mitjançant talons o girs postals.

Com trametre l'aportació superior

Si ho fan amb taló nominatiu i remès per correu, preguem que aquest sigui fet a nom de **"Premis Baldiri Rexach".**

La Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis de Catalunya i la Banca Catalana tenen també compte obert a nom de **"Premis Baldiri Rexach".** De tota aportació se n'acusarà rebut nominatiu.

CENTENARI DE "L'ATLÀNTIDA"

Setanta-cinc aniversari de la mort de Verdaguer

A 75 anys (1902) Barcelona multitudinàriament, com només s'havia de veure en les més sentides i solemnes ocasions, acompanyava agullonada pel dolor, les despulles del seu poeta nacional, qui ara fa cent anys, amb l'aparició de *L'Atlàntida,* havia donat projecció universal a una literatura tot just renaixent i amb ella a la llengua catalana.

Per commemorar aquesta fita tan important de la nostra cultura dediquem aquesta onzena Nadala a l'immortal poeta.

HOMENATGE ALS QUI HAN LLUITAT PER RECUPERAR CATALUNYA: DES D'AQUÍ I DES DE L'EXILI.

EN el present procés de recuperació de Catalunya i de les seves institucions, hi ha un fet simptomàtic revelador d'una solidaritat en la lluita nacional. El mateix dia i a la mateixa hora de l'inoblidable diumenge 23 d'octubre de 1977, en què l'Honorable President Tarradellas, arribat feia dues hores d'un exili de trenta-set anys, cridava sis vegades, des de la històrica balconada del Palau de la Generalitat, a la multitud que sobreïxia de la Plaça de Sant Jaume: "Ciutadans de Catalunya, ja sóc aquí", a Alemanya, a Munic, se celebrava, solemnement també, la darrera edició dels Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili (1).

Els Jocs Florals a Munic, s'acomiadaren per a celebrar-los a Catalunya el primer diumenge de cada mes de maig.

Considero que la coincidència més que simptomàtica és demostrativa que, fins a darrera hora, es va treballar de ferm durant 37 anys per a recuperar el país des de l'exili o aquí fins als darrers anys, en la clandestinitat, en règim perseguit de catacumbes, posada una fe cega en una segona i definitiva Renaixença, recuperadora de Catalunya.

En l'homenatge obligat a la santa perseverança del President de Catalunya, volem reproduir, per tal de recordar tantíssims compatricis, que també en obra silenciosa però eficient, han lluitat, a l'exili pels valors nacionals de Catalunya, el text del *Jurament de l'exilat,* d'Antoni Rovira i Virgili:

"L'orgull d'ésser català culmina, per a un escriptor, en l'orgull d'escriure en català. Tot escrivint el meu primer llibre d'exili, veig en l'arrenglerament dels mots catalans la prova que han fracassat els folls opressors de Catalunya. No reduiran al silenci la nostra llengua nacional. No la treuran de la ploma dels escriptors, ni dels llavis del poble.

La nostra esperança és invencible. Catalunya i els catalans mereixen temps millors. Aquests temps vindran. Hem vist l'èxode; veurem el retorn. I jo, que he viscut i descrit els darrers dies de la caiguda, voldria viure i descriure els primers dies del redreçament.

Aquest és el meu Jurament de l'exiliat:

Ara que Catalunya ha caigut, trencada, esclafada, vençuda per la força; ara que volen esborrar el seu nom de la geografia, el seu idioma de la literatura, el seu amor dels cors; ara que Catalunya sembla que es desfaci i desaparegui en el clot negre de la persecució i de l'odi; ara que centenars de milers de catalans han de sortir de la pàtria envaïda pels vells enemics i per enemics nous; ara que és una hora de dolor i d'amargor, el meu pensament nacional s'afirma amb més vigoria. Enmig del present desolat i tràgic, poso la meva esperança en els dies que vindran, en el dret que triomfarà, en les llibertats que es restabliran, en la llengua que persistirà.

No em descoratjo, no renuncio, no deserto. I somnio en la més gran Catalunya, la més gran pel territori, la més gran per la llibertat, la més gran per la civilització. De la màxima dissort, sortirà el definitiu redreçament de la nostra història, si els catalans sabem aprofitar les durissimes lliçons que hem rebut.

Treballar en tot allò que jo pugui, perquè ressorgeixi —més sòlida, més pròspera i més noble encara que abans— la pàtria caiguda.

Aquest és, mentre el tren en marxa m'allunya de Perpinyà, el meu jurament de català nacional. Que tots els catalans exiliats facin i compleixin el mateix jurament i vindrà el dia que podrem alçar damunt la recobrada terra de Catalunya les nostres veus, la nostra bandera i el nostre ideal."

1. Precisament d'uns Jocs Florals a l'exili en guardo un record personal emocionant: En els celebrats a Mèxic l'any 1973, el poeta i amic mossèn Ramon Muntanyola, fill de l'Espluga de Francolí, fou consagrat Mestre en Gai Saber a títol pòstum. Feia dos mesos que havia mort. Com si pressentís el premi, ens havia demanat si, en cas de ser premiat, l'acompanyaríem a Mèxic tota la família, com tots l'haviem acompanyat a Ginebra el 1971, quan hi obtingué l'Englantina. Complint la promesa amb goig i tristesa, dotze familiars assistírem als Jocs Florals de Mèxic en representació de l'amic perdut i recollírem el Premi i el títol de Mestre en Gai Saber, de mans del President Pere Bosch i Gimpera.

Preguntats pel Ministre Mexicà d'Afers Exteriors, l'amic Sr. Rabassa (d'orígen català), pel motiu d'aquesta "ambaixada" familiar a Mèxic, aquest ens acompanyà emocionat a la Festa i demanà d'improvisar el discurs d'obertura dels Jocs, cosa que li fou concedida a mans besades per Bosch i Gimpera i Pi i Sunyer.

LA FUNDACIÓ CARULLA-FONT CANVIA DE NOM

Per tal de despersonalitzar l'entitat i de generalitzar les seves accions d'aportació al servei del País, es donarà a la nostra Fundació un nou títol, tan aviat com sigui aprovat per l'Administració el dit canvi de nom,

COMMEMORACIONS ALS PAÏSOS CATALANS

L'ARQUEÒLEG i investigador Dr. Junyent, prestigi de la més alta cultura catalana, ens ha distingit amb unes paraules de col·laboració. Li donem les gràcies, alhora que ens afegim públicament (tal com ja ho férem en privat) al merescudíssim homenatge que li fou tributat a Vic en ocasió de les "Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra".

EL present de Catalunya se'ns ofereix ple de vitalitat.

Després de quaranta anys de foscor, el nostre poble sent reviure l'esperança i s'apresta a treballar pel recobrament de la pròpia identitat.

Podria semblar, potser, que l'hora actual només hagués de ser hora de mirar endavant. Si donem, però, una ullada enrera, envers les profunditats de la nostra història, hi trobarem, indubtablement, lliçons que el passat ens ofereix per tal de poder encarar l'esdevenidor amb noves llums: les que l'experiència ens ofereix.

Encara que cada època i els homes de cada època tinguin els seus problemes, les seves circumstàncies peculiars i la seva pròpia forma de solucionar els primers i d'enfocar les segones, les actituds i els ideals que determinaren llurs conductes, són vàlides tostemps. Així com també són vàlids els ensenyaments que podem extreure dels errors comesos pels nostres precedecessors.

L'experiència històrica de la societat forma l'entrellat, la xarxa dels comportaments col·lectius i dels *sentiments populars*.

És en aquest sentit de lliçó històrica que ens interessa de commemorar les efemèrides que s'escauen dins d'un any. Fem memòria d'unes persones, d'unes institucions i d'uns fets que trobem vàlids per a completar la tasca de recobrament nacional en la qual estem involucrats avui tots els catalans. Naturalment, la rememoració no és exhaustiva i queden efemèrides a les quals no podem dedicar l'espai que, per llur importància i transcendència, mereixerien. Recordem, per exemple:

- *Ripoll* (977), cabdal monestir que trobem a les arrels mateixes de Catalunya, com també hi són els de *Serrateix* i *Sant Pere de Besalú,* que celebren enguany el seu *mil·lenari.*

Diversos *centenaris,* com són:

- *Josep Roca i Farreras,* que ara fa cent anys publicà diversos articles sobre la Diputació General de Catalunya precedent de la Mancomunitat.
- *Pere Lloret i Ordeix* (1877-1967), advocat i periodista, que fou President de la Diputació i Alcalde de Tarragona, Conseller de FFCC i d'Obres Hidràuliques de la Mancomunitat, etc.
- *Manuel de Montoliu* (1877-1961), l'il·lustre escriptor i crític literari, fill de Reus.
- *Pere Mata i Fontanet* (1811-1877), també reusenc, metge i escriptor, precursor del renaixement literari català i de la psiquiatria.
- *Tomàs Padró i Pedret* (1840-1877), dibuixant.

Com també cal recordar els setanta-cinc anys de l'*Escola d'Enginyers Industrials de Vilanova i la Geltrú,* i els també setanta-cinc de la benemèrita *Agrupació Mútua del Comerç i de la Indústria;* els cinquanta de la fundació dels *Minyons de Muntanya* per Batista i Roca, els de la sonada *Exposició del Llibre Català* a Madrid de l'any 1927, i altres que, certament, mereixen el record, l'agraïment i la imitació del nostre poble.

La masia "el Pujol", que pertany al terme de Tavèrnoles, es troba sota Savassona, al costat de la masia "les Berenigues", a la qual es traslladaren els Verdaguer cosins germans de Cinto quan abandonaren el mas Torrents. (Foto E. Fsteve)

VERDAGUER, íntimament vinculat a la Plana de Vic, per naixença i per ambientació literària, fou el geni que sublimà la llengua del poble en el salt de trampolí de la seva obra poètica. La potència èpica del seu verb, desvetllada pel catastròfic aiguat de Vic del 8 d'octubre de 1863, fou una de les arrencades que el conduïren als titubeigs que cristalitzaren en la redacció definitiva de L'ATLÀNTIDA. Molt jove encara i lluny del mar, el presentí en els seus cataclismes cosmogònics amb la mateixa alenada que vegé moure les onades de les muntanyes més enllà del cercle que enronda la Plana fins a les altes serralades del Pirineu. L'agre de la terra, captat per damunt de les dimensions humanes, li feu retrobar la veu, fins aleshores esmaperduda, en el llenguatge rural que s'hi revolcava amb instint de pervivència.

EDUARD JUNYENT

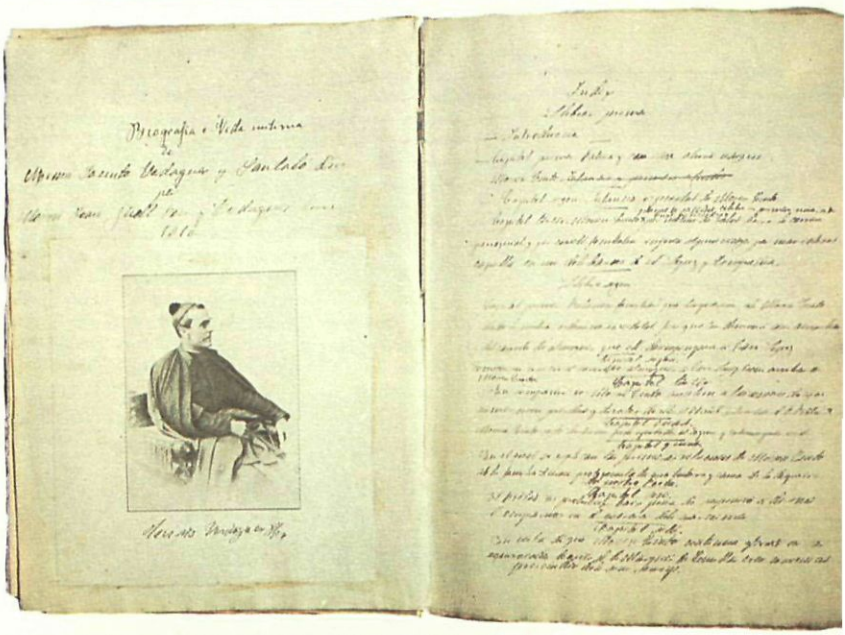

Manuscrit de la biografia de mossèn Cinto escrita per Joan Güell, que es conserva al Museu Diocesà de Vic. Mossèn Güell fou un dels protagonistes del drama vital del poeta, en els darrers anys de la vida d'aquest.

LA INCÒGNITA DE L'"ATLÀNTIDA" DE MANUEL DE FALLA

Oriol Martorell

QUAN ben entrada la nit del 24 de novembre de 1961, i en un Liceu on es respirava aquella atmosfera tensa i vibrant dels grans esdeveniments, Eduard Toldrà —amb llàgrimes als ulls i sobreposant-se a la fatiga accentuada per la malaltia que el duria a la mort— va aixecar enlaire la partitura de la cantata escènica Atlàntida *després del potent acord conclusiu del cant dels Atlants, semblava que finalment el vell somni de Manuel de Falla de musicar el poema verdaguerià havia adquirit plena i definitiva realitat i que, des d'aquella data històrica de la seva estrena en versió de concert, el repertori oratorià universal s'havia enriquit amb una obra que davant el món sencer agermanava els noms de dos autèntics genis creadors —el nostre Verdaguer i el gaditá Falla— i ho feia amb el verb càlid i estimat del poeta de la Plana. La referència completa d'aquella efemèride històrica és la següent: Barcelona (Liceu, 24 i 26 de novembre de 1961) i Cadis (Teatre Falla, 30 de novembre), Eduard Toldrà, Victòria dels Àngels, Raimon Torres, Capella Clàssica Polifònica, Cor Madrigal, Coral Sant Jordi, Escolania del Sagrat Cor, i Orquestra Municipal de Barcelona.*

Però la llarga i complicada història d'aquell vell somni iniciat el 1926 amb motiu del cinquantenari del naixement del poema verdaguerià (i quan també Falla complia cinquanta anys), mantingut incansablement durant dues penoses dècades, truncat amb la mort del

Pedra del Sacrifici, a Savassona. "Ja de petit, el sublim arravatava En Cinto; l'embadalia l'espectacle de tempestes i d'escenaris de grandiositat de la Natúralesa, els quals no manquen en els contorns de Folgueroles." Joan Torrent i Fàbregas. (Foto E. Esteve)

compositor el 1946, i teòricament realitzat i portat a terme per Ernesto Halffter, té encara molts aspectes no resolts del tot i, en conjunt, no és gens fàcil d'aclarir i precisar. Però abans d'intentar de resumir-ne i comentar-ne alguns dels seus trets essencials, m'agradaria recordar esquemàticament tots els lligams que durant la seva vida van fer que Falla se sentís molt a prop de la nostra cultura, cap a la qual, d'altra banda, ja l'inclinava la directa ascendència familiar: valenciana per part de pare (el cognom ho indica prou) i catalana (Matheu) per part de mare. La personalitat, l'obra i les orientacions del tortosí Felip Pedrell (autèntic patriarca del despertar de la música hispànica nacionalista) inicia forçosament aquesta relació, continuada amb les dels amics Albèniz i Granados, Joan Gispert (l'insubstituïble i fidel acompanyant), el pianista Ricard Vinyes i el guitarrista Miquel Llobet (a qui va dedicar, respectivament, les Noches... *i l'*Homenaje a Debussy), *els pintors Rusiñol i Sert, Pau Casals, el popular "Moraguetes", o l'inoblidable Conxita Badia (que sempre recordo emocionada quan pensava en aquelles darreres paraules:* "Adiós Conxita, hasta luego; y si no, en lo eterno...."); *amb els fruits de les estades a Sitges (on va acabar les* Noches... *i* El amor brujo) *i les Illes (on, immergit en els problemes vocals de l'*Atlàntida, *escriu la seva única pàgina coral: la chopiniana* Balada a Mallorca, *també sobre versos verdaguerians); i amb les tan freqüents i llargues visites a Barcelona, que concretaré tan sols en la motivada el 1926 per la cèlebre estrena del* Concerto *—amb Wanda Landowska— i, el 1939, en la del definitiu adéu a les terres ibèriques en marxar cap a l'Argentina.*

Falla estudia la llengua catalana

*I fou precisament entre aquestes dues dates que Falla, vencent moments de depressió i de dubtes, va estudiar a fons el poema de Verdaguer i fins i tot la nostra llengua (una carta a Moragas, del 1931, l'acaba en català dient: "Déu vos guardi molts anys, benvolgut amic, benvolgut don Rafael, com desitja vostre amic. Visca Catalunya!"), va traçar diferents i contradictoris plans sobre allò que imaginava que seria la "cantata escènica", va començar a omplir pentagramas —des de simples i breus motius melòdics, rítmics o tímbrics, a pàgines quasi acabades del tot— i, segons sembla, àdhuc va fer-ne sentir determinats fragments a alguns amics. De tota manera, i malgrat que el seu epistolari revela una constant preocupació pel tema de l'*Atlàntida *i que sovint s'hi afirmi que el treball avança, que l'obra es va perfilant i aviat estarà enllestida, la veritat és quan el 1939 s'embarcà al port barceloní en el* Neptunia *ningú no sap què és exactament allò que s'emporta cap al Nou Continent, hi en quin estat s'ho emporta; l'enigma de l'*Atlàntida *va enterbolint-se cada vegada més.*

L'obra inacabada

Com és natural, els sets anys de voluntari exili —d'allunyament i de silenci— no van ajudar gens ni mica al coneixement de la situació i els rumors, tots ells procedents de les "fonts més segures", van anar entreteixint la llegenda que encara avui perdura. Entre els testimonis documentals més interessants d'aquesta època hi ha, per exemple, una carta del mateix Falla a l'alcalde de Barcelona (6 de juliol de 1945, responent a la petició de poder incloure algun fragment en un concert de l'Orquestra Municipal) en la qual diu que "muy a pesar mío el trabajo no está aún en condiciones de poder enviar el material con el tiempo necesario para poder ser ejecutado (aunque fuese parcialmente) dentro de este año, en que conmemoramos el centenario del glorioso Jacinto Verdaguer. Quede, pues, todo aplazado hasta que, Dios mediante, el estado de mi salud me permita cumplir el gran deseo de volver a España y hallarme entre ustedes colaborando con todos. Quiero expresar también a usted, señor Alcalde, y al Ayuntamiento de Barcelona, el profundo agradecimiento con que he leído la invitación que me hacen como ciudadano y huésped de honor de esa amada y gran Ciudad, a la que debo tanta gratitud y en la que cuento tantos inolvidables amigos...". *Una mica més d'un any més tard, el novembre del 46 i després d'uns mesos d'inactivitat gairebé total, Falla moria; l'*Atlàntida, *doncs, per força continuava no estant* "aún en condiciones" *i la impressió més generalitzada era que, repetint-se la mítica història, de nou havia quedat sepultada en el més pregon dels mars, en el mar de* "lo eterno".

Però molt aviat comencen a córrer veus que el material que ha arribat a la família de Falla és molt copiós i que gairebé només es tracta de seleccionar-ne versions diferents d'alguns fragments i d'orquestrar-ne d'altres. La família rep pressions de tot arreu (des de governamentals a comercials) i, finalment, cap allà l'any 1953, Ernesto Halffter comença a ordenar, classificar i posar en net els papers originals, i el 1955 rep l'encàrrec oficial (per part dels hereus i de l'editorial Ricordi) d'acabar l'obra, cosa que —després de moltes vicissituds i de declaracions ambigües o contradictòries— no porta a terme fins uns mesos abans de l'estrena barcelonina. No hi ha dubte que Ernesto Halffter —deixeble fidel i amic íntim de Falla— semblava l'home indicat per a aquesta empresa, però no hi ha dubte, que la seva actitud en aquest cas va ser, i continua essent, si més no desconcertant. Va ser-ho, perquè mai no va deixar clar quin havia estat el seu treball, què havia trobat i què havia hagut de corregir, refer, orquestrar o completar; sis anys semblen molts anys per donar els darrers retocs a una obra gairebé acabada! I continua essent-ho, perquè no fa gaire va reprendre la tasca —descontent, segons ell mateix, de la primera versió— i encara està pendent, després de successius ajornaments, una nova estrena definitiva. No crec que davat tots aquests fets (i d'afirmacions com aquella que se li atribueix i que diu que està tan compenetrat amb l'obra que ja no sap què és de Falla i què és d'ell) la qualificació de desconcertant aplicada a la seva actitud pugui ser titllada d'exagerada.

Una possibilitat a considerar

Malgrat tot el que hom en pugui pensar, l'obra de vint anys de la vida de Falla mereixia un respecte que m'atreviria a dir que no s'ha tingut; en aquells papers originals —més o menys complets, desordenats i potser caòtics i tot— hi ha música autèntica de Falla que tenim el dret de conèixer i de judicar; música que és gairebé segur que necessitava una mà que, amb les mínimes intervencions, en permetés l'audició, però no que se l'apropiés i ens amagués què hi havia de l'un i què de l'altre. Es podrà fer encara algun dia? La memòria de Verdaguer i de Falla ho exigeixen, i si bé l'ambiciós projecte d'una grandiosa cantata escènica és ja una altra llegenda atlàntida, sempre hi ha d'haver la possibilitat d'una suite parcial però autèntica.

*Mai no oblidaré —i amb aquest record personal acabo— l'emoció i respecte amb els quals Eduard Toldrà va començar a fullejar les pàgines llavors encara inèdites de l'*Atlàntida *aquell dia de l'estiu del 1961 quan li vaig portar, a Sant Feliu de Guíxols, la partitura que acabava d'arribar d'Itàlia i que gràcies al seu titànic i postrer esforç va adquirir per primera vegada vida sonora l'esmentada nit de l'estrena al Liceu —i pocs dies més tard, l'última que Toldrà va empunyar una batuta— en la Cadis natal de Manuel de Falla.*

RIPOLL MIL·LENARI

Emília Tarracó

UNA efemèrides important pel nostre país és, sens dubte, el Mil·lenari de la Basílica del Monestir de Ripoll. El dia 15 de novembre de l'any 977 tenia lloc la tercera consagració de l'església amb la intervenció dels bisbes Fruia de Vic, Miró de Girona i Guisad d'Urgell, els quals consagraven els cinc altars dedicats a Sant Salvador, a la Santa Creu, a Sant Miquel Arcàngel i a Sant Ponç; dos a cada banda de l'altar central dedicat a Santa Maria. Altars que possiblement estaven allotjats en altres tants àbsis que capçaven les naus de l'església.

Aquesta tercera consagració és un testimoni del creixement constant d'aquella comunitat que hi protegí el comte Jofre el Pilós quan va iniciar la repoblació del país vers l'any 879. Pocs anys després tenim constància de la 1.ª consagració de l'església dedicada a Santa Maria presidida pel comte Jofre i la seva muller Winidilda, l'any 888. Església que esdevé insuficient i una més àmplia és consagrada pel bisbe Jordi de Vic, l'any 935. L'afluència continuada d'aspirants a la vida monacal feia necessària novament l'expansió del cenobi. Fou l'abat Arnulf (948-970), alhora bisbe de Girona, qui va emprendre la construcció d'un claustre, entorn del qual edificà les dependències monàstiques convenients per cubrir les necessitats d'aquella nombrosa comunitat. Un document de l'any 958 firmat per l'abat Arnulf i 40 monjos en dóna testimoni. Completava l'obra una grandiosa basílica capaç de satisfer les exigències litúrgiques del moment. Basílica planejada i iniciada per l'abat Arnulf sota la protecció dels comtes de Besalú i Cerdanya, Miró Bonfill i Oliba Cabreta, pare de l'abat Oliba, i acabada per l'abat Witiscle. És aquesta la basílica de la que se celebra el Mil·lenari.

El desenvolupament cultural del cenobi, en aquesta segona meitat del segle 10, es veu afavorit per l'impuls d'aquest gran abat. Arnulf crea l'Escriptori monàstic del que no solament surten obres per a l'ús de la casa sinó que algunes passen a augmentar el fons d'altres biblioteques monacals, com la del Puy, França. L'escola monàstica de Ripoll es converteix en un dels centres culturals més importants de l'Europa del seu temps. La seva biblioteca fou possiblement consultada pel monjo d'Aurillac, Gerbert, el famós papa de l'any mil, Silvestre II, un dels homes més savis de l'època, que amplia els seus coneixements a l'escola episcopal de Vic sota la protecció del bisbe Ató, des d'el 957 al 970.

La situació geogràfica de Catalunya en aquest moment fa que hi convergeixin dos móns que pugnen per obtenir l'hegemonia del país: el món carolingi i el món islàmic. Si bé és veritat que va conèixer d'un i altre terribles incursions, no és menys cert que li arribaven també les corrents culturals d'ambdós. Corrents que varen ser saviament assimilades i que varen senyalar a aquest país un paper particular en la història: el de intermediari entre el món islàmic de l'Andalus i la civilització de l'Occident cristià.

Testimoni d'aquesta influència islàmica són uns capitells de tipus califal que foren emprats per a la construcció de la basílica del 977 i que presidiran durant aquest any l'exposició que, amb motiu del Mil·lenari, s'ha instal·lat a la capella de Sant Vicenç, en el mateix recinte del monestir.

Aquesta celebració ens permetrà rememorar, a través d'actes diversos, un moment d'extraordinària plenitud cultural que servirà de plataforma pel gran floreixement cultural que, uns anys més tard, assolirà el nostre país sota la direcció del gran abat de Ripoll i bisbe, Oliba.

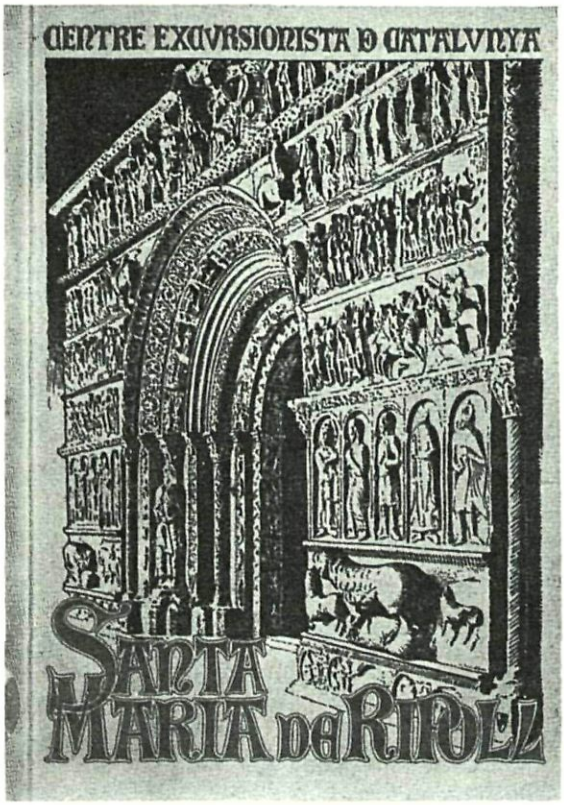

Un concert económich al Tívoli (per *R. Miró*)

BARCELONA:—Aquí ja la sabém de memoria aquesta música. Anéu á Madrit á tocarla y veurém quin efecte fá.

EL DOCTOR ROBERT UN CATALÀ EMINENT - Enric Jardí

QUAN Bartomeu Robert morí el 10 d'abril de 1902 la sorpresa i la consternació foren gairebé generals a Barcelona i a tot Catalunya. Les circumstàncies del traspàs produït per un atac cardíac que el colpí en el curs d'un banquet que li oferien uns col·legues en el Restaurant Pince. un establiment llavors de moda, atorgaven un més gran dramatisme al succés. El seu enterrament fou un d'aquells esdeveniments ciutadans dels quals en parlen els qui els pogueren presenciar i ens ha arribat, encara, el ressò com la comitiva mortuòria en honor a Mossèn Cinto —organitzada pocques setmanes després— l'acompanyament a les despulles mortals d'Àngel Guimerà, del President Macià...

Arreu de Catalunya es retolaren carrers i places amb el nom del doctor Robert; de seguit va prendre cos la iniciativa d'erigir-li un monument per subscripció popular, que s'inaugurà el 1910 i fou en mala hora desmuntat al cap de trenta anys. Abundaren algunes "pensades", més o menys afortunades, com la de llançar al mercat un licor amb l'etiqueta que duia el nom de l'il·lustre desaparegut. En altres paraules: amb les inevitables exageracions, els catalans volgueren manifestar que tenien consciència que havien perdut un gran home.

Qui era aquest personatge aviat enaltit i gairebé mitificat pels seus conciutadans? Un metge molt distingit que descobrí, malauradament massa tard, la seva condició de polític o, més ben dit, de guia del seu poble i que, ni tan sols, no havia nascut a la terra en què fou plorat en sobrevenir la seva mort sobtada, car Bartomeu Robert i Yarzábal havia vingut al món l'any 1842 a Tampico, Mèxic, a la llar d'una família basca, originària de Pasajes, i d'un català, fill de Sitges.

Va ésser a la blanca vila marinera i a la casa pairal on portaren Robert infant i allà s'educà. I el seu sitgetanisme no tan sols es devia a la meitat de la seva sang i a la importantíssima formació rebuda en els primers anys de la seva vida, sinó que, també, responia a les íntimes afeccions, puix que es casà amb una sitgetana.

Un metge prestigiós

Fou un metge de gran vocació. Ingressà a la Facultat a setze anys escassos i el seu expedient acadèmic va ésser immillorable, puix que guanya per oposició la plaça d'alumne intern de l'Hospital de la Santa Creu i es llicencia, amb premi extraordinari de fi de carrera, i obté el doctorat el 1864 amb la màxima qualificació. Ajudant universitari de classes pràctiques i metge, també per oposició, de l'Hospital barcelonl, esdevé, el 1875, catedràtic de Patologia interna de la Universitat de Barcelona.

Posteriorment, fou rebut com a membre de la Reial Acadèmia de Medicina i Cirugia i de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de la capital catalana.

Més que en el camp teòric destacà en la pràctica professional. Va ésser, per exemple, un dels primers metges d'Espanya en tuberculosi. Assolí, sobretot, un gran prestigi en els diagnòstics i en les consultes de metges, ja que tingué, molt aguditzat, el que se'n diu "ull clínic".

De bell antuvi es guanyava la confiança dels pacients. Alguns d'aquests asseguraven que només en veure el doctor Robert i parlar-hi una estona ja se sentien guarits.

Exercia com una mena de magnetisme per la seva autoritat plena de bonhomia. Perquè una de les qualitats que més caracteritzaren aquest metge excepcional era el seu altruisme. En donà proves com a component de les juntes municipal i provincial de Sanitat durant les epidèmies de febre groga i del còlera que es desencadenaren el 1870 i el 1885. Fou tanta l'abnegació demostrada per Robert en aquelles ocasions que el Govern espanyol va distingir-lo amb la Creu de Carles III i l'Ajuntament de Barcelona amb la

medalla de plata de la Ciutat i hom constata com una altra prova del seu sentit caritatiu el detall que moltes vegades, en les visites domiciliàries fetes a llars humils, quan veia que els estadants eren persones veritablement privades de recursos no tan sols renunciava a percebre els seus migrats honoraris (en acabar la carrera havia obert un consultori a la plaça de les Basses de Sant Pere, on cobrava una pesseta per visita), sinó que, fins i tot, els pagava dissimuladament el cost de les medecines que els receptava. En un altre sentit, Bartomeu Robert podria repetir allò del "Tenorio" que baixà a les barraques i pujà als palaus, ja que també fou cridat a consulta a Madrid, l'any 1884, durant la darrera malaltia d'Alfons XII.

Un ciutadà exemplar

Però aquest metge sol·licitadíssim, respectat i admirat de tothom, aquest home que en l'encertada opinió de Maragall era una persona eminentment social, que presidí en dos períodes distints l'Ateneu Barcelonès i que fou posat al cap de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País, no hauria tingut un monument en una cèntrica plaça de la capital catalana (que ara sembla que tornarà a ésser erigit), no hauria estat recordat amb tanta gratitut pels seus contemporanis, ni el seu nom no seria esmentat ara amb tant de respecte, de no haver dedicat els darrers anys de la seva vida a una actuació cívica primerament en profit dels barcelonins i, després, en defensa de les reivindicacions catalanes.

No pot ésser qualificada, en propietat, com a política la gestió de Bartomeu Robert i Yarzábal com a regidor de Barcelona durant el període 1884-1890 elegit en les llistes presentades pel partit conservador, però ja té una certa significació patriòtica la seva decisió d'accedir, en qualitat de president de l'Econòmica, a desplaçar-se a Madrid a mitjan novembre de 1898, juntament amb els presidents de les entitats Foment de Treball Nacional, Institut Agrícola Català de Sant Isidre i Ateneu Barcelonès, per tal de presentar a la Reina Regent una exposició per la qual, considerant l'estat de prostració en què es trobava Espanya després del desastre colonial, es proposaven determinades mesures per a la reforma administrativa del país, i, entre d'altres, la descentralització i la regionalització d'alguns serveis.

Aquest document reformista responia a un estat d'opinió molt generalitzat, que en els cercles polítics i periodístics de Madrid anomenaren "regeneracionismo", és a dir: uns propòsits d'esmena, més o menys sincers, perquè no tornessin a produir-se situacions d'aclaparament com les que es vivia per la pèrdua de les possessions espanyoles d'Ultramar a causa d'una derrota bèl·lica que uns dirigents frívols i egoistes no pogueren evitar i, ni tan sols, preveure.

Cal aclarir, però, que, a Catalunya, aquest "regeneracionisme" que a la resta d'Espanya tenia molt de retòric i que, per tant, resultà inoperant, adoptà una forma sincera: la de les reivindicacions concretes d'un catalanisme que, si bé, en un principi, podia haver estat una mica utòpic com el que arribà a articular la Unió Catalanista, agrupament d'entitats patriòtiques sorgit el 1891, que en la reunió celebrada l'any següent a Manresa aprovà les "Bases per a una Constitució Regional Catalana", anà guanyant posicions amb la catalanització de les corporacions barcelonines: Ateneu, Acadèmia de Jurisprudència, Econòmica, Foment... i tractà, infructuosament, de guanyar la primera batalla a les eleccions generals del mes d'abril de 1898.

Una típica manifestació del "regeneracionismo" espanyol fou la constitució, a començos de març de 1899, d'un govern conservador (un gabinet liberal o "fusionista" presidit per Sagasta era al poder en produir-se el desastre colonial).

El formà Francisco Silvela, que atorgà el Ministeri de la Guerra al general Camilo García Polavieja, que s'havia distingit militarment a Filipines, políticament pel seu accentuat conservadorisme i per haver revelat, en unes declaracions fetes al diputat i

periodista Rafael Gasset, una certa simpatia pel regionalisme que, no cal dir, foren rebudes a Catalunya amb molt d'interès; fins al punt que, determinats elements del Comerç i de la Indústria de Barcelona, havien organitzat una "Junta Regional de adhesiones al Programa del General Polavieja". Per tal de donar alguna satisfacció a Catalunya, Silvela va incloure a l'equip ministerial, assignant-li la cartera de Justícia, un català il·lustre: el jurisconsult Manuel Duran i Bas.

L'alcalde

Amb el canvi de Govern, calia renovar l'Alcaldia de Barcelona, i, molt probablement per indicació de Duran, fou escollit per al càrrec el doctor Robert, en el qual el prestigi professional i social era augmentat per la consideració en què el tenia la Reina Regent d'ençà de la consulta de metges celebrada a Palau i de la visita que li féu per a sotmetre-li l'exposició de les entitats barcelonines, El mateix dia en què es publicava a "La Gaceta de Madrid" la Reial Ordre per la qual era designat alcalde, Bartomeu Robert, afeccionat a l'antropologia, pronunciava a l'Ateneu Barcelonès una conferència sobre "La raça catalana", en la qual féu unes distincions sobre les configuracions cranials dels diversos pobles que han habitat la Península i llur assentament predominant (cranis allargats o dolicocèfals a la part atlàntica de la Península, cranis

rodons o braquicèfals a la ribera mediterrània i tipus intermedi o mesaticèfals al centre) que van ésser interpretades maliciosament per alguns periodistes i polítics.

La gestió de Robert al cap de l'Ajuntament barceloní fou curta: del 14 de febrer de 1899 a l'11 d'octubre del mateix any, però es caracteritzà per l'eficàcia i l'honestedat. Tractà de substituir la recaptació directa de l'arbitri de consums per un sistema concertat, elaborà un pla per a la reorganització de la beneficència municipal, que, com a primera mesura, comportà la supressió de la mendicitat dintre del terme; imposà la disciplina en el cos de funcionaris i, sobretot, en ocasió de les eleccions parlamentàries que se celebraren el 16 d'abril, féu una depuració del cens electoral disposant l'esmena dels seus errors i la duplicitat que el govern, conscientment i interessadament, tolerava, tasca, aquesta de la correcció de les llistes, que, en el futur, resultà molt beneficiosa per als partits de l'oposició. Però l'actuació de Bartomeu Robert i Yarzábal al cap de l'Ajuntament de Barcelona no seria recordada pels seus contemporanis ni per les generacions posteriors de no haver mantingut una posició dignissima durant el conflicte que esclatà en el període del seu mandat: la pugna desenrotllada entre els comerciants barcelonins i el govern, que hom ha conegut amb la denominació del "tancament de caixes". Raimundo Fernández Villaverde, titular de la cartera d'Hisenda del Ministeri Silvela-Polavieja-Duran i Bas, per tal d'equilibrar el pressupost de l'Estat, en situació precària després de la guerra hispano-nord-americana, introduí una reforma tributària que va ésser molt combatuda especialment a Catalunya, on els regionalistes, que maldaven per assolir un règim de concert econòmic amb l'Administració Central com el de Navarra o el d'algunes províncies de Bascònia i havien fracassat en llurs propòsits, atiaren el caliu del descontentament que produeix tot augment d'impostos, argumentant que l'Estat havia d'implantar prèviament una reforma política i administrativa de la qual resultés una més gran eficàcia i honestedat en els qui manaven.

La campanya contra les modificacions impositives de Fernández Villaverde fou molt ben orquestrada des del diari "La Veu de Catalunya", que havia aparegut el primer de gener d'aquell any sota la direcció d'Enric Prat de la Riba i secundada en les corporacions que els catalanistes dominaven. Fou acordada la suspensió del pagament dels rebuts de la contribució industrial, resolució a la qual el delegat d'Hisenda replicà amb mesures com les de no autoritzar que es despatxessin a la Duana les mercaderies importades per aquells comerciants que no exhibissin el rebut del darrer trimestre, cosa que, pràcticament, comportà la paralització del tràfic mercantil a Barcelona. Hom tenia la impressió que la ciutat havia declarat la guerra al Govern. Les autoritats estan nervioses. Els representants de les entitats econòmiques intenten negociar amb Madrid. Les posicions d'una banda i altra es fan irreductibles.

Bartomeu Robert està moralment al costat dels protestataris, però deu obediència al Govern. Aquest conflicte íntim s'aguditza quan el delegat d'Hisenda li presenta una llista de contribuents morosos perquè ell, com a alcalde de la ciutat, autoritzi, amb la seva signatura la diligència que permetia l'entrada en els domicilis i despatxos d'aquests, dels agents executius. Robert, recolzant-se en un dictamen emès pels millors advocats de Barcelona, al·legà, per no firmar la llista, evidents defectes de forma en el document. Una vegada salvats aquests inconvenients i quan alguns diaris de Madrid es referien d'una manera oberta a ell com "el alcalde faccioso de Barcelona", Bartomeu Robert signà unes quantes autoritzacions per als embargaments i presentà per telegrama la seva dimissió, que el president del Consell de Ministres acceptà bo i reconeixent que havia procedit amb patriotisme i delicadesa. El conflicte del "tancament de caixes" acabà malament per als qui el promogueren, és a dir: amb la victòria del Govern. Tanmateix, els catalanistes havien demostrat llur força en la mobilització de l'opinió pública. La figura de Robert en sortia enaltida. Com opina al seu propòsit Joaquim de Camps i Arboix

"el seu gest fou digne de la més alta tradició de ciutadania i exemplaritat que recullen els annals de la primera magistratura barcelonina, en la línia dels Fivaller, dels Fontanella i dels Casanova",

El diputat

Prat de la Riba i els seus amics, partidaris d'una actuació política concreta en el camp regionalista, punt de vista que no era compartit pels principals dirigents de la Unió Catalanista, que defensava l'apoliticisme del moviment, no parà fins a crear, a començos del 1899, un Centre Nacional Català, grup de poca força encara que integrat per elements molt combatius i preparats, que arribà a una entesa amb els components de la Unión Regionalista (que posteriorment catalanitzà el seu títol), successora de la Junta Regional d'adhessions al programa del general Polavieja, per a formar, el 25 d'abril de 1901, el partit que s'anomenà Lliga Regionalista.

La constitució de la nova formació política, que s'anava preparant de temps, fou precipitada en vista a la imminent convocatòria d'eleccions parlamentàries per al 19 de maig.

Prat, que ho manegà tot a segon terme, puix que ni tan sols no va reservar-se un lloc a la directiva del partit (però que, cal no oblidar-ho, tenia, com a òrgan d'expressió el diari "La Veu de Catalunya" que ell dirigia), situà, a la Junta, els seus amics del Centre Nacional Català: Lluís Duran i Ventosa, Jaume Carner, Francesc Cambó, personalitats representatives de les corporacions econòmiques importants com Albert Rusiñol (Foment del Treball Nacional) Manuel Raventós (Institut Agrícola Català de Sant Isidre) i Lluís Domènech i Montaner, l'antic president de la Unió Catalanista i actual de l'Ateneu Barcelonès que havia dialogat amb el general Polavieja.

Com a president de la Lliga Regionalista convenia designar una personalitat de prestigi, respectada de tothom. Quina figura reunia més condicions per aquest càrrec que la de Bartomeu Robert?

És gairebé segur que Prat de la Riba desplegà, prop d'aquell

metge eminent i alcalde dignissim, una gran tasca de persuasió per a fer-li acceptar el càrrec, en altres paraules, per "convertir-lo" al catalanisme, ja que, fins aquell moment, el cognom de Robert no havia figurat a cap manifestació pública del regionalisme ni com a pertànyer a determinada entitat afiliada a la Unió ni com a col·laborador de cap publicació d'aquesta tendència. En el llibre de Josep Pla sobre Cambó escrit, en bona part, a base de les entrevistes que el seu autor sostingué amb el polític, s'atribueix tota la responsabilitat de la catalanització del doctor Robert a Francesc Cambó, que acompanyà el metge moltes nits a peu fins al seu domicili "a risc de pescar una pulmonia". Jo no dubto de la força dels arguments cambonians reiterats en converses sostingudes al carrer amb Bartomeu Robert, fins a la matinada, però crec que el jove polític de Verges i, no cal dir, el seu interlocutor exageraven la nota. Com he afirmat abans, em decanto més per la intervenció de Prat, puix que la hipòtesi és dintre la lògica de les coses: menys diferència d'edat entre els dialogants, més prestigi de Prat... Deixant de banda aquest detall, afegiré que el nou partit decidí presentar una candidatura a les eleccions del maig per al districte de Barcelona, la llista que se'n digué d'"els quatre presidents", puix que la componien els qui eren o havien estat presidents de corporacions barcelonines: Lluís Domènech i Montaner (Ateneu Barcelonès), Albert Rusiñol (Foment del Treball Nacional), Sebastià Torres i Planas (Lliga de Defensa Industrial i Comercial, l'entitat barcelonina que pràcticament havia dut la lluita del "tancament de caixes") i Bartomeu Robert i Yarzábal que era proposat en la seva condició d'antic president de la Societat Econòmica d'Amics del País.

Enfront d'aquesta candidatura, n'hi havia una de republicana i, naturalment, una del Govern que estava disposat, com d'habitud, a manipular al seu albir el resultat de les votacions, però en les del maig del 1901, el sistema caciquista fracassà tot i que el governador civil, Ramon Larrosa, l'endemà de les eleccions ja avançava als periodistes els resultats dels escrutinis com a molt favorables als candidats governamentals.

La depuració del cens electoral de la ciutat de Barcelona, que havia fet Bartomeu Robert quan era alcalde, la massiva participació dels electors barcelonins, la vigilància dels interventors regionalistes per impedir qualsevol maneig i l'incansable actuació de Jaume Carner en l'escrutini general celebrat al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat, desbaratà totalment els plans del Govern. Només un candidat addicte, Pere Guerau Maristany (que després seria distingit amb el títol de comte de Lavern), sortia elegit per 5.605 vots. Els altres triomfadors foren, per ordre de majors a menors votacions: Bartomeu Robert, 7.811; Albert Rusiñol, 6.422; Lluís Domènech i Montaner, 6.282; Sebastià Torres, 5.793; Alejandro Lerroux, 5.242, i Francesc Pi i Margall, 5.142.

El "caciquisme" sortia derrotat a Barcelona i, llevat dels dos candidats republicans, es podia dir que, amb l'elecció dels quatre presidents s'havia produït la gran victòria del catalanisme. Si hom considera a més que Carles de Camps i Olzinelles, marquès de Camps, sortia elegit per Olot, i Leonci Soler i March, proclamat diputat per Manresa, també eren declaradament regionalistes, una posició important havia estat conquerida per Catalunya en el Congrés dels diputats.

Dels quatre presidents, digué la premsa satírica que un parlava i no pensava (Robert), un segon pensava i no parlava (Domènech) i que els dos restants no pensaven ni parlaven. L'anècdota cal que sigui interpretada en els seus justos termes. És cert que ni Albert Rusiñol, ni Sebastià Torres no tingueren un paper gaire lluït a les Corts. Tampoc no destacà gaire un home, en altres conceptes tan eminent, com Lluís Domènech i Montaner, però és del tot fals el maliciós acudit pel que ateny a Bartomeu Robert. En una prosa del jove Eugeni d'Ors apareguda al cap d'any de la mort del cèlebre metge i polític s'afirma:

> "Quan en un llunyà esdevenidor es digui Catalunya va parlar en lloc de en Robert va parlar per Catalunya no s'estarà gaire fora de la realitat."

Certament, no pogué parlar gaire perquè la mort se l'endugué abans d'haver complert la totalitat del seu mandat com a diputat, però en les poques ocasions que prengué la paraula ho féu amb valentia, amb una gran correcció en la forma i emprant un to tan elevat que els adversaris —no de la seva persona, puix que no en tingué, però sí de les seves idees, que eren molts— se l'escoltaren amb gran respecte. Davant una cambra completament hostil donà a conèixer quines eren les aspiracions de Catalunya.

En la seva primera intervenció, el 19 de juliol,i en proposar esmenes a la resposta al missatge de la Corona, digué que l'única esperança per a la salvació de l'Espanya moribunda es podia trobar en les regions plenes d'energia i d'iniciatives de tota mena i no en el Centre corromput pel politiqueig, que l'ideal de l'Estat no era d'una administració unificada, sinó la federal —independentment que la forma de govern fos monàrquica o republicana.

Tanmateix, el discurs més important de Robert el pronuncià el 25 de novembre de 1901 explicant les reivindicacions de Catalunya amb unes fonamentades disquisicions històriques, encara que l'aspecte més remarcable del debat que precedí aquest i seguí a la primera intervenció seva, en la qual, naturalment, foren esgrimits tots els tòpics d'egoisme i separatisme que són llançats com acusacions als catalans, fou el que l'antic president del Consell, Francisco Silvela, es veiés forçat a admetre que les cèlebres "Bases" elaborades a l'Assemblea de la Unió Catalanista de Manresa no tenien res de subversives.

També Bartomeu Robert parlà coratjosament per denunciar l'actuació del governador civil de Barcelona, Miguel Socias, que revelà una culpable i, potser, suggerida lenitat en tolerar els abusos comesos pels lerrouxistes a les eleccions municipals del novembre del 1901 (que no impediren l'entrada a la Casa Gran d'un estol d'eminents regidors catalanistes com Puig i Cadafalch, Cambó, Sunyol, Carner, Pella i Forgas), ni tampoc en evitar que un conflicte dels obrers metal·lúrgics, degenerés en una vaga general del febrer del 1902.

Quan aquest diputat nostre, amb les seves intervencions ponderades i valentes, anava confirmant als seus companys de legislatura el prestigi que havia adquirit a Barcelona com a alcalde exemplar, moria inesperadament en la forma ja dita.

Cremat pel seu esforç, desapareixia un home de bé, il·lustrat, que, a més, era tot un patriota.

CINQUANTENARI DE LA MORT DEL POETA LLEIDATÀ MAGÍ MORERA I GALÍCIA

Josep Lladonosa

MAGÍ Morera i Galícia, el poeta més universal de Catalunya en el seu temps (segons frase de Cambó), el traductor de Shakespeare, el cantor de l'horta lleidatana, nasqué a Lleida el 6 d'agost de 1853. Tenia uns vint-i-sis anys quan ingressà al Partir Conservador, fidel a la política de Cánovas del Castillo, i el 1880 fou elegit diputat provincial.

Estudià Dret a Madrid. La seva amistat amb Campoamor i López de Ayala, juntament amb l'afecció als clàssics que sentí des de molt jove, l'empenyé a conrear les lletres castellanes, influït, ensems, pels romàntics Zorrilla i Núñez de Arce. D'aquesta època són: Carnet de ensayos *(1878)*, Poesías *(1895)*, De mi viña *(1901)* i el Candil del Loco *(1905)*.

Enric Vivanco, cap del Partit Conservador a Lleida, aleshores president de la Diputació Provincial, en un discurs d'homenatge a Morera pel premi que aquest obtingué el 5 d'octubre de 1904, comparà la seva poesia a "la de los místicos del Siglo de Oro" *(n'era molt enamorat, el dit president, a jutjar pels seus discursos a les sessions provincials). Foren uns anys aquells, però, que el poeta sentia més predilecció per Shakespeare. I feia viatges arreu d'Europa, sobretot a Anglaterra.*

Tot i això, Morera, com a poeta, no desvetllà un autèntic interès popular fins que, fidel a l'esperit de la terra, s'integrà a la Renaixença. Ja havia superat els cinquanta anys quan començà a conrear les lletres catalanes, alhora que participava a diversos moviments culturals i polítics catalanistes. Són vint anys de poesia autòctona, on rebrà una clara influència de Joan Maragall. També cultivà l'amistat de Josep Carner.

L'any 1906 fou president-mantenidor dels Jocs Florals de Lleida. Quatre anys després (1910) "La Il·lustració Catalana" publicava el conegut recull Hores Lluminoses *i el seu sonet* Al campanar de Lleida, *el més popular de tots, fou esculpit en una làpida de marbre i col·locat al peu de la gran torre gòtica de la Seu antiga de Lleida, després d'un homenatge amb què el poble l'honorà l'any 1912.*

Mentrestant presidia entitats culturals com el Foment Lleidatà, el Xop-Bot *(una famosa tertúlia local d'intel·lectuals), l'Associació de Música de Lleida i l'Ateneu Lleidatà. Cal dir que un desvetllament cultural i literari com el d'aquells anys, feia molt de temps que no es coneixia a Lleida. Caldria recular als millors anys de l'extingit Estudi General.*

Són també els anys en què Morera donà a conèixer les seves meritòries traduccions al català de Shakespeare: els XXIV sonets d'aquest autor anglès, tan celebrats per l'exquisidesa del llenguatge (1912); Selecta de sonets, *del mateix autor (1913);* Venus i Adonis *(1917)*, Coriolà *(1918)*, Hamlet *(1920)*, Romeu i Julieta *(1923)*, *i* El marxant de Venècia *(1924). Deixà inèdits* Juli Cèsar *i* Macbeth.

És cert que Morera i Galllica és un cas de vocació tardana per a Catalunya, tant com a literat i com a polític. Però, quan es desvetllà el seu cor, s'hi va lliurar amb tota l'ànima. El 1916 ingressava a l'Institut d'Estudis Catalans i llavors ja pertanyia a la Lliga Regionalista. Dins l'any 1923 sortia elegit diputat a Corts. Fou amic personal de Prat de la Riba i de Cambó, polític aquest que estimà molt la figura del poeta lleidatà.

El traspàs de Morera i Galícia sobrevingué el 5 de maig de 1927, després d'una cruel malaltia. Mai un poeta no havia rebut a Lleida un comiat tan fervorós i emotiu. Al seu enterrament acudiren gent de ciutat i d'altres parts de Catalunya. Totes les classes socials hi estaven representades. Perquè, si bé fou un poeta internacional, ningú com ell no sabé copsar la bellesa i la ufanor de les hortes lleidatanes. I la particularitat de la seva gent.

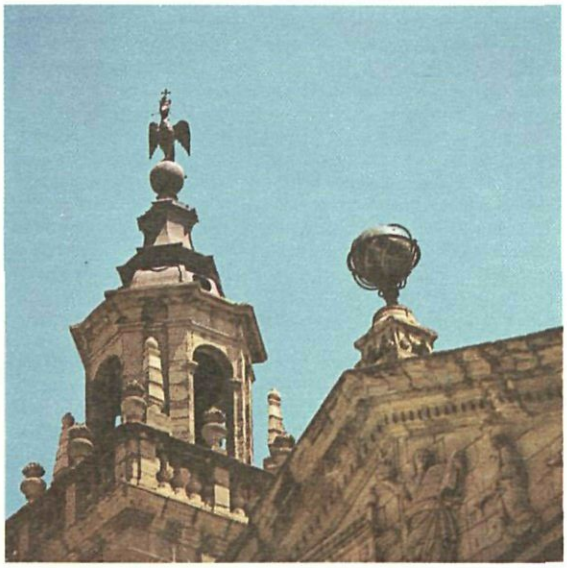

JOSEP FINESTRES I MONSALVO

Josep Iglésies i Fort

JOSEP Finestres i Monsalvo va néixer a Barcelona el 5 d'abril de 1688 i va morir eventualment al llogarret de Montfalcó el dia 11 de novembre de 1777, per bé que va residir la major part de la seva vida a Cervera. Fou la figura cabdal de la Universitat fundada per Felip V en aquesta localitat i la seva personalitat es féu sentir intensament en l'humanisme català del segle XVIII, superant la decadència cultural d'aquest segle entre nosaltres. El pare Casanovas, que l'estudià, diu de la seva casa cerverina que era "Materialment una escola literària i científica, on feia cap o d'on sortia tot el que la Universitat tenia de valor notable. Allà es reunia diàriament el bo i millor dels escollits, per a dialogar socràticament de tota cultura; però l'escola finestriana no es tancava en aquest cercle amical, sinó que lligava els de prop i els de lluny amb una comunitat d'esperit que li donava vida. Cartes, llibres, obres realitzades i sobretot comunió d'ideals, eren els vincles que a tots els lligaven entre ells i amb el Patriarca, de la plenitud del qual participaven". El pare Casanovas no dubta a afirmar amb contundència: "La Universitat de Cervera és Josep Finestres".

És molt notable la correspondència entre Finestres i Maians i Siscar, exponent, segons el pare Miquel Batllori, d'una "bella amistat entre el Principat i València". Aquesta correspondència és, però, en castellà. En canvi, és en català la que Finestres va sostenir amb Ignasi de Dou. La llengua literària de Finestres fou, però, gairebé sempre el llatí, en el cultiu de la qual excel·lí fins al punt d'haver fet escriure que no semblava en ell sobreposada a força d'estudi, sinó com si fos la seva parla natural. Ha estat també proclamat el primer hel·lenista espanyol del segle XVIII "sense comparació possible amb cap altre" i, en difinitiva, "príncep dels humanistes comparable amb els més perfectes del Renaixement". A vuitanta-cinc anys escriu que acaba de llegir altra vegada tot Homer. Gran erudit, crític refinadíssim, Maians i Siscart el proclama el primer jurista d'Espanya i un dels més grans d'Europa i de tota la història del Dret. Llegidor insadollable, posseïa una molt selecta biblioteca, els volums de la qual anotava als marges de les planes amb observacions magistrals. Es dedicà al gravat i a les arts gràfiques. Per própia delectança cantava, tocava diversos instruments i componia música i mai no va deixar la poesia.

La seva famllia té ja per ella mateixa una alta significació en la cultura del segle XVIII català. Constituïda per set germans, tots ells eminents en humanitats, tres foren professors de la Universitat de Cervera, dos esdevingueren més tard canonges, altres dos mon-

jos de Poblet i un d'ells historiador famós del monestir, un altre fou arxiver de la mongia de la Vall d'Ebron.

Josep Finestres inicià els seus estudis al Col·legi de Cordelles de Barcelona i obtingué el grau de batxiller a divuit anys. Suprimida la Universitat barcelonina va passar a Cervera, on es va doctorar en dret civil a vint-i-set anys i es llicencià en cànons. Eclesiàsticament no passà de clergue tonsurat, sense ordres, per voluntat pròpia. Regentà diverses càtedres i, per bé que jubilat a seixanta-tres anys, romangué a la capital sagarrenca fins que a la tardor del 1777, a vuitanta-nou anys, anà a passar uns dies a Montfalcó i allí morí, a casa del seu íntim Andreu Comes.

En càrrecs oficials no passà de vice-canceller de la Universitat, puix que no volgué mai "borbonejar", mot amb el qual irònicament motejava els afalagadors del sobirà, el qual tenia la prerrogativa de nomenar els cancellers. Comentà i publicà textos jurídics fonamentals. Se li coneixen una dotzena d'obres publicades i sis deixades inèdites. Es té com el seu volum cabdal Eiusem in Hermogeniani iuris epitomarun libros sex commentarius *(Cervera 1757)*. El 1762 publicà Sylloge inscriptiorum romanorum quea in Principatu Catalauniae vel extant vel extaterunt. Gran professor, reféu les seves lliçons de càtedra a Exercitationes Academiae *(Cervera 1745)* i Prolectiones Cervarienses *(1752)*, entre altres textos. S'havia proposat escriure una Història del Dret Català, de la qual només resten uns apuntaments i publicar uns Elements de Dret, que restaren inèdits.

RAMON CABRERA, LA GRAN FIGURA MILITAR DEL CARLISME CATALÀ

Edmon Vallès

EL 24 de maig de 1877 morí en la seva possessió de Wentworth, a Surrey, Anglaterra, Ramon Cabrera i Grinyó. Tenia setanta-un anys i en feia vint-i-set que, casat amb una anglesa, portava la vida d'un gentleman farmer. La seva muller, Marianne Catherine Richards, l'havia conegut l'any 1850. Educada en el culte carlylià als herois, probable lectora de Byron, es va sentir atreta per aquell home ja madur —quaranta-quatre anys— que arribava precedit d'una anomenada de coratge i fidelitat, bé que també de violència i de sang. Es casaren i, segons sembla, el matrimoni, malgrat la diferència d'educació, de procedència i d'edat (la comtesa de Morella morí l'any 1915) fou feliç. Així, amb aquest happy end, finà un dels catalans que han tingut els partidaris més incondicionals i els enemics més acarnissats, un dels que han desvetllat els entusiasmes més fervorosos i els odis més ferotges. Tots per raons ben justificades.

L'any 1833, en els inicis de la primera guerra carlina, Ramon Cabrera deixà el seminari de Tortosa, on estudiava amb nul·la vocació, per incorporar-se a les partides que aplegava a Morella el baró d'Hervés, en defensa de l'infant Carles Maria Isidre, Carles V per als seus partidaris. Ja no era tan jove, puix havia nascut el 1806, i tot fa pensar que la seva decisió no tan sols fou ideològica, sinó també fruit d'una secreta ambició: la de prosperar en la guerra. Estaven molt pròximes aleshores no sols la lluita entre absolutistes i constitucionals, sinó fins i tot la Guerra del Francès; l'una i l'altra havien convertit en personatges homes de procedència molt modesta. Cap altra professió com la de les armes no permetia pujar més amunt i més de pressa.

Aquest fou el cas de Cabrera. Quan, el juliol del 1840, passà a l'altra banda de la frontera, amb les darreres tropes carlines, Cabrera era tinent general, comte de Morella i el personatge militar més rellevant del carlisme. Havia estat comandant general de l'"Exèrcit Reial" a Aragó, a València i a Múrcia.

UNA ENTITAT CENTENÀRIA: EL FOMENT MARTINENC - Carme Agustí i Badia

DINS el moviment creador d'entitats culturals que tingué lloc a Catalunya el darrer terç del segle passat, el Foment Martinenc ocupa un lloc ben destacat per la seva actuació, avui centenària. Fundat el 1877 a Sant Martí de Provençals —aleshores vila independent de Barcelona— tingué com a finalitat primordial la instrucció popular (creà unes escoles, de bona anomenada, dirigides un temps per Pau Vila) i impulsà una munió d'activitats culturals dedicades preferentment als habitants d'aquest barri. En el seu teatre foren representades obres dels millors autors catalans del seu temps —Guimerà, Iglésias, Rusiñol— i el seu Llibre d'Or s'honora amb la signatura del President de Catalunya, Francesc Macià. La música fou també objecte de dedicació per part dels socis i abans del 1936 comptà amb un Orfeó propi.

L'acabament de la guerra afectà, com a tantes d'altres entitats catalanes, la seva activitat, però uns anys més tard, noves Juntes Directives impulsaren de bell nou el Foment Martinenc. Avui, amb més d'un miler de socis actius, manté seccions d'Excursionisme, Esperanto, Escacs, Activitats Culturals de la Dona, Penya Blaugrana, una Coral Infantil (Eixerits) i una d'adolescents (Grup Sambuca), l'Esbart Sant Jordi i la Colla Sardanista Alba. Enguany ha estrenat un nou local, on tenen cabuda totes les seccions, la Biblioteca i les activitats d'esplai, conferències, cine-fòrum i cursets de llengua catalana.

El Centenari, a més dels actes propis de cada Secció i de tota l'entitat, es commemorarà amb la publicació de l'historial del Foment Martinenc, com a testimoni d'un segle d'aportacions a la història cultural de Barcelona.

Tot s'ho havia guanyat a pols. Amb coratge personal, amb audàcia i autoritat sobre la seva gent. Ell reeixí a organitzar unes tropes disciplinades i a crear un petit estat carlí, el cor del qual eren l'Alt Maestrat i els Ports de Morella, i que tenia les seves capitals en aquesta ciutat i a Cantavella i Mirambell.

En la seva actuació —tant en la de la guerra dels set anys, com en la segona carlina, o dels matiners, guerra catalana en què ell comandà les forces del Principat— hi ha una taca: la seva crueltat. Els liberals l'anomenaren "el Tigre del Maestrat". I per bé que hi ha exageració en molts cronistes i historiadors liberals —i ceguesa total en els carlins— és un fet que dins el salvatgisme de la primera guerra carlina, Cabrera es féu remarcar per la seva duresa i implacabilitat. Venjatiu ho podia ser, ja que la seva mare fou afusellada a petició del general Nogueras i per ordre d'Espoz i Mina a compte de represàlies contra el fill. Però ja abans hi havia en el capteniment de Cabrera una utilització del terror com una arma més de la seva panòplia, contra l'enemic i entre la seva pròpia gent, prou i massa decantada a la indisciplina.

En els darrers anys de la seva vida va rompre les relacions amb el tercer pretendent carlí —ell que havia servit fidelíssimament Carles Maria Isidre i el comte de Montemolín— perquè no va voler posar-se al cap de l'aixecament que inicià la tercera carlinada. Desposseït dels seus títols i honors per Carles Maria dels Dolors, tractat de traïdor pels carlins, Cabrera reconegué Alfons XII i aquest el confirmà en el càrrec de capità general i en els títols de comte de Morella i marquès del Ter. Les raons d'aquesta defecció són múltiples, però sembla evident que les de més pes foren els anys i la vida a Anglaterra, que l'acostà a punts de vista liberals, d'una banda, i de l'altra el seu escepticisme quant a les possibilitats de triomf del carlisme en armes.

A cent anys de distància, Cabrera se'ns ofereix com el millor cap militar que ha donat Catalunya en el segle XIX, juntament amb Joan Prim. Cal afegir encara que Cabrera fou insubornablement català: es feia acompanyar arreu pels seus fidellssims batallons de caçadors de Tortosa i sempre conservà al seu costat gent de la terra. Algunes de les seves dites més famoses han arribat fins a nosaltres en català. Com la reflexió que féu quan rebé l'ordre de retirada, aleshores que estava a punt d'intentar l'assalt a Madrid en ocasió de l'Expedició reial:

"Mentres nos mane eixe pobret d'abat no farem cosa bona".

El "pobret d'abat" era el bisbe de Lleó, omnipotent al quarter general del pretendent.

JOSEP PIN I SOLER - Joan Triadú

EN uns moments de la nostra història moderna en què la represa de la literatura en català encara era incipient, calia gairebé el guiatge de l'instint i una confiança considerable en les possibilitats de la Renaixença per a emprendre la redacció d'una novel·la i fer-ho amb la mateixa ambició de totalitat —i amb bases filosòfiques— que les novel·les de caire realista i naturalista, de l'escola predominant des de mitjan segle dinovè a Europa i Amèrica. Més natural en aquells moments era —a part escriure en castellà, solució corrent però que el temps ha demostrat que ja no tenia esdevenidor— fer poesia romàntica o a tot estirar teatre en vers; i en prosa, narracions costumistes i alguna novel·la de tema històrico-llegendari. Perquè justament no ho entengué així i es posà a escriure, en dates encara no ben determinades, una novel·la com La família dels Garrigas, *cal recordar, enguany especialment en el cinquantenari de la seva mort, l'escriptor Josep Pin i Soler, nascut a Tarragona l'11 de maig de 1842 i mort el 31 de gener de 1927.*

Una mica més jove que Verdaguer, Guimerà i Narcís Oller, Pin i Soler no s'incorpora de ple al moviment literari i catalanista fins en plena maduresa, pels volts dels quaranta-cinc anys, quan després d'una llarga estada a l'estranger torna a Tarragona i resta finalment a viure a Barcelona. El 1887 publica La família dels Garrigas, *primer volum d'una trilogia de novel·les, amb* Jaume *(1888) i* Niobe *(1889), que li donen una notorietat immediata i encara avui justificada. Pin i Soler féu una aportació important en aquells moments, per la seva decisió, per la vigoria essencial i per la visió de la realitat que volgué donar amb la seva obra. Històricament, cal situar-lo entre Narcís Oller i Prudenci Bertrana, encara que literàriament no assoleixi una qualitat semblant.*

A la mateixa època de les novel·les escriu, també, quatre obres de teatre: Sogra i nora, La viudeta, La tia Tecleta *i* La sirena, *ben rebudes en general per la crítica. Tanmateix, la seva obra de creació i veritablement representativa s'atura aleshores, a començaments de la darrera desena del segle i en arribar i assolir el seu auge la nova estètica del moviment Modernista. Entre 1903 i 1906 publica successivament tres volums d'articles, amb el títol de* Vària, *on es revela que, amb el seu estil descurat i un cert desordre, pot donar-nos interessants observacions de la realitat, com a viatger infatigable i com a home de cultura. En aquest darrer aspecte, a més, potser estimulat pel noucentisme contra el qual va combatre, és notable el seu treball de traductor de clàssics de l'humanisme: Erasme* (Elogi de la follia, *1910), J. Ll. Vives, Maquiavel, etc. Dins aquest mateix combat i mogut per una posició semblant a la que sostingueren Ramon Miquel i Planas i Francesc Matheu escriu una polèmica* Protesta contra les "normes ortogràfiques" de Pompeu Fabra. *Ja passats els setanta-cinc anys escriu novament teatre i una novel·la.*

Josep Pin i Soler no té encara la biografia que es mereix, tot i que la seva vida i la seva personalitat s'ho valen prou més que no explicita la seva obra escrita. Una llarga, rica i complexa existència del que avui anomenarlem un self made man, *a cavall de dos segles i centrada en les simples i profundes conviccions de llibertat, humanitat i Catalunya.*

TAULA DE LLETRES VALENCIANES
Eliseu Climent

TOT i que el País Valencià ha comptat amb nombroses i valuoses revistes de temàtica literària, n'hi ha una que s'hi destaca especialment, fins al punt que el doctor Sanchis Guarner l'ha qualificada com "la millor (...) que València ha tingut mai". Es tracta de "Taula de Lletres Valencianes" i es va publicar entre l'1 d'octubre de 1927 i el novembre del 1930, amb un total de trenta-vuit números, d'aparició mensual.

Efectivament, per a l'observador d'ara, "Taula" apareix com el resultat fecund de la cruïlla de dues coordenades renovadores de la vida del país: la política i la cultural; totes dues nacionalistes i formades en els primers decennis del segle XX. La dictadura del general Primo de Rivera hi suposà un tall, la Segona República donà a aquestes coordenades la possibilitat d'expressar-se més lliurement i la dictadura de Franco Bahamondes les obligà a fer un esforç per la supervivència i per l'enllaç amb noves generacions que en poguessin mantenir la fidelitat nacional.

El crític literari de "Las Provincias", Vicent Calvo i Acàcio, en un resum del panorama local del 1927, deia de "Taula" que era "publicada (...) por la juventud que siente los puros ideales valencianistas y siente con toda su pureza los ritmos literarios actuales con todas sus promesas y todos sus defectos" *i assenyalava que tenia l'intent d'aconseguir* "un renacimiento valenciano en todos los órdenes".

Certament era així: els col·laboradors de "Taula", alguns dels quals no eren exactament joves (Miquel Duran i Tortajada, Eduard López-Chavarri i Marco i Josep Maria Bayarri i Hurtado, per exemple, tenien ja fets els quaranta anys), eren, amb unes o altres connotacions, "valencianistes" (alguns eren declaradament nacionalistes catalans) i pretenien impulsar la renovació cultural del país. Entre ells cal citar, a més a més, Carles Salvador i Gimeno, Maximilià Thous i Llorenç, Artur Perucho i Badia, Godofred Hernández i Ros, Bernat Ortín i Benedito, Angell Castanyer i Fons, Eduard Martínez Ferrando, Pasqual Asins i Lerma, Francesc Caballero i Muñoz, Felip Mateu i Llopis, Eduard Ranch i Fuster, Nicolau-Primitiu

Gómez i Serrano i d'altres: poetes, narradors, crítics d'art, historiadors i erudits, als quals s'afegien, a cada sortida de la revista, il·lustradors com Josep Renau i Belenguer, Josep Balaguer, Josep Mateu i molts d'altres, de l'època. Foren directors de "Taula" Enric Navarro i Borràs (durant dotze números), Adolf Pizcueta i Alfonso (en els vint-i-tres següents) i Francesc Almela i Vives (per als tres darrers). La nòmina general és, doncs, en tots els aspectes, importantíssima.

En l'article inicial, "Salutació i convit", es deia que la revista "vol ésser l'índex de nostra cultura i nostra espiritualitat i, en l'abraçada inicial, caben tots els que vullguen, en cordial col·laboració, fer art i senten la inquietud de refinar el gust del poble".

Si bé "Taula" enunciava com a principis seus "no esterilitzarem nostre esforç en debats pels arcaismes o avantguardismes, ni en si nostra parla és idioma català o autòcton, ni per el criteri ortogràfic", la publicació mobilitzà una molt interessant polèmica (en la qual prengueren part Miquel Duran, Carles Salvador, Enric Navarro i d'altres) entorn de l'avantguardisme i, també, va preparar en bona mesura l'ambient per a l'adopció (a Castelló de la Plana, el 1932) de les Normes ortogràfiques, simple adaptació, amb ben poques variants, de les que generalment regien a tot l'àmbit idiomàtic dels Països Catalans. Al recer de "Taula" sorgí també, dirigida per Adolf Pizcueta, l'editorial "L'estel" (1928), que, fins a la guerra civil, va treure a llum vuit volums de format normal, ultra diversos quaderns d'orientació nacional, edicions populars de clàssics, etcètera.

Tot això plegat, que mereix un estudi més extens, informa amb algun detall d'una de les iniciatives més ambicioses, i alhora més reeixides, de la cultura catalana al País Valencià contemporani.

JOSEP XIFRÉ I CASAS (1777-1856)

Montserrat Llorens

A llarg dels segles XVIII i XIX molts aspectes de la vida econòmica catalana es desenvoluparen en estreta relació amb Amèrica. L'anàlisi de la figura de Josep Xifré ens dibuixa un model, extraordinàriament brillant, del que foren els indians catalans del vuit-cents.

Les relacions comercials de la família Xifré amb el món americà s'iniciaren a mitjan segle XVIII. L'avi de Josep Xifré era un armador d'Arenys que havia mantingut constants relacions comercials amb Amèrica, i el seu pare, Joan Baptista Xifré i Horta, va prosseguir la mateixa activitat. Els armadors catalans foren una de les peces clau de la gran prosperitat econòmica catalana a la segona meitat del segle XVIII, lligada, en bona part, al redreç del comerç marítim, especialment de l'americà. Però l'any 1783, durant la Guerra d'Independència dels Estats Units, molts vaixells espanyols foren atacats pels anglesos; una víctima d'aquesta situació fou Joan B. Xifré, que, a conseqüència de la guerra, perdé els quatre bergantins que posseïa i morí carregat de deutes.

La tercera generació, la de Josep Xifré i Casas, tornà a fer fortuna a Amèrica. Ell i el seu germà, Domènec, embarcaren cap a Amèrica; Josep s'instal·là a l'Havana i el seu germà a Buenos Aires. En arribar Josep Xifré a Cuba, l'any 1789, l'economia antillana es trobava en un moment de forta expansió. Les plantacions de canya de sucre i de tabac donaven vida a un comerç exterior molt actiu. A partir del 1796 les guerres gairebé contínues d'Espanya amb Anglaterra feren minvar la importància dels intercanvis amb la Península, que quedaren pràcticament tallats a partir del 1808; però, malgrat aquesta disminució del comerç colonial, l'illa mantingué un comerç exterior molt actiu incrementant els contactes amb altres països, especialment amb els Estats Units. En aquest àmbit econòmic s'obrí camí Josep Xifré, que començà treballant per un oncle seu, que tenia una blanqueria a l'Havana, de la qual aviat es féu l'amo; a partir d'aquest punt els seus afers iniciaren una ràpida creixença. Sense deixar el

negoci dels cuiros, va adquirir ingenios de sucre que li donaren entrada al sector més actiu de l'economia cubana. Alhora estenia l'àrea geogràfica de les seves activitats iniciant relacions amb Buenos Aires i amb Veneçuela —d'on importava pells— i amb Nova York i Boston, on aviat tingué importants clients.

Les seves coneixences al món dels afers de Nova York l'estimularen a encetar una nova etapa en la seva activitat: l'any 1823 es va instal·lar a Nova York. Allí va començar treballant un terreny que li era molt familiar: la importació de pells, però aviat es va orientar devers el món de les finances i assolí ocupar un lloc important a la banca de Nova York.

L'any 1829 liquidà els seus afers als Estats Units i vingué, amb la seva família, a viure a Europa. Conservà, però, una bona part de les seves propietats cubanes, que foren dirigides per gerents seus.

Un cop instal·lat a Catalunya, la seva activitat econòmica al país fou més aviat tímida. Les seves inversions foren molt poc arriscades: adquisició de finques urbanes i construcció d'algunes cases —les més famoses foren les "cases d'En Xifré" que encara subsisteixen al Passeig d'Isabel II de Barcelona.

No oblidà de mantenir el seu prestigi econòmic i social fent alguns importants donatius que permeteren al municipi de la seva vila d'Arenys de construir el Teatre Principal i l'Hospital.

Un cop instal·lat definitivament a Barcelona residia habitualment al Mas Xifré, que era una casa de camp que posseïa al Pla de Barcelona, va tenir cura d'esquivar els riscos de la vida política espanyola, tal com ho feia també amb els de la vida econòmica del país. Mentrestant la seva dona, Judith Downing —una neoiorquina molt més jove que ell—, gaudia de les delícies de la vida social al París del Segon Imperi.

Així, al nostre país, en Xifré ve a ser com la contrafigura d'un altre tipus d'indià —el model del qual podria ser Joan Güell—, que, en tornar a Catalunya, invertia tot el seu capital i el seu esforç a impulsar la industrialització del país i a afrontar els seus problemes polítics i econòmics.

La dinastia Xifré es tanca amb el seu fill —Joseito Xifré i Downing—, que, educat vora de la seva mare, visqué una vida d'hereu ric i refinat a Madrid, a Londres i a París, gràcies a la fortuna acumulada pel seu pare, que, en morir, havia deixat al seu hereu la fabulosa quantitat de cent vint milions de rals.

ANTONI GELABERT, PINTOR DE MALLORCA (1877-1932)

ANTONI Gelabert i Massot és un artista poc conegut a Catalunya. Nascut a Ciutat de Mallorca l'any 1877, morí tràgicament a Deià l'any 1932, en plena maduresa, després d'una vida intensa i poc estudiada. Autodidacte, company de Rusiñol, de Cases i de Mir, en els anys de la seva joventut havia confiat a esdevenir un pintor de renom internacional. Amic de Picasso, viatjà per França i Espanya, i freqüentà els ambients artístics de Barcelona, de Madrid i de París. Les seves pintures —forts contrasts de llum i de colors— reflecteixen una certa dualitat entre l'Impressionisme i el Modernisme, de clara ruptura amb les tendències tradicionals. Aquesta posició d'avantguarda —cal tenir en compte l'ambient mallorquí del seu temps— l'enfrontà amb l'academicisme dominant a Mallorca, i, a poc a poc, l'anà tancant, implacablement, en la solitud de la seva cala de Deià. Allunyat d'un ambient estimulador, sense gaires amics, apartat d'una societat que no el comprenia, se suïcidà un dia fred dels mes de gener. Voldríem que aquesta nota breu de recordança ajudés a rescatar de l'oblit la figura i l'obra d'un dels pintors més sensibles de l'escola mallorquina.

JOAN BARDINA, MESTRE DE MESTRES (1877-1950)

Josep Maria Ainaud de Lasarte

EL gran moviment de renovació pedagògica que esclatà a Catalunya al començament del segle actual, gira al voltant d'unes personalitats extraordinàries. Una d'aquestes fou Joan Bardina i Castarà, nascut a Sant Boi de Llobregat el 1877, ara fa un segle. La primera etapa de la seva agitada vida la centrà en el fet religiós (fou deixeble del Seminari de Barcelona) i en l'actuació en el moviment polític que n'assumia la defensa, el carlisme. Destacà com a polemista pels seus articles a la revista "Lo Mestre Titas" i pel seu assaig Catalunya i els carlins *(1900). Aviat s'allunyà del carlisme militant i, entusiasmat amb la figura i l'obra de Prat de la Riba, col·laborà activament a "La Veu de Catalunya" amb articles sobre l'ensenyament, que era la seva vocació autèntica. Estudià Magisteri a l'Escola Normal i Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona, amb el ferm propòsit de "formar homes" i de renovar la pedagogia catalana. Prengué part en el Congrés Universitari Català (1903) amb una ponència sobre "Organització de la Universitat Catalana" i també en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906). Per a dur a la pràctica les seves teories, fundà l'Escola de Mestres, inspirada en les idees de renovació escolar, vinculada al pla oficial d'estudis, però dins una educació integral que comprenia també la música, els treballs manuals, l'art i la gimnàstica. Així intentava suplir les deficiències de l'ensenyament oficial, i per això mateix professà els cursos de Pedagogia Nacional als Estudis Universitaris Catalans. Aquestes activitats —que se centraren ens els anys 1906 a 1910— coincidiren amb una notable activitat editorial: la "Revista Catalana d'Educació" i la Biblioteca Escolar Moderna, on publicà una* Gramàtica Pedagògica de la Llengua Catalana, *concebuda com "un primer pas del camí de la nacionalització i de la perfecció pedagògica dels textos escolars". Creà també una Institució Spencer, el 1911, per a experimentar nous mètodes pedagògics, molt influïda pel voluntarisme spencerià. El seu intent de fer "pàtria i pedagogia", amb un estil molt propi, topà amb la personalitat d'Eugeni d'Ors, conseller de Prat de la Riba en qüestions culturals. A la mort de Prat, Bardina s'establí a Amèrica.*

Allí començà una nova activitat, alhora comercial i pedagògica. Primerament residí a Bolívia, on el 1917 fou nomenat director general d'Instrucció Pública. Viatjà després per tota l'Amèrica Llatina per una empresa que havia creat, l'"Anuario Internacional Americano", i finalment s'establí a Xile, com a professor de Dret del Treball a la Universitat de Santiago de Xile. Allí morí, el 1950, lluny de Catalunya que ell havia volgut educar i que en el fons estimà sempre.

LLUÍS SERRAHIMA I CAMÍN (1870-1952)

Maurici Serrahima

PEL fet d'haver aparegut a Barcelona una epidèmia de "febre groga", Maurici Serrahima i Palà i la seva muller Adelaida Camín, casats de poc, es van traslladar a l'aleshores poble de Sarrià, on el 22 de novembre de 1870 va néixer el primer fill, Lluís. Aviat van retornar al domicili ciutadà, on el pare tenia el despatx d'advocat, que havia obert el 1859 i el 1884 es va instal·lar definitivament al número cinc del carrer de Petritxol. Acabat el batxillerat, Lluís Serrahima es va llicenciar en Dret a la Universitat de Barcelona, on va tenir per condeixebles, entre d'altres, Narcís Pla i Deniel i Lluís Duran i Ventosa; també van coincidir a la Universitat amb Enric Prat de la Riba, que era només sis dies més jove que ell, i amb el futur cardenal Vidal i Barraquer. I després es va doctorar en Dret a Madrid el 1891.

Immediatament, va treballar al despatx del seu pare —considerat en aquell moment com el primer de Barcelona— i es va especialitzar en les matèries del Dret civil català i del Dret administratiu. Quan el seu pare va morir, el 1904, van continuar amb ell al despatx els expertíssims "passants" Albert Cantarell i Vicenç de Moragas. Molt aviat el despatx va tornar a ser considerat entre els més destacats de la ciutat. Pel seu caràcter equilibrat, unit a la seva gran competència, Lluís Serrahima va esdevenir aviat l'àrbitre indiscutit en el que avui anomenem "arbitratges d'equitat" i aleshores tenia el nom d'"amigables composicions"; entre els seus papers hi ha proves que havia estat "àrbitre decisori" en més de dos-cents judicis d'aquesta mena. D'una altra banda, va continuar també essent advocat assessor de l'Ajuntament de Barcelona, fins que, poc abans de la seva mort, l'en van separar unes circumstàncies polítiques prou sabudes.

Però la seva activitat no va quedar reduïda als aspectes professionals. Per l'amistat íntima amb els germans Llimona, va ingressar molt aviat al Cercle Artístic de Sant Lluc. Cal dir que, si bé no practicava cap art, era en aquest ram home d'una gran cultura i tenia a casa una excel·lent biblioteca sobre temes d'arts plàstiques. De fet, aviat va formar part de la Junta de l'entitat. I, a partir del 1916, en va ser vuit vegades president, fins al punt que és encara l'home que ha estat més anys president del Cercle.

D'una altra banda, va ser molts anys conseller i vice-president de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, de la qual, en morir el president-fundador, Lluís Ferrer-Vidal i Soler, va ser elegit president. Va conservar el càrrec fins al 1939, data en la qual, per raó del daltabaix produït per l'acabament de la guerra civil, va ser destituït.

Havia estat repetidament membre de la Junta del Col·legi d'Advocats, i proposat per a ser-ne degà, però ell havia renunciat a presentar la seva candidatura per deixar pas a altres companys de més edat. Passada la guerra civil, i quan el càrrec de degà era de designació governativa, un grup d'advocats el va proposar el 1950 per a diputat primer —és a dir, vice-degà— per poder demostrar així que tot el Col·legi el volia per degà; de fet, va aconseguir la votació més crescuda que mai s'havia produït en tota la història del Col·legi. I pel fet que, essent vice-degà, i per no haver estat nomenat cap degà, va haver d'exercir el càrrec de degà al llarg de més d'un any, el Col·legi d'Advocats va acordar, en vida d'ell, incloure'l a la llista dels degans efectius.

Era un home recte, just, competent, somrient i sensible i alhora ple de serenitat davant qualsevol mena de dificultats. Els qui l'han conegut el recorden com a una màxima autoritat professional i moral. Va morir el primer de maig de 1952, després de seixanta-un anys d'exercici de la professió, i d'haver aconseguit la simpatia i l'admiració de tots els qui el van conèixer.

"El pare del poeta es deia Josep, i l'anomenaven 'el Pep de Torrents'. A més de menar unes terres de conreu, exercí l'ofici de picapedrer a les veïnes pedreres de Tavèrnoles; i, en casar-se, passà a viure amb la seva muller, Josefa Santaló, de Folgueroles, a la casa número 9 del carrer Major d'aquest poble, que més endavant comprà al seu cunyat Güell. Allí nasqueren els primers tres fills, amb la possible excepció de Jacint, si és cert que, com s'ha dit, ho féu accidentalment a la casa dels avis materns —coneguda per can Jan Forner, al carrer de Sant Jordi, número 5—, tal volta per haver-se presentat dificultós el part o trobar-se delicada de salut la mare. Altrament, l'opinió segons la qual el poeta nasqué al carrer Major, compta també amb testimonis i raons dignes d'ésser tingudes en compte."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto E. Esteve)

ESBÓS BIOGRÀFIC
DE
JACINT VERDAGUER

ESBÓS BIOGRÀFIC DE JACINT VERDAGUER

Josep Miracle

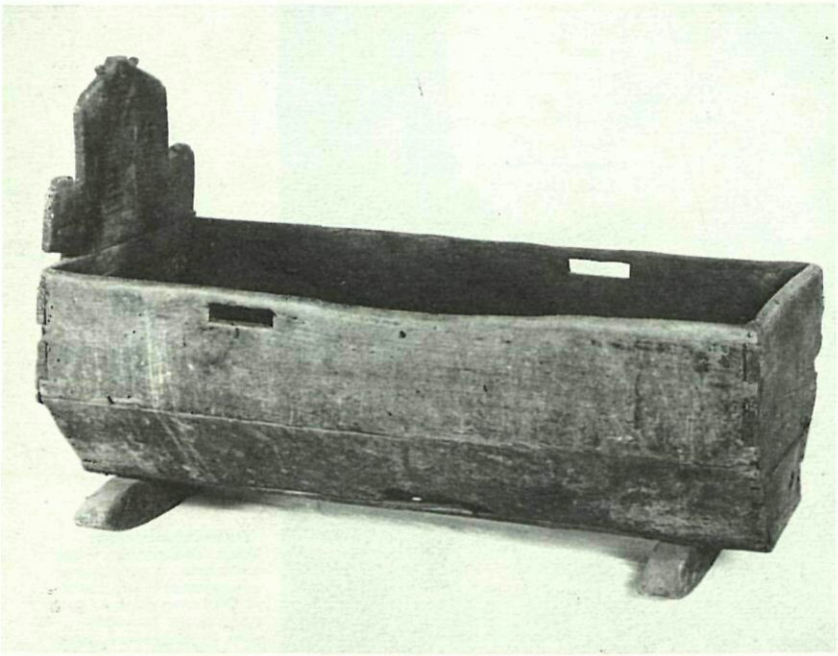

El bressol de mossèn Cinto es conserva, dins d'una vitrina, al Museu Diocesà de Vic. (Foto Arxiu Mas)

JACINT Verdaguer i Santaló va néixer a Folgueroles, al cor de la Plana de Vic, el 17 de maig de 1845. Els seus pares eren de condició humil; ell, Josep Verdaguer i Ordeix, era pagès i picapedrer; ella, Josepa Santaló i Planas, duia el pòndol de la casa. Es van casar el 2 de juny de 1841, i del seu matrimoni van néixer l'hereu, Miquel, el 2 d'abril de 1842, el segon, Jaume, el 29 d'abril de 1844, i en terç lloc Jacint en la data indicada. Darrera vindrien altres cinc fills, fins a completar un total de vuit.

Poc abans de la naixença de Jacint Verdaguer, el 13 de novembre de 1844, es produí la defunció del segon fill, Jaume. En aquella data, Josepa Santaló estava gràvida de Jacint, en el tercer mes de la gestació. Aquesta circumstància va influir notòriament en el destí de Jacint. D'una banda Jacint passava a ocupar el lloc del cabaler. I ésser cabaler, en aquella època i en aquell lloc, tenia per destinació l'Església. D'una altra, és molt probable que Josepa Santaló, que era dona d'una gran pietat, d'una pietat a tota prova, oferís a Déu el fill que li venia si li era permès de veure'l agambar. Aquestes dues circumstàncies es troben a la base de la carrera sacerdotal de mossèn Cinto, les quals circumstàncies no s'haurien donat en ell si hagués estat el primer fill o no hi hagués hagut la mort de Jaume.

Un noi eixerit i trapella

De petit, Jacint Verdaguer va ser allò que se'n diu un noi eixerit; de més a més de participar activament en els jocs i les trapelleries dels seus companys, tenia especial complaença a escoltar les cançons i les rondalles que sabia la seva mare, o els fets de l'antigor que contaven els vells del poble. Aquesta apetència ja era una predestinació; en tota la vida conservà el gust pel folklore i una gran preferència per la cançó popular.

És testimoni del mateix Verdaguer —vegeu poesia *L'arpa*—, que els diumenges a la tarda la seva mare l'emmenava a l'ermita de la Damunt, a un tret de fona de Folgueroles i aleshores voltada d'una roureda isarda, on, ultra els actes de devoció, ella oferia a Déu el seu fill per a l'Església **—"a son Fill oferint-me, que em somreia com jo assegut en la materna falda"—**; d'aquestes anades a la Damunt cal destacar el dia que es topà amb el músic napolità que li despertà la vocació a la poesia.

El Seminari

Quan el noi comptà nou anys, la seva mare complí la prometença; a començament de curs emmenà Jacint al Seminari de Vic amb la idea que en sortís sacerdot. Seguir la carrera eclesiàstica no era aleshores, a Vic, cap càrrega econòmica; la matrícula era irrisòria, i els llibres passaven de l'una a l'altra promoció. Amb altres companys seus, Verdaguer anava i venia cada dia de Folgueroles a Vic i de Vic a Folgueroles, a peu i matí i vespre; dinava a Vic, en una casa on li escalfaven la minestra que l'estudiant es duia.

Iniciació poètica

A Verdaguer, el Seminari li queia a sobre. El seu cap no estava prou ben format per assimilar les assignatures, i l'estudi li era un patiment. A fi de curs aconseguia males notes de les quals es rescabalava, com podia, el setembre. Els anys corrent, la pro-

gressió de les assignatures el portaren a la de Retòrica i Poètica, que li representà un oasi enmig de l'aridesa de les altres qüestions. Aleshores, el gust imperant en els versaires seminaristes era el vallfogonisme, i Jacint Verdaguer s'hi lliurà tot d'una. Les seves primeres poesies —avui perdudes— tenien, doncs, el gust xaró del model que s'havia triat. Verdaguer no trigà a adonar-se del plebeisme de la poesia que es cultivava al Seminari, i ajustà la seva lira més d'acord amb la musa popular. En aquest aspecte reeixí d'una tal manera, que es posà a la davantera dels seus companys. La seva poesia d'aleshores —que ha quedat sota l'epígraf de *Jovenívoles*—, fresca i abundosa, denota que era filla d'un poeta de debò, d'un poeta popular, del qual es podien esperar les més grans coses.

Can Tona i la gènesi de "L'Atlàntida"

L'any 1863 Verdaguer, com feien altres seminaristes, es llogà en una masia —Can Tona— com a mosso i mestre de minyons. Era una manera de guanyar-se la vida, bo i compaginant les seves obligacions amb les obligacions del Seminari. En aquella època, havent llegit en un llibre d'ascètica del pare Nieremberg l'enfonsament de l'Atlàntida com un càstig de Déu, sentí la temptació de cantar el gran cataclisme. No tenia més dades que la referència del pare Nieremberg, ni més adjutori que el record del desbordament del Mèder —un riuet que passa per Vic— i una litografia que hi havia penjada a la cuina de Can Tona i que representava el naufragi d'un vaixell en ple temporal.

Cantar l'enfonsament de l'Atlàntida li representà una veritable obsessió. A la Biblioteca del Seminari de Vic devorà tots els llibres que li podien donar idea del continent desaparegut, i es pot dir sense faltar a la veritat que l'obsessió del seu poema li féu més dificultosa l'assimilació de les lliçons de filosofia i de teologia, que eren massa abstruses per al seu cervell.

La restauració dels Jocs Florals, fet decisiu

En aquella època es produí un fet molt important: després d'alguns anys de glatir-los, es restauraren els Jocs Florals de Barcelona, com un mitjà d'envigorir la poesia catalana. La restauració dels Jocs Florals va ser un encert. Els lletraferits de l'època hi van

Ermita de la Damunt, Folgueroles.
(Foto Cuyàs)
"Damunt de mon poblet hi ha una capella d'una roureda secular voltada, és son altar lo trono d'una Verge d'aquella rodalia sobirana.
Era ma pobra mare, que al cel sia, sa més fidel i més humil vassalla, i sent jo petitó, cada diumenge a dur-li alguna toia me portava."

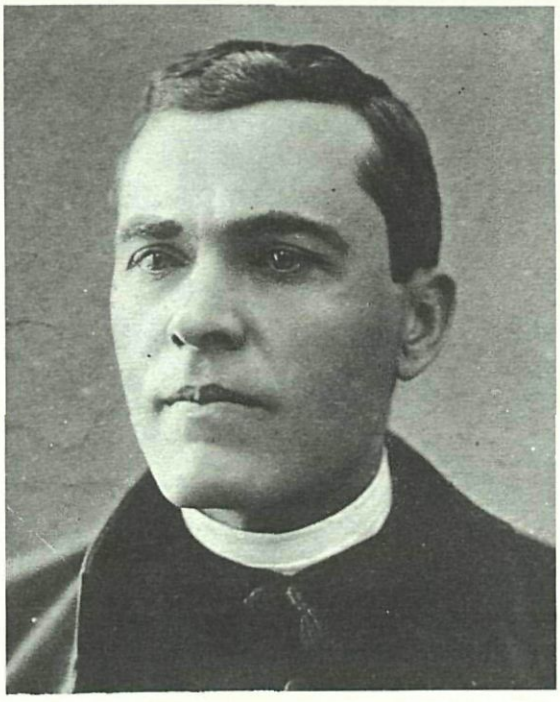

Retrat de joventut, ja capellà.
(Foto Arxiu Mas)

"El petit poble de Folgueroles, que el dia 17 de maig de 1845 veié néixer Verdaguer, es troba a la Plana de Vic i dista d'aquesta capitalitat quatre quilòmetres vers llevant; els suficients perquè rebi de la ciutat tota la influència religiosa i culta que dóna a la població la fesomia característica dels poblets de la Plana. Tres o quatre quilòmetres més enllà, de segur que Verdaguer no hauria pogut seguir els estudis al Seminari, per la dificultat de traslladar-s'hi quotidianament a peu, i hagut compte que els seus pares no estaven en condicions de pagar-li la carrera."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto E. Esteve)

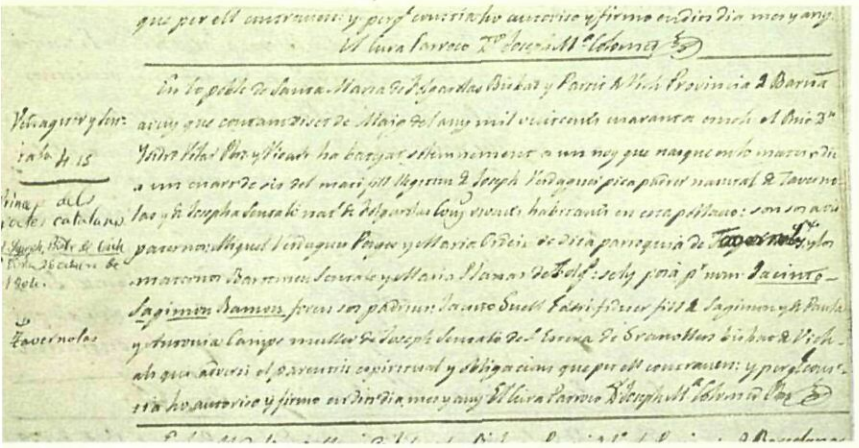

Partida de baptisme de Jacint Verdaguer. A l'esquerra, sota la referència, l'autògraf del bisbe Torras i Bages proclama Verdaguer "Príncep dels poetes catalans".

respondre, i d'any en any el seu prestigi i la seva força anà creixent. La seva anomenada transcendí la ciutat de Barcelona, i aviat va arribar a tot Catalunya. A Vic, hi va fer un singular impacte. A Vic hi havia un estol de lletraferits que havia fundat un Cercle Literari, i de més a més havia donat vida a una singular acadèmia que tenia les seves sessions en descampat, a la Font del Desmai, propera a Can Tona, al peu de la qual llegien els seus poemes. Ells es deien l'Esbart, i de les seves reunions en deien esbartades. Verdaguer n'era moralment el president, i de la seva actuació es conserva algun discurs memorable.

Es comprèn, doncs, que la institució dels Jocs Florals fes forat en aquella joventut inquieta. Si d'abans no, és un fet provat que el 1864 —a dinou anys del poeta— Jacint Verdaguer concorregué als Jocs Florals. No hi va tenir sort.

Un pagès als Jocs Florals

L'any següent, 1865, hi provà fortuna novament, i hi aconseguí un premi extraordinari i un accèssit. Es plantejà el problema de si concorreria a la festa, i en aquest cas, com s'hi presentaria. En parlà amb el seu amic Jaume Collell, i fou cosa decidida que aniria al Saló de Cent de Barcelona abillat amb el seu usual vestit de pagès, amb gec, espardenya i barretina. Vestit amb aquesta indumentària, la seva aparició a l'acadèmica festa dels Jocs Floráls va fer sensació. La seva extraordinària jovenesa hi acabà de fer el pes, i Verdaguer hi va ser celebrat, si no ja com un gran poeta, com una lluminosíssima esperança. Les figures més importants del moment —Marià Aguiló, Manuel Milà i Fontanals— s'interessaren per la seva vida i per la seva obra, i Verdaguer tornà a Vic literalment embriagat de glòria.

L'altra cara de la moneda

Després d'aquell maig gloriós va venir un juny desastrós: a l'hora dels exàmens de fi de curs, Verdaguer aconseguí un suspens amb totes les de la llei. Aquest suspens el revoltà. La poca predisposició amb què cursava la carrera li va fer veure aquesta molt més negra que no era comparada amb la lluminositat dels seus èxits literaris. Insensiblement s'abocà a una crisi que bé es podria dir que era crucial en la seva vida. La idea d'abandonar la carrera sacerdotal no el deixava viure. No era la primera vegada que li havia vingut tal pensament, i l'en dissuadia el disgust que donaria als seus pares. Tot amb tot, alguna vegada aquests n'havien arribat a tenir esment, i havien inquirit notícies dels mateixos companys de Jacint. Els quals, en demanar clarícies al mateix interessat, aquest els contestava que primer es deixaria

tallar un dit de la mà abans que abandonar la carrera. I els pares quedaven tranquils i satisfets.

Però aquesta crisi del 1865 era més greu i més profunda, Verdaguer, després d'haver bescantat públicament els catedràtics que tan malament tractaven el qui els donava glòria —per raó de l'èxit als Jocs Florals—, *va manifestar més públicament que abans el* seu desig d'abandonar la carrera. A aquelles alçades, els pares, en comptes de sentir temor sentiren enuig, i no es van amagar de dir que si Jacint penjava els hàbits el traurien de casa. Aquesta afirmació es pot fer a base del testimoni del mateix Verdaguer en una carta al seu amic Joan Segura exhumada diverses vegades. I ací va ser Jacint que va sentir temor. Temor del que diran. Concretament, temor del que dirien aquells senyors de Barcelona, els que havia conegut i tractat als Jocs Florals, davant dels quals havia adquirit prestigi i per als quals no era cap secret que estudiava al Seminari de Vic. Goso creure que aquest punt de vista, tan humà, pesà extraordinàriament en la consciència de Verdaguer, el qual determinà, a la fi, de prosseguir els estudis. El setembre vinent, a còpia d'angúnies pròpies i de condescendència aliena, com ha estat dit amb prou encert, va aprovar les assignatures.

Però quedà senyalat per sempre. **"No en sé, de teologia!"**, clamaria en els moments crucials de la seva tragèdia. D'aquella hora endavant, bé podia Verdaguer tergiversar els conceptes i dir que els catedràtics el tractaven bé com un reflex dels seus èxits literaris. A partir d'aquell moment, cap més ensopec; però la veritat exacta és que entrà al ministeri sacerdotal sense la necessària preparació.

Una ràpida carrera literària

L'any següent, 1866, es tornà a presentar als Jocs Florals; li foren concedits tres accèssits. L'èxit no va ser, doncs, tan fulminant com l'any anterior, i Verdaguer s'abstingué de concórrer a la festa: ell volia premis i no accèssits. Tot amb tot, la seva carrera literària s'encimbellava verticalment, mentre que la seva carrera sacerdotal no ascendia amb tanta empenta. Però superada la crisi del 1865 es junyia més volgudament a les disciplines escolars i posava més bona voluntat a la finalitat dels seus estudis. Potser fou a causa d'aquesta predisposició que l'any següent,

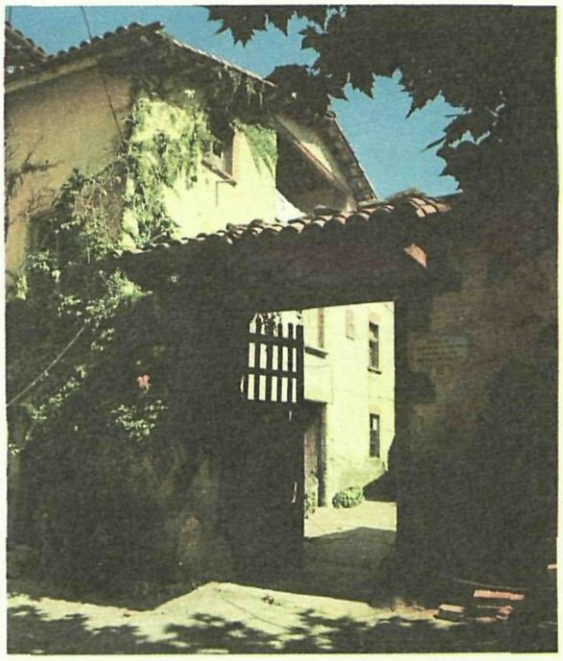

"Els progenitors del poeta pertanyeren a la classe de pagesia relativament il·lustrada, encara que modesta, que era corrent de trobar, ahir com avui, a la comarca vigatana."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto E. Esteve)

"L'any 1867 representa una notable fita verdagueriana, car es constitueix l'Esbart, en el qual tingué el nostre poeta una part principal. Manta vegades, a les reunions de joves estudiants de casa Puigsec, Verdaguer havia ponderat les excel·lències de la font del Desmai, prop de can Tona, jardí de delícies on tan grates estones passava. Doncs bé, aquell estiu, al començ de les vacances, Jaume Collell proposà d'anar a la font, de bon matí, i allà, sota el desmai que hi havia, cada u recitaria les seves poesies. Així es convingué, i de primer antuvi batejaren en el grup i l'intent amb el nom d'Esbart, que havia proposat en Cinto."
"L'endemà, vigília del Corpus, se celebrà la primera esbartada poètica en el placèvol indret, i fou Verdaguer qui la inicià amb un meravellós discurs, que contenia ja les essències característiques —el verb serè i bellament matisat— del poeta madur; per primera vegada la Renaixença no barbotejava amb paraula indecisa i aspra, emprava un llenguatge flexible i ric, rutilant com una moneda recent encunyada."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto E. Esteve)

1867, no concorregué al concurs dels Jocs Florals. *O, si s'hi presentà, no hi obtingué cap distinció.*

"L'Espanya naixent", primera versió de "L'Atlàntida"

Tot i que es trobava evidentment immergit en el clima i en les disciplines sacerdotals, l'altre any, 1868, no sabé resistir l'atracció de la festa dels Jocs. Més

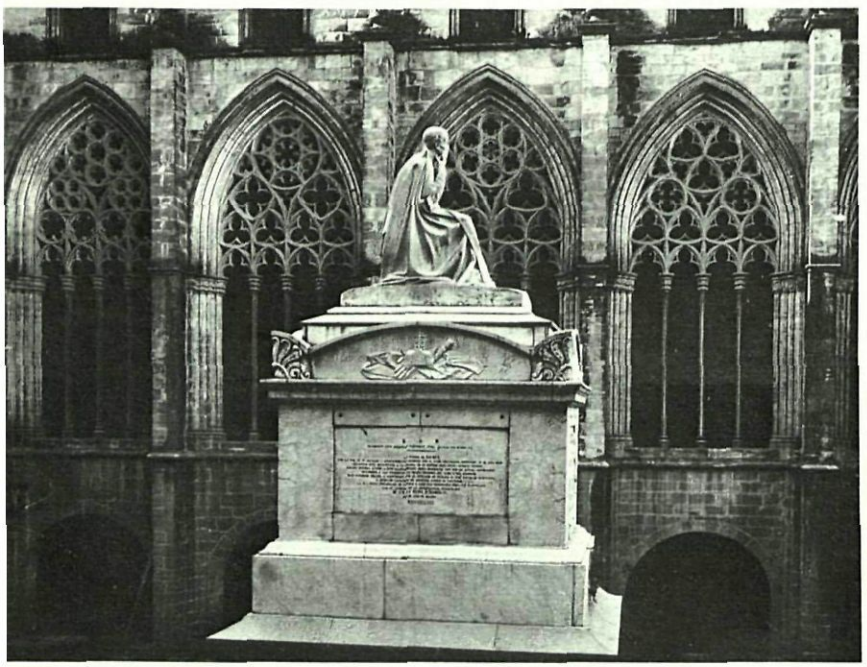

Claustre de la Catedral de Vic i tomba de Balmes. Verdaguer sentí predilecció pel gran filòsof vigatà. (Foto Cuyàs)

que més, essent com eren aquell any extraordinaris. Es tractava de celebrar la desena festa, i els seus promotors volien commemorar-la amb un gran aparat. Hi convidaren les personalitats més rellevants de les literatures veïnes, la castellana i la provençal, de manera que triomfar en aquella avinentesa era fer-se admirar pels caps de brot, tant els propis com els estranys. Verdaguer volgué jugar fort. Feia pocs anys que tenia al teler el poema aquell de l'enfonsament de l'Atlàntida, i va judicar que el moment era oportunissim per treure'l a concurs. El va titular *L'Espanya naixent,* i l'envià a la palestra, segur, absolutament segur, que li premiarien.

Grans esperances

L'havia donat per llest l'any anterior, 1867, i n'havia enviat una còpia a Milà i Fontanals perquè li digués la impressió que li feia el poema. Milà no solament li donà una impressió molt favorable, sinó que li tornà l'exemplar amb acotacions marginals que eren notòries invitacions a la correcció del poema en diversos passatges. Estava distribuït en cinc cants, i tant per la llargada com per l'ambició havia de destacar-se extraordinàriament de totes les composicions que es rebien als Jocs. Per això Verdaguer hi creia tant.

La derrota

Però els membres del Consistori van opinar altrament. Aquell llarg poema, aquella inacabable corrua d'alexandrins, tan notòriament insòlit en el fons i en la forma de les poesies que es presentaven a concurs va ser considerat com un poema feixuc, indigest, i a ningú no va convèncer. Quan Verdaguer va tenir idea de la derrota, s'arborà d'ira, i volia baixar a Barcelona a bastonejar els membres del Jurat. Jaume Collell l'en dissuadí, i li aconsellà, en canvi, de concórrer als actes que se celebraven a Barcelona a honor de les notorietats forasteres. En el que es tingué a l'Ateneu Barcelonès, Verdaguer va ser presentat a Mistral. Mistral s'impressionà davant l'edat i la indumentària del poeta, i signant-li el front li vaticinà que seria una gran cosa en poesia amb la frase llatina **"Tu Marcellus eris".**

Un fracàs providencial

L'ensopec de *L'Espanya naixent* va ser providencial. El poema no era encara en la fase definitiva, sinó en pur i simple esborrany. Era damunt d'ell que havia de treballar per a aconseguir el gran poema que ambicionava. Aleshores, però, no s'hi podia dedicar; l'estadi dels seus estudis l'obligaven a intensificar la seva atenció al sacerdoci, les primeres responsabilitats del qual començava a adquirir. Efectivament, Verdaguer ja no era purament seminarista, sinó mossèn: havia començat a rebre ordes sagrats.

La primera missa, a l'ermita de Sant Jordi

Amb el curs 1869-70 acabà la carrera, i el primer diumenge d'octubre de 1870, festa del Roser de tot el món, cantà missa a la capella de Sant Jordi, en un turó que s'alça a mig camí de Can Tona i Folgueroles. A parer meu, en aquella missa nova ocorregué un fet transcendental. Al moment de la consagració, quan Verdaguer es va fer capaç que ell, per gràcia de la facultat que li havia estat donada, estava en situació de convertir un full de pa àzim ni més ni menys que en el Creador de tota cosa creada, es donà en cos i ànima al sacerdoci. En una paraula: que si la seva mare l'ha-

via fet capellà, ell, per decisió pròpia, es féu sacerdot. I sacerdot fins a les últimes conseqüències, com demostrà a l'hora de la seva tragèdia.

La mort de la mare

No és el sol moment possible de la seva diguem-ne conversió al sacerdoci. Al cap de tres mesos i pocs dies de la missa nova de mossèn Cinto va morir la seva mare Josepa Santaló. No m'estranyaria que el nou capellà, davant la mort de la mare, impressionat pel fet de la mort, se sentís impulsat a consagrar-se a la seva memòria. Si per a Josep Santaló mossèn Cinto era la nineta dels seus ulls, mossèn Cinto era el més emmarat dels fills de Josepa Santaló. És sabut que no hi ha res tan avassalladorament solemne, tan extraordinàriament imponent com la presència de la mort, i que és en aquesta hora de singular grandesa que s'atorguen els perdons més difícils, que es donen els consells més sòlids, que s'arrenquen les promeses més solemnes. No puc assegurar si en el seu llit de mort, entre bleix i bleix, Josepa Santaló recomanà al seu fill que fos un bon sacerdot. Només puc assegurar que mossèn Cinto va deixar de ser capellà per consagrar-se d'una manera total i definitiva al ministeri sacerdotal.

Vicari a Vinyoles d'Orís

Tots els amics de mossèn Cinto el consideraven incapaç per a la vida parroquial. Ells el creien més apte a la vida plàcida d'un benefici, o qui sap si a un càrrec sense complicacions a la cúria vigatana. El bisbe, però, va ser d'un altre parer, i el 5 de setembre de 1871 va nomenar mossèn Cinto vicari de Vinyoles d'Orís. Mossèn Cinto va demostrar als seus companys que tenien una idea equivocada d'ell, i que ell era ben capaç de seguir la carrera parroquial. No hi havia malalt que no tingués mossèn Cinto per companyia, i no hi havia família en destret que no comptés amb la solidaritat de mossèn Cinto. Una vida de donació, de sacrifici i de privacions que es va agreujar en esclatar la guerra civil del 1873.

La naixença del poeta místic

Sense abandonar el poema de les seves il·lusions, mossèn Cinto es decantà a un altre tipus de poesia: la poesia de caient religiós que no havia cultivat

Estudiants de Vic, amb llur vestimenta típica.

"L'any 1863, la superioritat determina que d'ara endavant els estudiants vesteixin sotana, manteu i barret de cresta com a uniforme escolar, bo i deixant a cadascú la facultat de proveir-se els induments reglamentaris. Totes les golfes vomiten els barrets caducs més estrafolaris. El pintoresc de la indumentària és motiu de gresca dins i fora del Seminari."

Verdaguer es despenja amb una Recepta *als estudiants, que comença així:*

"Pareu, savis i capsgrossos,
forts de gecs i gamarussos,
los auriculars obtussos,
si, com jo, els teniu ben grossos;
i oïu a un xafaterrossos
dels més tous i burricassos,
que us farà grans bordegassos
dant-li deu maravedissos
lo que a molts incircumcissos
serà dà'ls deu xiringassos."

I seguia una tirallonga de vint-i-una dècimes, escrites amb una soltura i una garbositat que revelaven de seguida una mà molt trencada en l'art de versejar; i encara que tota la composició és vulgaríssima de conceptes i d'un humorisme de cuina de rectoria, té alguna punteta de sàtira inofensiva i un esplet d'erudició en les citacions de personatges, que proven, a més d'enginy, fortes dosis de lectura.
Josep Miracle.

Folgueroles (Osona).
"El primer problema que sorgeix al qui es proposa estudiar la vida del poeta, el constitueix la determinació de la casa on va néixer."
Josep Miracle.
(Foto E. Esteve)

abans ni en els seus temps de seminarista. En ell, tot havia canviat, doncs, d'ençà que s'havia donat al sacerdoci. Componia poesia religiosa amb la mateixa senzilla frescor i elegància de quan escrivia poesia popular de caient més aviat eròtic en el millor sentit de la paraula, però així i tot desacordat amb la seva condició de seminarista. Era al començament de la producció que li crearia una anomenada de poeta místic.

Capellà de vaixell

La guerra i els sofriments que endurà durant el seu exercici parroquial a Vinyoles li minaren la salut. Uns mals de cap terribles no el deixaven viure, i una de les providències del metge va ser fer-li afaitar el cap. Mossèn Cinto se'n va anar a Barcelona, on tenia prou i bons amics, en cerca d'un metge que li entengués el seu mal. Els amics es van mobilitzar, i l'atribolat mossèn va trobar el que cercava. El metge diagnosticà anèmia cerebral i, per a combatre-la, li foren prescrits aires de mar. El problema era de difícil resoldre: mossèn Cinto no tenia suficients recursos econòmics per a establir-se en un poblet de la costa, ni podia aspirar a exercir-hi de vicari o de rector sense abans haver hagut de resoldre l'erradicació de la diòcesi, i, naturalment, havent d'esperar que es produís una vacant. Aquest problema també el van resoldre els amics: el qui hi tenia prou accés, abordà el marquès de Comillas en sol·licitud d'una plaça de capellà de vaixell. Cabalment el marquès de Comillas tenia un vaixell sense capellà, i mossèn Cinto fou adscrit als serveis de la Companyia Transatlàntica.

Vicissituds de viatge: pèrdua del manuscrit de "l'Atlàntida"

Un dia de desembre de 1874, mossèn Cinto embarcà al port de Barcelona en el vaixell *Numancia* en direcció a Cadis, on s'havia d'incorporar al *Guipúzcoa,* que era el vaixell que li estava assignat. Home de terra endintre, la travessia per mar el marejà en gran manera i no aconseguí habituar-se al gronxament del vaixell fins que arribà a València. En sortint del Grau, el seu port, mossèn Cinto tingué un desassossec major que el del mareig: aleshores va saber que el *Numancia* faria una altra escala a Màlaga, i això feia creure com a molt possible que el *Numancia* arribaria a Cadis quan el *Guipúzcoa* ja en fos fora. Per guanyar

un dia, decidí transbordar en un altre vaporet. Ell creia que al *Numancia* li abonarien la part del viatge no realitzada, i en comptes d'aquesta bonificació es trobà amb que li eren exigides sis pessetes per despeses que havia fet a bord. Ell no les tenia. Ell havia hagut de manllevar els diners per a pagar el passatge, i, imprevisor, no havia demanat cap sobrepuig per a qualsevol imprevist. No havent pogut satisfer, doncs, aquelles sis pessetes, al *Numancia* li segrestaren la maleta fins que les pogués pagar. Dins la maleta hi havia el manuscrit de *L'Atlàntida*.

En la indigència

Desesperat, va acórrer al bisbat, on li va ser molt difícil de convèncer el majordom de palau. A la fi aconseguí ablanir-lo, i, **"com qui les tira al mar"**, el majordom li donà les sis pessetes, amb les quals mossèn Cinto s'afanyà a cercar la maleta.

Els pocs cèntims obtinguts li permeteren, però, de fer el transbord, i de viatjar de Màlaga a Cadis en la condició més ínfima, sobre coberta. La precaució resultà inútil: quan fou a Cadis, el *Guipúzcoa* ja havia salpat altre cop cap a Amèrica.

Tot i ser al revés, el problema de mossèn Cinto era el problema de la Companyia. El capellà no tenia vaixell, i el vaixell no tenia capellà. I els dies passaven i la solució no es trobava. A la fi la solució es va presentar sola. Fou decidit que mossèn Cinto embarcaria en el *Antonio López* i que al port de l'Havana s'integraria al seu vaixell, el *Guipúzcoa*. La Companyia donà un anticip de la seva paga al capellà, el mossèn pogué tornar les sis pessetes al majordom de palau, pogué pagar el seu hostalatge, i lliure de deutes i de preocupacions s'instal·là al vaixell *Antonio López*. I amb aquest vaixell anà a l'Havana i es pogué integrar al seu *Guipúzcoa*.

Entre Espanya i Cuba

Verdaguer va fer nou viatges d'anada i tornada d'Espanya a Cuba i de Cuba a Espanya. Els seus viatges li serviren de molt per a poder precisar les referències geogràfiques que hi havia en el seu poema. Substancialment, els viatges no influïren gens en la seva redacció; Verdaguer ja tenia pràcticament el poema llest

Cambra amb la reproducció —l'original és conservat al Museu Diocesà de Vic— del bressol de mossèn Cinto. (Foto E. Esteve)

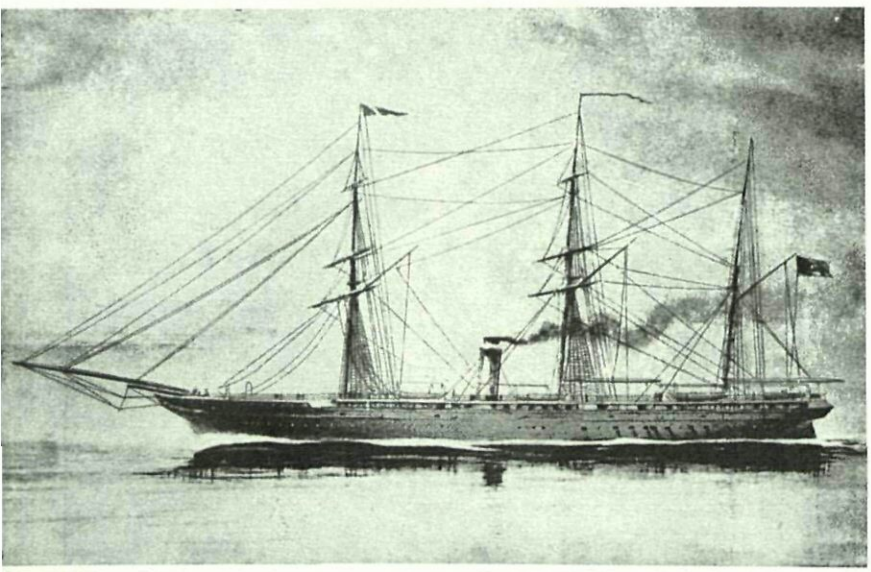

*Vaixell "Guipúzcoa", d'*Antonio López y Cia. *(avui* Compañia Transatlántica). *Verdaguer s'hi embarcà, com a capellà, durant uns dos anys (1874-1876).*
"Muntat de tos navilis
en l'ala beneïda
busquí de les Hespèrides,
lo taronger en flor,
mes ai! és ja despulles
de l'ona que ha tants segles
se n'és ensenyorida
i sols puc oferir-te,
si et plauen, eixes fulles
de l'arbre del fruit d'or."

Palau del marquès de Comillas. Pintures del Vigatà, al Saló de Festes. (Foto Arxiu Mas)

quan va embarcar-se. D'altra banda, dos aspectes en els quals havia especulat mossèn Cinto li foren escamotejats: un, la contemplació del Teide, el gran volcà de Tenerife; no el va poder veure mai, car la ruta dels seus viatges passava per Madera i no per les Canàries; l'altre, els grans temporals, car en tots els seus viatges la mar va ser llisa i plana, i no pogué veure mai les ones enfurides.

Al cap de dos anys, el novembre del 1876, mossèn Cinto donà per closa la seva etapa marinera. De Cadis es traslladà a Barcelona en el *Ciudad Condal;* el seu poema havia passat la prova del foc, i **"salabrós encara i fent olor de quitrà i d'algues marines"** el dedicà al senyor Antoni Lòpez, marquès de Comillas.

El millor poeta èpic de la llengua catalana

Als Jocs Florals vinents, els del 1877, *L'Atlàntida* va fer sensació. La seva redacció definitiva era una cosa més completa, més acabada, que no pas aquella *Espanya naixent* que havia presentat als Jocs del 1868. Verdaguer hi va ser consagrat el millor poeta èpic de la llengua catalana.

L'ingrés a la casa del marquès de Comillas

Ja he dit que Verdaguer dedicà *L'Atlàntida* al senyor Antoni López, marquès de Comillas. Aquella dedicatòria era tot un símbol. Antoni López no solament havia estat el seu protector quan li foren prescrits aires de mar, sinó que en ésser finida la seva vida marinera es posà mossèn Cinto a casa perquè hi digués missa a intenció dels seus benamats difunts i li fes d'almoiner.

Començava una nova etapa en la vida de mossèn Cinto. Per a molts, en el seu cas, hauria pogut ser el començ d'una vida regalada. Per a ell va ser el començament d'una vida de fatics. El marquès de Comillas socorria cosa d'unes disset famílies necessitades, i, amb els anys, mossèn Cinto, el seu almoiner, elevà aquella xifra a tres-centes. Per a ell, la caritat no tenia aturador; el sacerdoci no tenia límit. Aquests dos

Saló i menjador del Palau Comillas.
"Del respecte i l'estimació amb què fou tractat, en donen prova el fet que tinguès un lloc a la taula dels López, justament el capçal de preferència."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto Arxiu Mas)

punts essencials, no discernits amb la deguda prudència, es troben a la base de la seva tragèdia.

Trasbalsament espiritual

Gaudint de l'amistat i la confiança del marquès, mossèn Cinto l'acompanyà sovint en els seus viatges. El més transcendent fou el realitzat a Terra Santa, del qual mossèn Cinto tornà literalment trasbalsat. Tot el que, sacerdotalment, havia fet fins aleshores li semblà poc i s'imposà l'obligació de reduplicar la seva donació al sagrat ministeri. La seva ardor al confessionari no tingué límits; les seves visites a les cases en destret no tingueren aturador; la seva assistència als moribunds no tingué fre. D'aquest moment arrenca la seva donació als exorcismes, en una lluita a mort contra el dimoni. Les escales del palau del marquès de Comillas es veieren plenes de gent tèrbola que acudia al mossèn, el qual els atenia sense discernir la vera necessitat de la vulgar especulació. El marquès arribà a molestar-se d'aquella invasió a casa seva, i mossèn Cinto començà a considerar que la caritat estava molt per damunt de les conveniències socials.

L'inici de la tragèdia

El marquès es queixà al bisbe, i el bisbe amonestà el mossèn. Era el començament del malentès que duria a la tragèdia. Per manca de prudència, mossèn Cinto no veia que en feia un gra massa; ell s'hauria escandalitzat d'això d'un gra massa, car, per a ell, per a servir Déu tot era poc; per manca de visió, el marquès i les jerarquies eclesiàstiques no veien que mossèn Cinto no era un capellà qualsevol, sinó un home ferit pel llamp del geni, raó per la qual li eren consubstancials moltes de les seves excentricitats. Després hi hagué la calúmnia. Els envejosos del destí de mossèn Cinto, els qui haurien dut una vida regalada a l'ombra del marquès, iniciaren l'atac per la part més vulnerable: la distribució de les almoines. Mossèn Cinto hi era presentat com un hereu escampa que dilapidava la fortuna del marquès; però el cert era que ni una sola de les almoines distribuïdes per mossèn Cinto no s'havia fet sense el vist i plau del generós donant.

Palau del marquès de Comillas, a la cantonada de la Portaferrissa i la Rambla.

"Al començ de l'hivern de 1877, quan portava nou o deu mesos celebrant per la família López i era conegut ja com l'autor de L'Atlàntida, *mossèn Cinto entrà amb residència fixa al palau de la Portaferrissa."*
Joan Torrent i Fàbregas.
Hi romangué divuit anys, el temps granat de la seva vida, i en sortí en tràgiques circumstàncies.
(Foto Arxiu Mas)

Santuari de Nostra Dona de la Gleva (Osona)
"Quan el gloriós autor de L'Atlàntida *i d'Idil·lis i cants místics demana aixopluc al popular santuari de la Plana de Vic, els cabells li cendregen. En l'amable refugi elegit per ell, hauria pogut ésser feliç. Lluny d'això, els dos anys que hi visqué —del 26 de maig de 1893 al 10 de maig de 1895—, foren amargats per neguitosa tensió i per un disgust concentrat: ell qualificà aquella residència temporal de 'desterro'."*
Joan Torrent i Fàbregas. (Foto E. Esteve)

Jacint Verdaguer, l'any 1889, en la plenitud de la seva glòria. Retrat inclòs dins del manuscrit biogràfic de mossèn Joan Güell.

La ruptura i l'amenaça de l'asil

D'altres atacaren fort sobre la qüestió dels exorcismes i dels endimoniats, de les reunions al carrer de Mirallers, de les amistats amb gents considerades tèrboles. El clima s'anà fent irrespirable al voltant de mossèn Cinto fins que vingué la ruptura. Al cap de disset anys d'estar al servei del marquès, mossèn Cinto quedà separat del seu càrrec. El bisbe de Barcelona, Català, considerà que el capellà havia d'anar a la seva diòcesi de Vic, i el bisbe de Vic, Morgades, que ja havia comès l'error de fer recercar mossèn Cinto per la policia governativa a Barcelona, cometé l'altre error de voler residenciar el capellà en un asil. Verdaguer estava alarmadíssim. La temença que el volien tancar per boig no li deixava un moment d'assossec. S'havia refugiat al Santuari de la Gleva, però no se sentia segur. Algun cop havia baixat a Barcelona, però cada vegada, en tornant, havia rebut la repulsa del seu bisbe, el qual li prohibí d'absentar-se sense el seu permís i de freqüentar una determinada família de Barcelona. La sensació d'estar detingut, era, doncs, en ell, palesa.

Protagonisme de la família Duran

A la fi decidí fugir, i se n'anà a Barcelona, a casa d'aquella família. Mossèn Cinto es considerava moralment lligat a aquesta família per juraments sagrats d'ençà que ell havia confessat el senyor Duran a l'hora de la mort. Verdaguer es consagrà a la vídua, Deseada Martínez, i a la seva filla Empar Duran. Fa de mal explicar la vinculació de Verdaguer a aquesta mare i a aquesta filla; però cal considerar que devia ser molt important, suficientment important perquè ell s'hi sentís obligat tota la vida. Llavors de la fuga de Verdaguer, aquestes senyores vivien en una casa benestant, al carrer de la Portaferrissa, número 25. No eren, doncs, unes menesteroses, ni unes especuladores i explotadores com se les ha volgudes presentar.

En defensa pròpia

Aleshores es bateé el ple de la campanya per treure mossèn Cinto de la companyia d'"aquelles dones". Verdaguer hi resistí fins a l'heroïcitat. Aquelles dones, calumniades fins i tot en l'aspecte més delicat, corregueren la sort de mossèn Cinto, i en comptes

d'enriquir-se s'empobriren: del carrer de la Portaferrissa van anar a viure al carrer d'Aragó. Assetjat per la jerarquia, mossèn Cinto es resolgué a defensar-se públicament i inicià una sèrie d'articles *En defensa pròpia* que publicà el diari "El Noticiero Universal". Aquests articles van caure com una bomba. La posició de rebel·lia de mossèn Cinto envers el seu bisbe es féu evident, i aquest, després de moltes i inútils gestions per a convèncer Verdaguer no tingué altre remei que retirar-li les llicències. Això era el 23 de juliol de 1895.

Catàstrofe i escàndol públic aprofitat políticament

La situació era catastròfica: el místic, el sacerdot per excel·lència, no podia celebrar missa. El cantor de l'eucaristia no podia consagrar. L'escàndol públic va ser inenarrable. El públic es va dividir en dretes i esquerres, unes pro-bisbe i unes altres pro-Verdaguer. El cavall de batalla era aquella família, aquelles dones que mossèn Cinto no volia abandonar de cap manera. I que no abandonà mai. A desgrat de tot, de la misèria inclosa. En diverses ocasions, Verdaguer hagué d'empenyorar llibres seus per poder anar a plaça.

Aixecament de la suspensió

El problema es va haver de resoldre a Madrid. El pare Miguélez, agustí, hi confessà dona Deseada, i a seguit es manifestà com el campió de la rehabilitació de mossèn Cinto. El pare Blanco Garcia el secundà de bo i millor, i ells aconseguiren que el bisbe de Madrid-Alcalà convencés el bisbe Morgades en el sentit que calia tornar les llicències a mossèn Cinto. I el dia 5 de febrer de 1898 mossèn Cinto sortí del fang on l'havia fet caure un extremat delit de sacerdoci. Les llicències li foren tornades sense que ell hagués renunciat a cap dels seus punts de vista; sense que hagués deixat de viure amb "aquelles dones".

Canvi de diòcesi

Per a facilitar les coses, mossèn Cinto va ser erradicat de la diòcesi de Vic i incardinat a la de Barcelona. Se li donà un benefici a Betlem, i ultra dir missa, es guanyà alguna pesseta complementària anant a cercar morts en els enterraments de molts capellans.

La cambra que ocupava mossèn Cinto a la Gleva. (Foto E. Esteve)

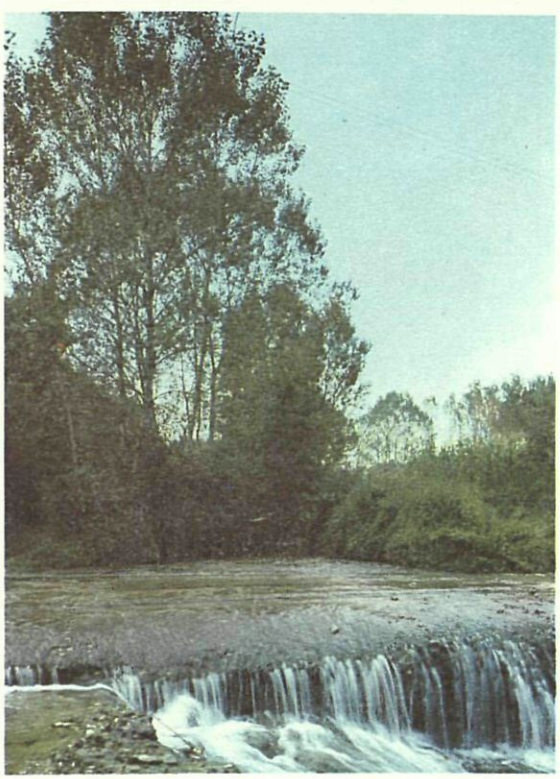

Torrent de Talamanca, a Vinyoles d'Orls. La producció poètica d'aquesta època va estretament lligada amb l'obra d'apostolat sacerdotal. La composició més important és la Passió de Nostre Senyor Jesucrist, *pròpia per a ésser cantada en temps quaresmal. (Foto E. Esteve)*

El Viàtic és pujat a Vil·la Joana. Dibuix de Llaveria.

A Montserrat, l'any 1900, en plena decadència física del poeta. (Foto Arxiu Mas)

Tots els carrers de la parròquia de Betlem han sentit el fregadís de l'arrossegar els peus de mossèn Cinto en aquesta tasca ingrata i anònima.

Misèria i humiliació final

Els darrers anys de mossèn Cinto van ser de misèria i d'humiliació. Prematurament vell, al començament del 1902 se sentí malalt. La notícia va córrer com un regueró de pólvora. Aleshores hi va haver com una mena de reviscolament, en la consciència de tots, de la presència de mossèn Cinto. De pertot plogueren els oferiments perquè Verdaguer hi anés a guarir —o a morir—. Verdaguer acceptà el de l'alcalde de Sarrià, Ramon Miralles. Es tractava de Vil·la Joana, una finca enclavada en ple bosc de Vallvidrera. Verdaguer hi ingressà el dia 17 de maig de 1902, el mateix dia en què complia els cinquanta-set anys. Hi estigué tres setmanes, la major part del temps enclotat al llit, en algunes ocasions passejant pel gran pati, i per tres vegades podent dir missa a l'oratori annex a la seva cambra.

Amics i enemics a l'entorn del llit de mort

Empar Duran i la seva germana no es volgueren separar de l'il·lustre malalt. Tampoc no se'n volgueren separar diverses persones d'ultradreta, les quals tractaren inútilment de posar pares camils al servei de mossèn Cinto. Voltant el seu llit d'agonia se succeïren escenes desagradables, dretes i esquerres disputant-se l'honor de la confiança del malalt. Les primeres aconseguiren que mossèn Cinto fes testament el 3 de juny. Però mossèn Cinto es penedí d'haver-lo fet, i a les dues de la matinada del dia 10 sol·licità de l'alcalde de Barcelona que es traslladés a Vil·la Joana amb un notari a fi de fer testament segons la seva voluntat.

Verdaguer finà a dos quarts de sis de la tarda d'aquell mateix dia 10 de juny. L'Ajuntament es féu càrrec del seu cadàver i li organitzà un enterrament apoteòsic. Una enorme immensa gernació seguí les despulles mortals del poeta. Aquell enterrament va ser un veritable plebiscit.

Els metges a la capçalera del poeta moribund.

Consulta de metges, a Vil·la Joana. Són els darrers dies de la vida de mossèn Cinto.

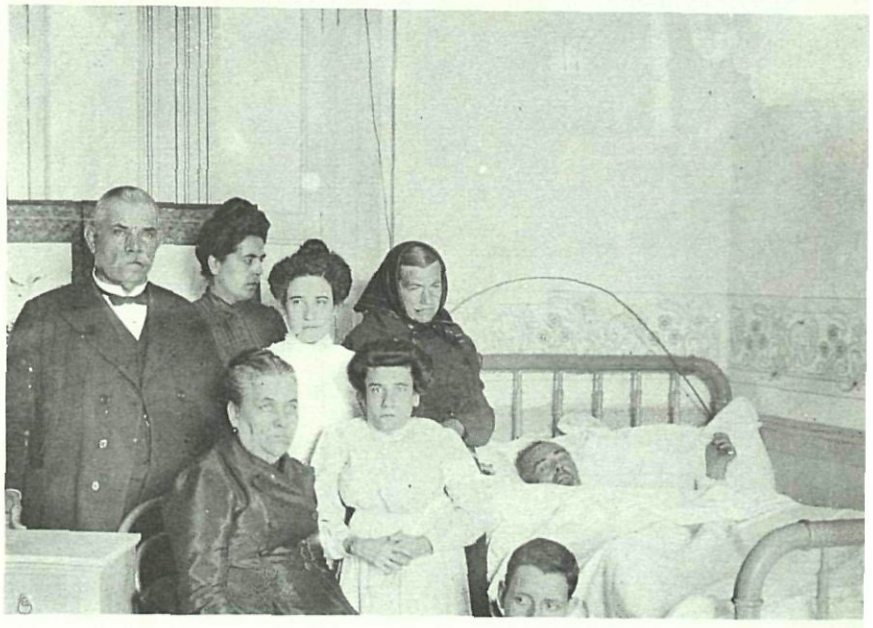

La "família" al voltant del llit del poeta moribund. Mossèn Cinto havia caigut sota la influència d'aquesta família per tres camins: per la caritat que la família necessitava, pels fets rars i extranaturals que succeïen a Empar Duran i per l'excepcional caràcter autoritari que la majoria de biògrafs reconeixen a donya Deseada.

"Ja hi he navegat prou
per les mars de la terra
de golfos de neguits,
d'onades de tristesa.
Cap a la mar del cel,
anem-hi tot seguit,
anem-hi, barca meva."

"L'Escolania, oh Verge,
n'és vostre colomar:
a aquell que ahir us cantava,
qui avui no el plorarà?
Los monjos també ploren;
sols canta un ermità,
sentint cantar los àngels i
amb ells lo nou germà."

"El Príncep dels poetes
catalans morí el dia 10 de juny
de 1902, cap al tard, turmentat
fins als darrers moments
per aquells que, igual d'una
banda que de l'altra,
se'l disputaven per proclamar-lo
seu exclusivament. Comptava,
en morir, cinquanta-set anys,
i les últimes paraules seves
foren una invocació pietosa:
'Jesús, Jesús,
empareu-me!'."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto Arxiu Mas)

"Més d'una vegada he imaginat una certa cambra, a la Plana de Vic, pintada amb aquella calç una mica blavenca que s'estila a la pagesia, i en la qual els despreniments successius dibuixen vagues siluetes geogràfiques. Hi veig una caixeta amb llibres, una barretina musca penjada a la porta, i un galant minyó, colrat, d'ulls ardents i celles rúfoles, que escriu i medita. És a l'hivern, els rostolls brillen delicadament, coberts de gebre, en la nit freda i clara; el vent, amb olor de congestes, agita els arbres nus. Però el minyó, amb els ulls mig closos, veu mangles i cinamoms sota un sol tebi; veu esmunyir-se els brúfols al pas d'Alcides, perdent-se pels flairosos boscos, o sorgir Babilònia entre dos rius, tota de marbre i pòrfir, fabulosament blanca." "Passen nits, dies i somnis, i la lluna del bon temps ja allarga l'ombra dels pollancs. Al volt de la masia, la niella florida s'adorm entre els grills, en un cant inacabable; la nit és ampla i dolça. Però, en la petita cambra on penetra l'alè del blat madur, quin trasbals de mars i terres! Tot un continent cruix i s'entonsa; darrera aquell front colrat de pagès hi ha abismes devorants i sepulcres d'escuma; vergers, palaus i llotges són pastura del foc; lluiten atlants i gorgones. Direu que el mític aiguabarreig s'endurà la masia on, nit alta, vora el llum d'oli, escriu Jacint Verdaguer. La clava d'Hèrcules fa trontollar el trespol i la Plana coberta de blats i d'estrelles. En la imaginació i la poesia, l'Atlàntida és novament engolida pel seu verd sepulcre, però neixen les illes gregues, amb tremolor de murtres i terebints, i a Catalunya es consolida la Renaixença."
Marià Manent.
(Foto E. Esteve)

DEL COLOM A L'ATLÀNTIDA

DEL COLOM A L'ATLÀNTIDA*

Josep M. Solà i Camps

"I es munten i revénen, i arreu bolcats s'abismen en remoll, frisosos, mar sobre mar, al fons, d'a on, amb bull d'escumes i vents que s'enfurismen, renaixer sembla el caos, sepulcre i bres dels mons."
Dibuix de Xiró, conservat a Vil·la Joana.

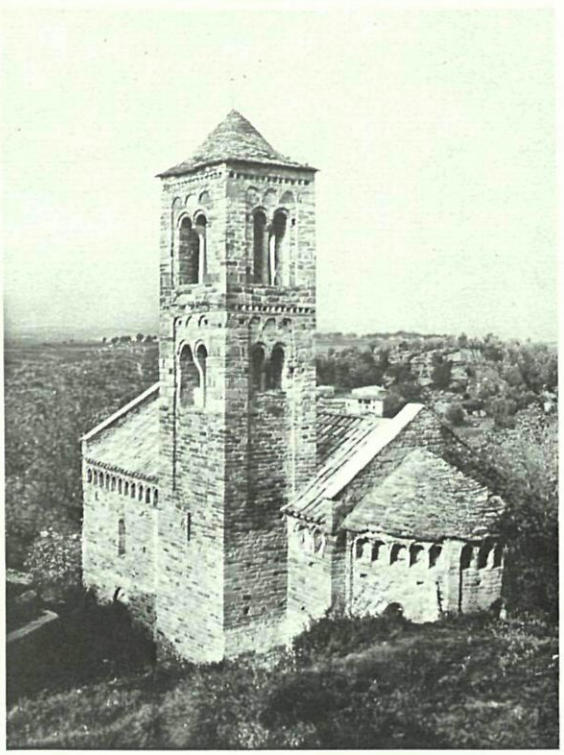

"Castells de Savassona, d'Orls i de Centelles, gegants d'altres centúries, encara alçau lo front? Podré tornar a veure-us, masies i capelles d'on raja amb l'amor patri la fe com d'una font?"
(Foto Cuyàs)

Tres etapes d'una "història antiga"

L'*ATLÀNTIDA* que coneixen els nostres lectors, i molts la tenen a la seva biblioteca, és, amb poca diferència, la que Verdaguer presentà als Jocs Florals del 1877, en els quals fou premiada, i aquest fet assenyala el començament de la gran fama assolida pel seu autor. Verdaguer havia concebut l'obra força anys abans, i continuà treballant-hi i perfeccionant-la fins al mateix moment de presentar-la a l'esmentat certamen literari. Per això l'anomenarem *"Atlàntida del 1877". (1).*

Com és sabut, *L'Atlàntida* consta d'un extens nucli central que ocupa, aproximadament, un noranta per cent de les pàgines del llibre. El tema del nucli és

*. El tema que aquí s'exposa —com Verdaguer anà component *L'Atlàntida*— és tractat en una obra fonamental publicada fa vint-i-cinc anys pel meu mestre en verdaguerisme i bon amic senyor Josep M. de Casacuberta, indiscutiblement el primer verdaguerista de tots els temps. Em refereixo al seu treball titulat *Sobre la gènesi de "L'Atlàntida" de Jacint Verdaguer* ("Estudis Romànics", III. Barcelona 1951-1952). Aquest complet estudi a l'entorn de la llarga evolució de l'obra més famosa del poeta, ha estat sota els meus ulls mentre redactava aquestes pàgines, en les quals més d'una vegada n'aprofito literalment ratlles senceres sense citar la procedència. Tot i que el senyor Casacuberta hagué de preparar aquesta publicació sense poder treballar directament sobre els manuscrits conservats de *L'Atlàntida,* aleshores no consultables, el seu gran coneixement de la matèria li permeté d'establir, referent al llarg procés del poema verdaguerià, unes línies essencials que avui, després del temps transcorregut, continuen perfectament vàlides.

1. *L'Atlàntida* del 1877 és l'editada dins el volum dels Jocs Florals d'aquell any *(Jochs Florals de Barcelona, any XIX de llur restauració.* Barcelona 1877). Després d'aquesta edició Verdaguer continuà encara treballant en el poema, i el text, ja del tot definitiu, fou el de l'edició del 1878 sufragada pel primer marquès de Comillas *(L'Atlàntida, poema de Mossen Jascinto Verdaguer... estampat a despeses del Exm. Sr. D. A. López.* Barcelona 1878). En aquesta edició, hi afegí un nou cant, el titulat "Chor d'illes gregues", i féu retocs a la resta. El text que potser tenen els meus lectors és com el de l'edició del 1878, perquè a partir d'aleshores l'autor ja no el modificà, llevat d'un nombre insignificant de mots canviats.

El contingut d'aquest meu treball i l'estructura que he hagut de donar-li, fan que em refereixi repetidament al text del 1877. Però si qualque passatge de la meva explicació indueix el lector a fullejar el poema verdaguerià, no li cal cercar el volum dels Jocs Florals d'aquell any, i ho pot fer en l'edició que tingui a la seva biblioteca. A la pàgina 59 transcric confrontades algunes mateixes estrofes de les edicions del 1877 i el 1878 com a mostra de llur escassa diferència. Si de l'un i de l'altre text hom s'atén al conjunt, la impressió és pràcticament la mateixa. Els darrers retocs efectuats a l'edició del 1878 són només millores de detalls (encara que en aquest sentit siguin ben importants).

Per últim, adverteixo aquí i ja per tot el treball que, atenent al caràcter divulgador que he volgut donar-hi, he actualitzat l'ortografia i he refet la puntuació dels textos inserits, que he transcrit fidelment en llur composició morfològica i sintàctica.

la fabulosa i antiquíssima història de l'Atlàntida, el poderós regne dels atlants que s'estenia en un vast continent al mig del mar Atlàntic, entre Europa i Amèrica. La corrupció dels seus habitants provocà un terrible càstig de l'Altíssim: aquelles terres desaparegueren submergides per les aigües de l'oceà.

La llarga part central va precedida d'una "introducció" i seguida d'una "conclusió", ambdues breus. A la introducció Verdaguer ens conta que Colom, jovencell, uns anys abans que descobrís Amèrica, es troba en un indret de la costa del sud-oest de la nostra península amb un vell ermità. Aquest explica al jove mariner la llegendària història dels atlants, que constitueix l'extens nucli central. A la "conclusió" el narrador torna a ser Verdaguer i se'ns conta que Colom, fondament impressionat pel que acaba d'escoltar, té el pressentiment que més enllà d'aquella Atlàntida enfonsada hi ha d'haver altres terres. I l'obra acaba amb la sortida de les caravel·les colombines cap a occident.

El títol que l'autor posà a l'obra, evidentment és justificat pel nucli central, o sigui la història de l'Atlàntida. Però, com que el poema així titulat no conté solament aquesta història antiga, sinó que hi apareix combinada amb fets i personatges —Colom, l'ermità, els Reis Catòlics— del segle XV, d'ara endavant, per tal d'evitar una possible confusió, empraré, en lloc del nom d'*Atlàntida,* el d'"història antiga" sempre que em refereixi a un text verdaguerià, de qualsevulla extensió, el contingut del qual sigui pròpiament la història dels atlants.

Podem dir que la "història antiga", la que després havia de ser el nucli del poema *L'Atlàntida,* la concebé Verdaguer quan tenia uns vint anys. Aquell temps, pels volts de l'any 1865, ell havia imaginat i començat a compondre un llarg i ambiciós poema que no acabà i que, provisionalment, coneixem amb el nom de *Colom* (no se sap quin títol li havia posat l'autor). El seu protagonista és Cristòfor Colom, i l'assumpte és el descobriment d'Amèrica, o sigui el primer viatge transoceànic d'anada i tornada de l'almirall. No és el Colom jovencell de *L'Atlàntida* del 1877, sinó l'home madur, com ho era l'ardit navegant a l'època del gran descobriment. Els primers versos del *Colom* narren la partida des de Palos de Moguer de les naus colombines. Quan els expedicionaris arriben a l'illa de Tenerife, on els ocorren extraordinàries aventures, el dimoni, prenent la figura d'un vell conseller del rei guanxe de l'illa, conta a Colom la "història antiga", o sigui la del regne dels atlants i del seu enfonsament sota les aigües. Aquesta és la primera forma en què apareix la fabulosa llegenda que més endavant havia de ser el poema *L'Atlàntida:* un episodi intercalat dins el llarguíssim poema *Colom.*

"En Cinto, que aparentment era un minyó pacífic i temorenc, portava a dins un volcà que jo havia vist fumejar més d'una vegada."
Jaume Collell.
Retrat a l'oli,
per Simó Gómez.

"Es presentà a retirar els premis vestit de pagès, amb la barretina al muscle, ço que promogué l'entusiasme del públic del Saló de Cent."
Joan Torrent i Fàbregas.

Verdaguer sempre volgué portar amagat que *L'Atlàntida* havia començat com un episodi del *Colom.* Al seu íntim Jaume Collell, que n'era sabedor, li escriu el 30 de desembre de 1878 demanant-li que li'n guardi el secret:

> "Apreciadíssim Jaume: ...Lo que em dius del primer plan del poema, era realment de l'Atlàntida dintre el descobriment d'Amèrica; mes això ho he portat secret com un gros pecat de poc seny literari, que crec no posaràs en públic..." (2).

2. *Carteig històric, correspondència epistolar de mossèn Jacint Verdaguer a mossèn Jaume Collell* (Vic 1929, "Biblioteca d'Autors Vigatans", XXII), pàg. 90.

Embarcament de Colom *(conclusió).*
"Troba Colon navilis, i en llur tosca
ala afrontant, magnànim, la mar fosca,
la humanitat li dóna el nom de boig;
al Geni que la duia, en sa volada,
de promissió a la terra somniada,
om Moisès per les aigües del Mar Roig."

Quadre a l'oli de Felip Vall i Verdaguer, conservat al Museu Verdaguerià de Vil·la Joana.

Com hem vist, el *Colom* i *L'Atlàntida*, tot i ser molt diferents tenen en comú el fet de contenir i de combinar els dos mateixos temes: "història antiga" i descobriment d'Amèrica.

Verdaguer, el 1867, abandona el *Colom* després d'uns dos anys de treballar-hi i decideix fer un altre poema, que titula *L'Espanya naixent,* i que presenta als Jocs Florals del 1868 sense obtenir cap premi ni menció. *L'Espanya naixent* es diferencia tant de l'anterior *Colom,* com també de la posterior *Atlàntida* del 1877, pel fet de contenir només un dels dos elements, la "història antiga"; no hi ha res, en efecte, de la descoberta d'Amèrica. Això fa impossible l'existència d'un narrador intermediari, i és el mateix Verdaguer el qui conta directament al lector la "història antiga" que, en aquest cas, és el poema de cap a cap.

El nostre poeta va escriure, per tant, tres versions de la "història antiga". Comparem com cada una es combina amb el poema a què pertany i la funció que hi exerceix:

1867. Primera història antiga. Episodi del poema *Colom.* Contada a Tenerife a l'almirall pel diable. Aquest, per a evitar que el cristianisme arribi a Amèrica, li diu que juntament amb l'Atlàntida s'enfonsaren totes les terres de més enllà, amb el fi que Colom desisteixi de prosseguir l'exploració cap a l'occident, on l'esperaria una mort segura. En el joc del poeta és, doncs, una Atlàntida muntada com a "obstacle", com a "barrera" posada entre Colom i la terra que cerca (fixem-nos bé en això, car després s'esdevindrà el contrari). No sabem l'extensió d'aquesta primera història antiga perquè no se'n coneix el text (3). Havia de ser, però, molt més reduïda que *L'Espanya naixent,* perquè era només un episodi entre els nombrosos que havien d'integrar el poema colombí.

1868. Segona història antiga. Aquesta història antiga no és part del poema sinó que ella sola és tot el poema, que Verdaguer titula *L'Espanya naixent.* I la història antiga de *L'Atlàntida* del 1877, substancialment, no serà altra cosa que l'ampliació (bé que enormement millorada d'estil i llenguatge) de *L'Espanya naixent* (4).

1877. Tercera història antiga. La de *L'Atlàntida* premiada als Jocs Florals d'aquest any. Contada pel vell ermità a un Colom joveníssim uns anys abans de la descoberta del nou món. Aquí la història antiga no fa d'obstacle, de barrera psicològica, entre Colom i l'Amèrica que aviat pressentirà, sinó precisament tot el contrari: serveix de "pont" (5), de suggeriment que darrera l'Atlàntida enfonsada hi ha l'Amèrica.

3. En sabem, però, les línies generals de l'assumpte (vegeu pàg. 56 la meva explicació del Facsímil III).

4. És molt possible, però no del tot segur, que el text contingut en l'anomenat manuscrit de Vic (vegeu pàg. 52) sigui el de *L'Espanya naixent.* Si fos així, aquest poema tindria entorn dels 1.000 versos (no es pot donar una xifra exacta perquè, l'esmentat manuscrit, que conté 910 versos, manca amb tota seguretat d'un primer full i possiblement de més d'un full dels del començament). La "història antiga" de *L'Atlàntida* del 1877 té uns 1.900 versos, o sigui aproximadament el doble.

5. Amb la mateixa paraula, *pont,* el poeta concentra la idea d'aquest moment de l'obra. Són les estrofes primera i segona de la "conclusió". L'ermità acaba de relatar la "història antiga":

"Fineix als llavis del bon vell la història
i, com dormint lo somni de la glòria,
l'inspirat mariner no li respon...
.....
Darrera aqueixa Atlàntida enfonsada
la verge de son cor ell ha obirada,
com, part d'allà d'un *pont,* gentil ciutat..."

Vet aquí un esquema gràfic amb les proporcions aproximades (6) de les tres obres i les seves parts.

POEMA "COLOM" (1867)

Colom, adult, surt de Palos de Moguer i arriba a Tenerife.	**HISTÒRIA ANTIGA** contada pel diable a Colom a Tenerife.	Colom prossegueix l'expedició, descobreix Amèrica i retorna a Palos de Moguer.

POEMA "L'ESPANYA NAIXENT" (1868)

HISTÒRIA ANTIGA contada directament pel poeta.

POEMA "L'ATLÀNTIDA" Primera edició de 1877

INTRODUCCIÓ Colom, jove, es troba amb l'ermità.	**HISTÒRIA ANTIGA** contada per l'ermità a Colom en un indret de la costa del sud-oest de la nostra península.	**CONCLUSIÓ** Colom té el pressentiment d'Amèrica.

El poema "Colom"

Sembla que el *Colom* fou començat el 1865, animat Verdaguer per haver estat aquell any premiat per primera vegada als Jocs Florals de Barcelona. Per sort immensa de les lletres catalanes aquell jove poeta és ambiciós. No el satisfà anar escrivint només poesies que poden cabre en un o pocs fulls com les que li havien premiat en el certamen literari. Ara vol crear un poema de gran extensió i volada.

El seu treball en el *Colom* dura un parell d'anys, fins a les darreries del 1867 que l'abandona, i resta inacabat (7).

6. No és possible d'establir-les amb precisió. El *Colom,* com ja s'ha dit, restà inacabat; de la "història antiga" d'aquest poema no ens ha arribat el text (vegeu a la pàg. 54 la meva explicació del Facsímil III). Respecte a *L'Espanya naixent,* vegeu nota 8; i pàgines 52, 53. Remarco, a més, que els quadres petits són més extensos que no correspondria a fi de poder encabir-hi l'explicació.

7. Mort Verdaguer, tot allò que havia escrit del poema *Colom* fou trobat entre els seus papers, i cinc anys més tard Josep Pijoan va publicar-ne només una petitíssima part amb el títol impropi de *Tenerife (Colom* seguit de *Tenerife,* obra pòstuma. Barcelona 1907). Els fragments seleccionats per Pijoan i amb el mateix títol ha passat al volum *Dispersos* dins les posteriors edicions d'obres completes de l'autor. És imminent la publicació del text complet del *Colom* en edició crítica preparada per Joan Torrent i Fàbregas, l'autor de tant documentada i competent investigació sobre el nostre poeta, la seva biografia i el seu epistolari. Serà publicat per Editorial Barcino, formant part de la meritíssima col·lecció "Biblioteca Verdagueriana" creada per Josep M. de Casacuberta, en la qual van sortint a llum els textos verdaguerians fins ara inèdits.

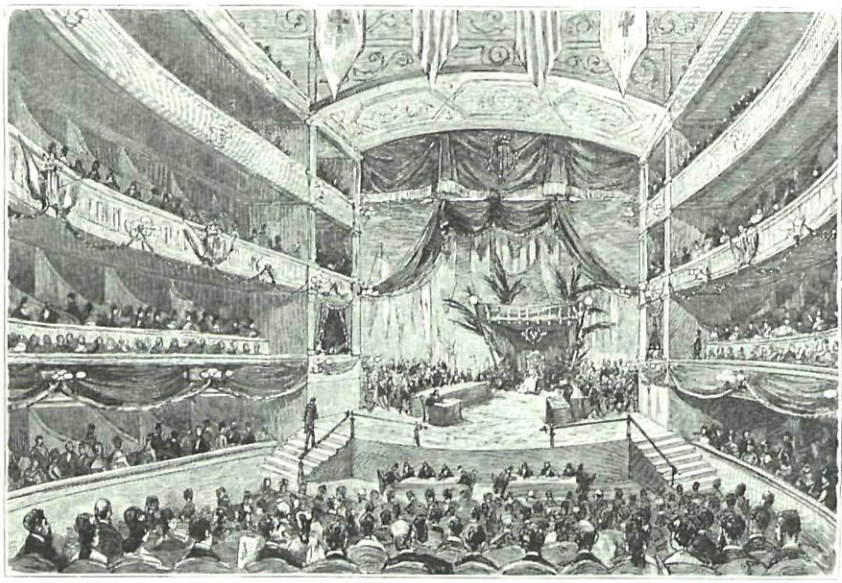

"Cal considerar els Jocs Florals de l'any 1877 – celebrats al Teatre Principal, de Barcelona – com el moment estel·lar, culminant de la Renaixença, a causa d'haver-s'hi donat a conèixer L'Atlàntida. *Aquell certamen fou, però, remarcable també per altres motius, donant-se el cas insòlit que els tres premis ordinaris recaiguessin en un sol poeta: Àngel Guimerà."*

Mai més no es produirà en la història literària del país un deliri d'entusiasme comparable al del 1877, per L'any Mil *i per* L'Atlàntida.

El *Colom* representa una fita molt important en el procés del nostre renaixement literari que comença amb l'oda *La Pàtria* d'Aribau (any 1833). L'oda *La Pàtria* havia estat com un petit miracle. Aribau havia aconseguit una expressió literària digna, excepcional en el seu temps, d'extrema decadència del poc català escrit; fou un cas aïllat, una flor que no feia primavera. Tot el que ve després, d'Aribau fins a Verdaguer, no arribarà en aquest sentit al nivell d'aquella primera elegia patriòtica, tret de poques excepcions, per exemple algunes poesies de Milà i Fontanals. I encara l'esforç d'aquells benemèrits escriptors treballant amb un instrument lingüístic insuficient, podia reeixir si es tractava de fer una poesia de poques estrofes, tal com les esmentades d'Aribau i de Milà, o de, simplement, imitar l'estil de les cançons i els romanços tradicionals i populars. La cosa es complicava si hom s'atrevia a compondre un poema culte llarg, per exemple el *Roudor de Llobregat* (1842), de Rubió i Ors. Fugint, i no sempre amb èxit, del vulgarisme o del castellanisme, es refugiaven sovint en un arcaisme lingüístic medieval, i en resultava un guisofi estrany, de mal pair pel lector contemporani encara més desentrenat a llegir poesia en català que aquells ben intencionats poetes a escriure'n.

Vet aquí un parell de fragments del *Colom* com a mostres de la dignitat i alhora de la normalitat del llenguatge que empra aquell jove de vint anys. Per primera vegada en la renaixent literatura catalana s'ha assolit el "to" (com dirà Milà), el llenguatge poètic adequat a un poema èpic culte.

Primers versos del poema, amb la partida dels navegants des del port de Palos de Moguer:

"Llisquívoles fugien les nauetes
gronxant-se dolçament, i d'ona en ona
rossolant per damunt de la mar llisa
al dolç alè d'un aire amorosíssim
que mai de respirar se cansarien
los cuitats mariners, com que en ses ales
emmelades los duu entre flaire dolça
los sospirs i ais queixosos que els envia
des de terra una mare o bé una esposa
que hi llagrimeja amb son fillet als braços.
Mes persones del cor tan estimades
tot seguit no s'obiren, i amb ses terres,
cases i campanar també s'amaguen
darrera de les ones, i una trista
llàgrima hermosa que a sos ulls apunta
los fa perdre de veure el més altívol
mont de la pàtria, l'últim en què poden
reposar ses ullades melancòliques."

A la cinquena jornada de navegació, a la caravel·la *Ninya,* en plena nit, mentre la tripulació reposa, el vell Fernandes surt a coberta. La boira i la xafogor preanuncien la tempesta motivant tristos presagis del mariner:

"Turons i platges que ens vegéreu nàixer,
ai! que no ens veureu més, si ja cadavres,
de l'esquerdada nau amb les estelles
los huracans i onades no ens hi tornen!
Oh, de Palos campanes enyorades,
no tocareu, no, a morts per a nosaltres!
Quan a bateig vàreu tocar, bé hauríeu
pogut tocar a albat, que la mortalla
hagués sigut nostre embolcall, i el negre
clotet de terra nostre bres; al manco
a l'ombra de l'iglésia en què les portes
del cel amb lo baptisme se'ns obriren
jauríem al costat de nostres avis;

i ara, sos ossos secs, quan amb son càvec
lo fosser entre runes los remoga,
los nostres cercaran per a aplegar-s'hi
i enlloc los trobaran ni en polseguera,
ni els podrà dir ningú que l'ample ventre
d'una balena els va servir de fossa,
a ulls clucs cercant un món entre les aigües" (8).

Verdaguer, el 1867, havia fet arribar a Milà tot el que portava escrit del *Colom,* seixanta pàgines de lletra menudíssima. El poeta llegeix amb gran satisfacció la carta que rep del seu il·lustre mentor en què aquest li comunica que el "to" (el llenguatge poètic) és "lo més convenient". La carta de Milà no es conserva, però la seva opinió sobre el poema, favorable i aprovatòria, la deduïm de la resposta immediata de

Manuel de Falla, autor de l'òpera Atlàntida, *amb l'eminent artista catalana Conxita Badia. (Per gentilesa de Carme Agustí i Badia i del seu espòs J. M. Ainaud).*

8. Notem que tots el versos són decasíl·labs sense rima.
Aquesta és la forma mètrica de tot el poema *Colom* excepte l'episodi que anomenem "història antiga", escrita en versos alexandrins, cada quatre formant estrofa i rimat el primer amb el tercer i el segon amb el quart.
O sigui, explicant-ho amb exemples de composicions poètiques molt conegudes: la mètrica d'aquesta primera "història antiga" és com la de la "història antiga" part central de *L'Atlàntida;* i com la de *l'Oda a Barcelona* del mateix autor.
La mètrica de la resta del poema *Colom* ès com la de *La vaca cega,* de Maragall.
El text de la "història antiga" del *Colom* no s'ha conservat, però sabem que era escrita en versos alexandrins per una interessant epístola, datada el 27 de setembre de 1883, adreçada per Verdaguer al seu amic granadí Francisco Díaz Carmona, traductor de *L'Atlàntida* en versos castellans. Aquest inserí l'epístola en el pròleg de la seva traducció *("La Atlántida", poema escrito en catalán por Don Jacinto Verdaguer y traducido en verso castellano por Don Francisco Díaz Carmona,* Madrid 1884, LIV). Transcriurem unes ratlles de la carta, però abans cal una explicació d'antecedents.
L'egregi Menéndez y Pelayo havia publicat al periòdic madrileny "El Fénix" (17 de març de 1879) una ressenya crítica de *L'Atlàntida,* en conjunt altament elogiosa. Després d'un gavadal de lloances a les qualitats del poema, no deixava, però, d'esmentar algunes falles que, al seu juí, l'afectaven; una *"el empleo contínuo del verso alejandrino, de suyo monótono y pesado y que, en mi opinión, debiera irrevocablemente desterrarse de las lenguas meridionales".* Díaz Carmona, en la traducció del poema, substituí la major part dels alexandrins de l'original per versos decasíl·labs (en mètrica castellana considerats hendecasíl·labs). Això permet a Verdaguer d'afegir un elogi més als que dedica a la tasca del traductor en la carta que li escriu.
Llegint les ratlles, suara al·ludides, veiem el nostre poeta acomplexat per la radical prevenció de Menéndez contra l'alexandrí —ben absurda, per cert— i justificant-se per haver emprat aquell metre: "...*Crea usted, mi buen amigo, que al pasar mi obra de un idioma a otro ha ganado en belleza en algunos pasajes (...) y por lo que toca a su material estructura, la misma variedad de metros que usted emplea ser aviene mucho mejor a los varios tonos de mi composición que no el machacón alejandrino a que yo me ceñí, como obligado por imperiosa necesidad; pues en tal metro habla yo vaciado, allá en mis primeras mocedades, la leyenda que fue como el embrión, y quizás mejor, como el sumario de mi poema...*"

Per tant, la llegenda dels atlants —la *"leyenda"* que s'acaba d'esmentar en aquesta epístola— nasqué emmotllada en versos alexandrins. Que nasqué com a episodi d'un altre poema, l'autor ho calla, per considerar-ho "un gros pecat de poc seny literari" (vegeu pàg. 41).
Un altre motiu referma la meva opinió que la llegenda era escrita en estrofes de quatre versos alexandrins rimats. Sabem que aquesta estrofa era l'emprada a *L'Espanya naixent,* el poema en què es convertí el susdit episodi. En el cas que l'episodi no hagués tingut encara aquesta estructura mètrica (en el cas, suposem, d'ésser escrit en decasíl·labs sense rima com la resta del *Colom),* l'autor no hauria tingut temps de canviar-ho en les estrofes alexandrines de *L'Espanya naixent,* quan, amb pocs mesos per endavant, decidí enllestir aquest poema per presentar-lo als Jocs Florals (vegeu pàg. 49). Compondre i deixar arrodonides estrofes de versos ritmats és infinitament més lent que enfilar sèries de versos sense rima, i es tractava d'un poema no ja de dotzenes, sinó de centenars d'estrofes. Per Collell sabem que *L'Espanya naixent* era "una llarga composició en versos alexandrins". (Jaume Collell. Article *Mistral y Verdaguer,* "Gazeta de Vich, 22 de juny de 1930).

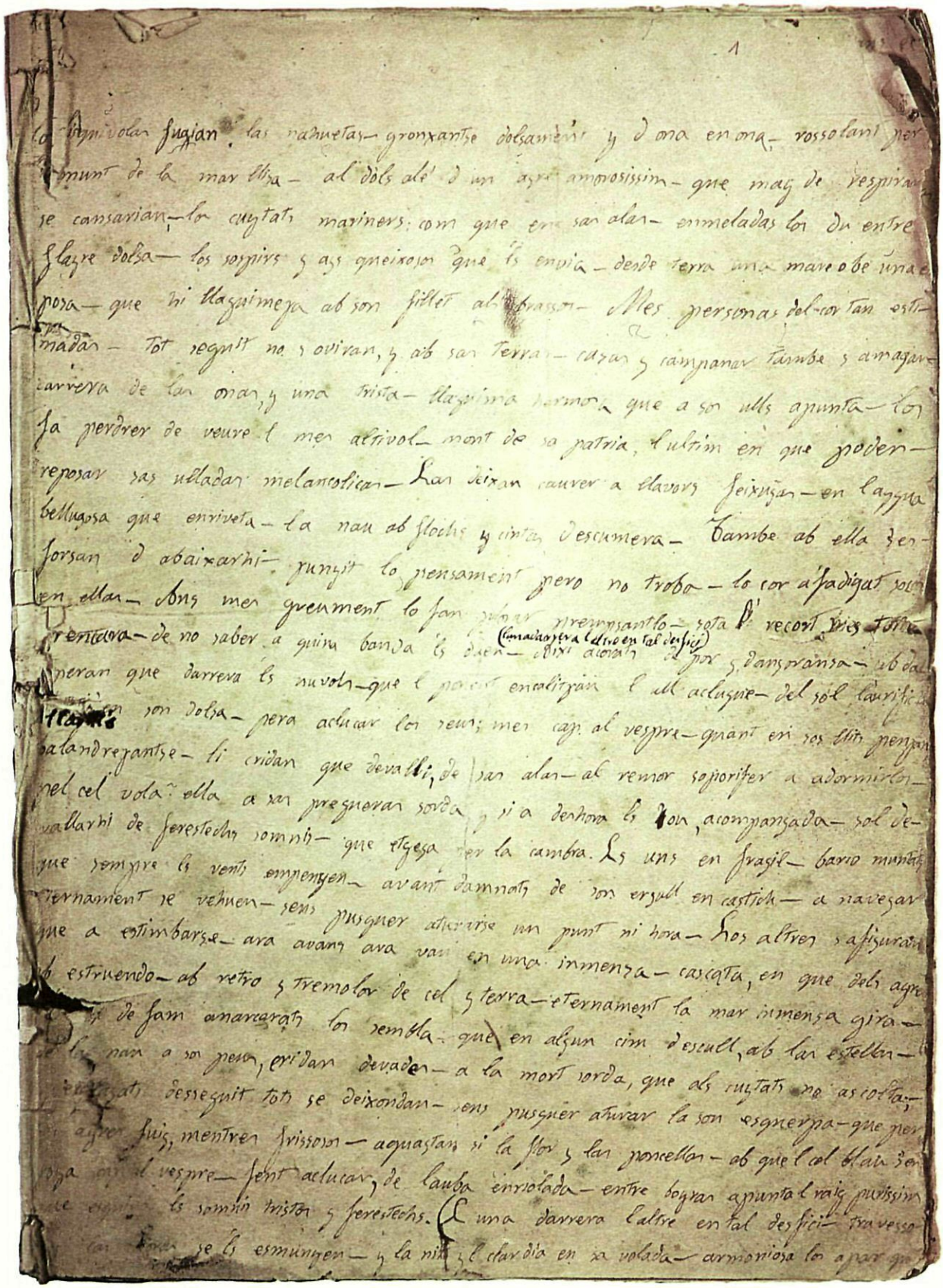

Primera pàgina, mida original, del poema Colom. *Manuscrit conservat a l'Institut Municipal d'Història, de Barcelona.*

FACSÍMIL I

Primera pàgina del poema "Colom" Sortida dels navegants de Palos de Moguer

AQUESTA és la primera pàgina, mida original *(a)* del manuscrit del *Colom* que Verdaguer envià a Milà i Fontanals el 1867 (vegeu pàgina 45).

Verdaguer anà component el poema escrivint una primera versió en prosa dels seus diversos passatges. Era una prosa de to poètic, que després anava transformant en versos *(b)*.

Del text contingut en les seixanta pàgines d'aquest manuscrit, només una petita part és en vers, la resta encara és en prosa. Cal advertir que no hi ha una part enterament en vers en els primers fulls i una altra part enterament en prosa en els restants, sinó que els fragments en prosa i en vers s'hi van alternant. Verdaguer no ha anat versificant la prosa pas a pas, sinó fent salts: fragments de prosa separats desvetllen en l'autor la inspiració de versificar-los, i fa això, deixant en prosa els fragments intermedis.

Aquesta primera pàgina del manuscrit, encara que a primer cop d'ull sembla prosa, és tota en vers. Els versos van l'un darrera l'altre separats per un guió:

Llisquívoles fugien les nauetes — gronxant-se dolçament, i d'ona en ona — rossolant per damunt de la mar llisa —, etcètera.

El text reproduït suposa anteriors esborranys, en els quals s'han anat fent aquests versos que aquí són passats en net.

Els passatges en prosa del manuscrit —una prosa d'un cert grau d'elaboració i sense esmenes— també són resultat d'anteriors esborranys (vegeu, com a mostra, la part inferior del facsímil de la segona pàgina, escrita en prosa).

Resulta, per tant, un manuscrit ben curiós: l'autor s'ha pres la feinada d'omplir seixanta fulls de lletra remenuda, passant-hi en net un text inacabat que ha d'ésser tot en vers i encara és prosa en la major part. L'explicació és senzilla: Verdaguer ha arranjat tot aquest manuscrit exclusivament per a enviar-lo a Milà i saber l'opinió que mereix el poema al seu il·lustre mestre. Perquè aquest pugui tenir una visió al més completa possible de l'obra, li presenta en una redacció seguida tot el que en porta escrit, encara que en bona part no ho sigui en estat definitiu.

La forma mètrica en què havia d'anar tot el poema *Colom* és la sèrie *(c)* de decasíl·labs *(d)* blancs (o sigui, sense rima) *(e)*.

És digne d'ésser remarcat el fet que Verdaguer hagi escollit el decasíl·lab blanc per a aquest poema. En el temps del jove poeta això era raríssim en els poemes èpics originals. El decasíl·lab blanc es reservava per a les traduccions en vers dels poemes èpics clàssics, grecs o llatins. Els poemes èpics originals castellans continuaven fent-se generalment en octaves reials *(f)* com en el Segle d'Or, o s'utilitzava el romanç heroic d'onze síl·labes (deu comptades a la catalana), o s'utilitzaven altres estrofes. No pas el decasíl·lab blanc.

NOTES

(a) Verdaguer, de jove, solia escriure una lletra molt menuda, que sovint fa indispensable la lupa en estudiar-ne els manuscrits. Vegeu en aquesta pàgina, unes paraules afegides entre línies en lletra encara més petita. Totes les pàgines del manuscrit són en lletra de la mateixa mida, però les altres aquí reproduïdes són ampliades per tal de facilitar-ne la lectura.

(b) Aquest procediment no és rar en Verdaguer. Es conserven alguns esborranys de primeres versions en prosa de poesies de diverses èpoques de l'autor.

(c) S'anomena "sèrie poètica" quan no hi ha divisió en estrofes: el poeta allarga o escurça al seu voler la tirallonga de versos.

(d) En la mètrica catalana es compten les síl·labes del vers fins a la que duu el darrer accent, o sigui com si tots acabessin en mot agut. Això representa una síl·laba de menys que en la castellana o italiana, en les quals aquests versos són considerats hendecasíl·labs.

(e) Els versos sense rima s'anomenen lliures o blancs. Preferim dir-ne blancs, perquè l'adjectiu lliures s'aplica també als versos de desigual nombre de síl·labes en una mateixa composició, portin rima o no en portin.

(f) Aquesta és l'estrofa emprada per Rubió i Ors en català en el *Roudor de Llobregat* (1842); i pel mateix Verdaguer en un poema de joventut, anterior al *Colom*, sobre els màrtirs de Vic, Llucià i Marcià, que té 106 octaves reials.

"Després del fracàs de L'Espanya naixent *als Jocs Florals del 1868, el consell de tots a qui ell ho consultà o en parlà, era que abandonés semblant tema; una excepció fou Milà i Fontanals. Sota el guiatge de Milà, emprengué seriosament la tasca de refer el poema, ben convençut que tenia en el teler una peça sense parió en la literatura catalana, i que calia fer les coses bé. Amb Milà tingué diverses entrevistes, per a les quals hagué de traslladar-se a Vilafranca del Penedès, on estiuejava el mestre."*
Joan Torrent i Fàbregas. (Foto Arxiu Mas)

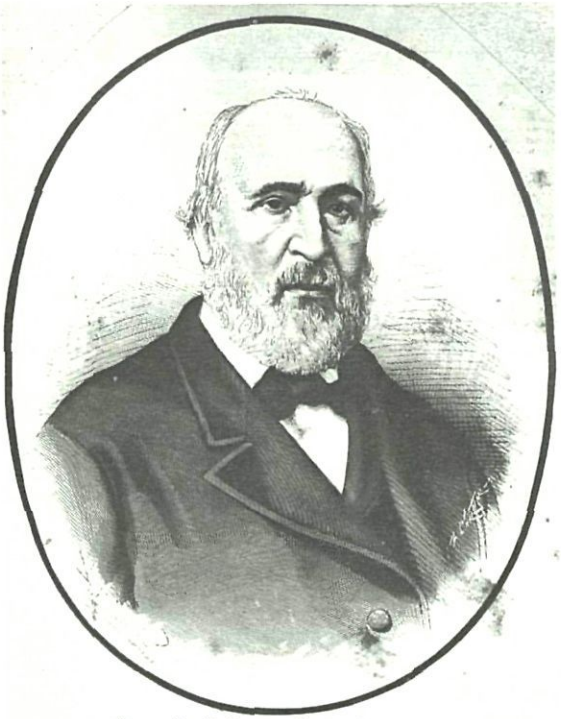

EXCMO. SR. D. MANUEL MILÁ Y FONTANALS,
catedrático de Literatura en la Universidad de Barcelona. Nació en Villafranca del Panadés, en 1818.
† en Barcelona, el 16 de Julio último.

Verdaguer, escrita a l'estiu o començament de tardor de l'any esmentant (9):

"Mon amic i mestre estimadíssim: Vostè ha fet, amb ses lletres, del dia d'ahir un dels més feliços que he tingut en la vida. Sols me sap greu que me l'haja donat a costa dels de vostè, que no els haurà passat gaire bé llegint l'embolicat poema amb tan dolenta lletra (10) com la meva. M'ha dit vostè que podia tirar-lo endavant: temps ha que esperava amb mal de cor aqueixa paraula, i puc dir que des de ma edat de quinze anys (11) somiava sentir-la lo dia que vegés sortida de ma ploma alguna cosa que s'ho valgués una mica; pus, tant se val que li diga, amb alabances donades a quatre versos meus escrits en fulles voleiantes no he sapigut mai posar-hi fe (12).

Me diu que el *to és lo més convenient,* lo que m'agrada saber, pus tenia por d'haver pres lo de les cançons i rondalles de ma terra (13), que foren, i no em reca gens, mon menjar de cada dia.

Moltes altres coses me diu, però em dol que, per culpa meva, no em puga dir quelcom de l'argument, de què li'n vòlia fer algunes preguntes, pus és, més que altra cosa, perillós d'haver-hi algun esguerro...

Ve-li aquí les principals preguntes que volia fer-li: Pren massa eixamplada el poema en lo terç cant i els altres dos que el segueixen? És massa llarg l'episodi de Faina en ells inclòs? La llegenda dels Atlants, que és de mos escrits lo que més estimo, és massa atrevida? Ho és també lo soterrar a Colom dins d'una serra per a fer-l'en sortir quatre dies després i navegar en una barqueta cap a sos barcos? (14). Aqueixes i altres coses desitjaria saber del poema...

Per Totsants tinc un parell de dies llibres: los aprofitaré per a venir a Barcelona a saber la resposta..."

9. Inserida a *Epistolari de Jacint Verdaguer.* Transcripció i notes de J. M. de Casacuberta (Barcelona 1959). Vol. I, pàg. 64 ss.

10. D'aquest text del *Colom,* que Milà llegí, en reproduïm aquí, en facsímil, tres pàgines: la primera de mida natural; (les altres dues són ampliades).
No és pròpiament la qualitat de la lletra —relativament acurada—, sinó la menudència, allò que en dificulta una planera lectura. Verdaguer era pobre i havia d'aprofitar el paper, que li escassejava perquè escrivia molt.

11. Fou pels volts dels seus quinze anys quan Verdaguer començà a tenir plena consciència de la seva vocació de poeta, i quan, de fet, inicià la seva tasca literària.

12. Verdaguer no en tenia prou d'anar escrivint només poesies curtes, que caben en una o poques "fulles voleiantes", encara que algunes li hagin valgut elogis. Aspira a merèixer lloances per una obra molt més difícil: el llarg poema que ara va component.

13. La producció literària del poeta fins aleshores era constituïda en bona part per poesies sobre amors de joves camperols (les aplegades al volum pòstum *Jovenívoles)* i romanços de gestes patriòtiques, com els dos premiats als Jocs Florals del 1865. Aquestes composicions eren escrites seguint el "to" de les cançons i del romancer tradicional popular, adequat a aquells temes, però no per al poema que ara escriu.

14. Tots aquests episodis —els amors de la reina indígena Faina i el jove espanyol Ruis; les tretes del diable, que conta a Colom la "història antiga" dels atlants i després empresona l'almirall en una cova...— pertanyen a les extenses pàgines dedicades a les peripècies que ocorren als navegants espanyols a l'illa de Tenerife.

La menció en aquesta carta de la "llegenda dels atlants" és la primera al·lusió que sabem haver estat feta per l'autor a la "història antiga". I cal remarcar la manifestació de preferir-la entre tots els seus escrits, llavors ja prou nombrosos.

Finia l'any 1867 i s'anava apropant la diada dels Jocs Florals del 1868, que, com és sabut, se celebraven sempre el primer diumenge de maig.

Des de començament d'hivern hom podia preveure que aquell any el certamen barceloní seria excepcionalment solemne. Havien d'assistir-hi els més destacats poetes de Provença, València i Mallorca, així com una brillant representació de les lletres castellanes. El president del certamen, Víctor Balaguer, els havia invitats per realçar amb llur presència la gaia festa. En honor dels egregis hostes, després de la sessió dels Jocs, estaven programats diversos actes literaris i de germanor.

No és estrany que Verdaguer s'il·lusionés de debò amb la perspectiva d'assolir un nou triomf en la gran festa per una composició que s'ho valgués. I decideix enllestir i presentar una obra, que titula *L'Espanya naixent* i que és el resultat de convertir en poema "per se" aquell episodi del poema *Colom* que tenia per tema la llegenda dels atlants i que era el preferit dels seus escrits. L'epopeia colombina queda arraconada i sense acabar (15) perquè l'autor necessita tot el temps per a treballar en *L'Espanya naixent*.

Marcelino Menéndez y Pelayo, el més autoritzat dels crítics d'Espanya, consagrà de faisó definitiva el geni del nostre poeta en l'article que li dedicà a la revista madrilenya El Fénix: *"No hi ha llengua moderna que iguali en poder i flexibilitat la llengua catalana, tal com Verdaguer la maneja." (Foto Arxiu Mas)*

15. El *Colom* s'interromp quan els navegants s'anaven apropant a les pressentides terres d'Amèrica. Havia entrebancat aquells dies la prossecució de l'obra, la circumstància de no haver aconseguit el poeta la documentació que desitjava per tal de poder ambientar degudamment els fets que haurien d'ocórrer als expedicionaris quan haguessin desembarcat a l'exòtic escenari de les Antilles. En aquella situació acudí a Marià Aguiló en demanda d'informació i de guiatge. Ho féu per mitjà d'un interessant epístola, datada el 12 de desembre del mateix any 1867, en la qual hom ja pot remarcar aquell sentit de responsabilitat —que tingué sempre l'autor— de documentar-se a fons, en emprendre les seves grans obres, ara el *Colom* i *L'Atlàntida*, més endavant el *Canigó:* "Carissim amic i senyor meu: D'ençà que ens vegérem per les festes de Totsants, no faig més que regirar i cercar llibres que parlin d'Amèrica i en especial de les isles de Sant Domingo i Sant Salvador. He seguit la biblioteca del senyor Bisbe i algunes de les millors llibreries particulars, però no n'he quedat gaire satisfet. Sobre la història primitiva i religions d'Amèrica en general, ne trobo lo que havia de menester, mes sobre la geografia i costums i creences de les damunt anomenades isles, més que per satisfer-me, m'he trobat per a fer-me agafar set. De manera que no puc arrodonir en la fantasia cap figura, ni puc estendre un quadro a on posar-la. Sapigués que no s'hagués escrit altra cosa, tiraria, amb les notícies que tinc, avant la història; però com és ban segur que seran les menos, ho suspenc tot, pus ça com lla ho esqueixaria quan ne trobaria d'altres (..). Amb això em só determinat de demanar a vostè si en la biblioteca que està a sa direcció hi havia res de que em poqués aprofitar, i de venir a copiar-ho, si hi fóra, per les vinentes festes de Nadal, ja fos sobre els personatges anteriors o contemporàneos a Colón, sobre les menes d'aucells i arbres, sobre religió i estranyeses de la terra. Lo senyor Llorens (el filòsof i catedràtic Llorens i Barba), que, segons diuen, sap tant de geografia com se pot saber, tal vegada tindria o sabria rastre d'algun llibre que parlàs de la d'aqueixes isles i jo poria copiar lo que m'agradàs, o comprar-lo si ell no el tenia..."

La carta que parcialment acabo de transcriure ha estat publicada per primera vegada per Josep M. de Casacuberta *(Sobre la gènesi de "L'Atlàntida" de Jacint Verdaguer,* ja citat, pàgs, 21, 22).

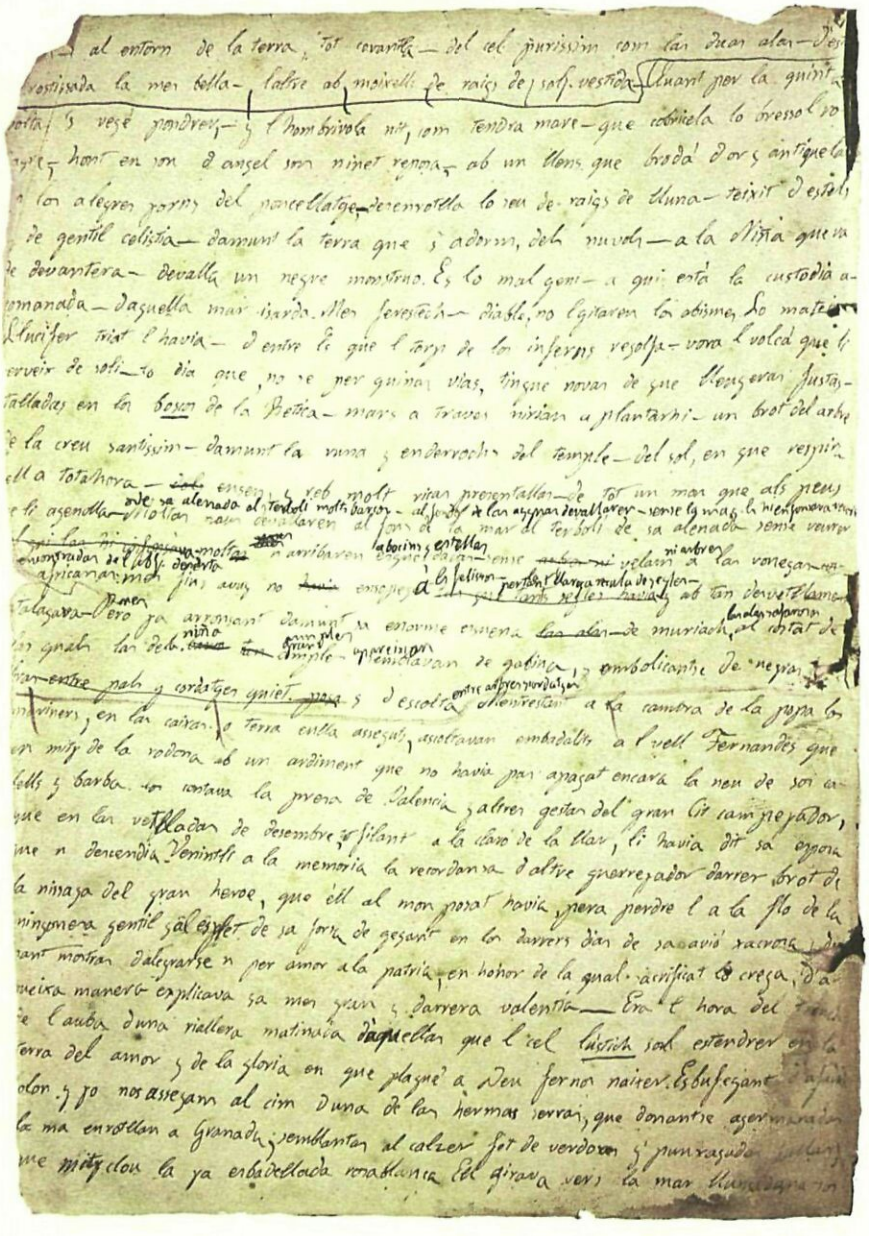

Segona pàgina del poema Colom. *Institut Municipal d'Història.*

FACSÍMIL II

Segona pàgina del poema "Colom" Primera treta del diable contra l'expedició colombina

LLUCIFER vol impedir que l'expedició colombina porti el cristianisme a Amèrica. A la cinquena nit de navegació, un dels seus súbdits infernals davalla dels núvols fins a la caravel·la *Niña* per espiar d'amagat.

Aquest full presenta tres parts *successives:*

Primera part (fins a la línia 14). És igual que la primera pàgina: versos resultants d'esborranys anteriors i passats en net, separats amb guions.

Els transcric a partir de la segona línia:

Quan per quinta volta es vegé pondre (a)
i l'ombrívola nit (com tendra mare)
que cobricela lo bressol rodaire ·
on en son d'àngel son ninet reposa
amb un llenç que brodà d'or i antiqüel·les
en los alegres jorns del poncellatge)
desenrotlla lo seu de raigs de lluna
teixit d'estels i de gentil cellstia
damunt la terra que s'adorm, dels núvols
a la Ninya que va de davantera
davalla un negre mónstruo. És lo mal geni
a qui està la custòdia acomanada
d'aquella mar isarda. Més feréstec
diable, no el gitaren los abismes.
Lo mateix Llucifer triat l'havia
d'entre els que el torb de l'infern regolfa
vora el volcà que li serveix de soli
lo dia que, no sé per quines vies,
tingué noves de que lleugeres fustes
tallades en los boscos de la Bètica,
mars a través, nirien a plantar-hi
un brot de l'arbre de la creu santíssim
damunt la runa i enderrocs del temple
del sol, en què respira ell a tota hora
encens, i rep molt riques presentalles
de tot un món que als peus se li agenolla.

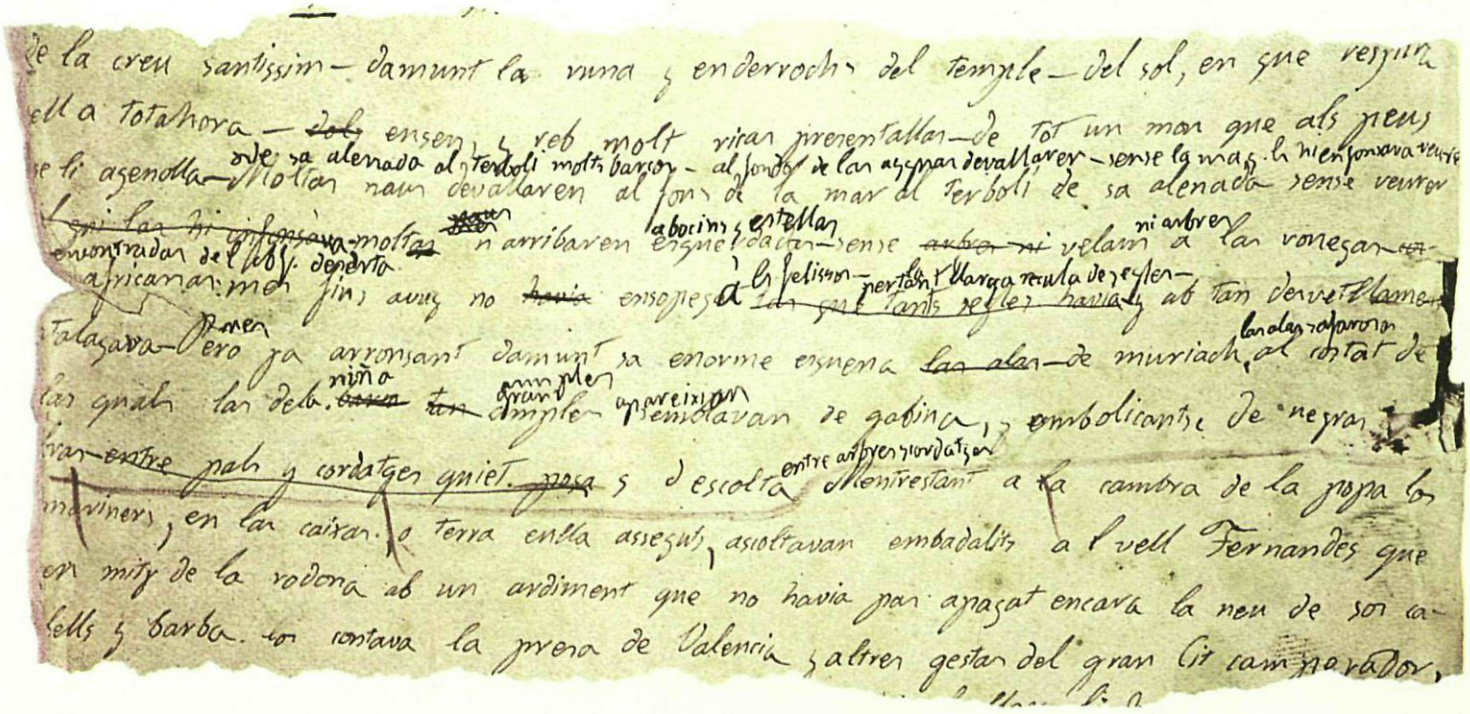

Fragment ampliat de la segona pàgina del poema Colom. *Comprèn des de la línia 12 a la 22.*

Segona part (línies 14 a 19). A la línia 14 comença la prosa en què està escrit tota la resta del full. Però la prosa de les primeres línies (de la 14 a la 19) Verdaguer l'ha transformada en versos per mitjà de variants escrites posteriorment entre línies (*b*). Reprodueixo paral·lelament les dues versions, prosa i vers, del text:

Prosa *(c)*

Moltes naus davallaren als fons de la mar al terbolí de sa alenada, sense veure el qui les hi enfonsava; moltes n'arribaren esquerdades, sense arbres ni velam, a les ròneges costes africanes.

Mes, fins avui no havia ensopegat les que tants segles havia i amb tant desvetllament atalaiava.

Però ja arronsant damunt sa enorme esquena les ales de muriac (al costat de les quals les del barco, tan amples, semblaven de gavina), i embolicant-se de negres ombres, entre pals i cordatges, quiet, posa's d'escolta.

Tercera part (línies 19 al final). Continua el fragment en prosa iniciat a la línia 14:

Mentrestant, a la cambra de la popa los mariners, en les caixes o terra enllà asseguts, escoltaven el vell Fernández, que enmig de la rodona, amb un ardiment que no havia pas apagat encara la neu de sos cabells i barba, los contava la presa de València i altres gestes del gran Cid Campejador que en les vetllades de desembre, tot filant a la claror de la llar, li havia dit sa esposa que en descendia. Etcètera.

Vers

De sa alenada al terbolí, molts barcos
al fondo de les aigües davallaren
sense la mà que els hi enfonsava veure;
molts n'arribaren a bocins i estelles,
sense velam ni arbres, a les ròneges
encontrades de l'Àfrica deserta.
Mes, fins avui no ensopegà els feliços
que per tant llarga rècula de segles
i amb tant desvetllament atalaiava.
Mes ja arronsant damunt sa enorme esquena
de muriac les ales safaroses
(al costat de les quals les de la Ninya,
tan grans, apareixien de gavina),
i embolicant-se de negroses (d) *ombres,*
posa's d'escolta entre arbres i cordatges.

(a) El sol.

(b) Essent el manuscrit destinat a Milà, Verdaguer n'havia procurat una presentació acurada. Les variants interlinials, que n'alteren la netedat, cal suposar que foren afegides després que el seu mestre i amic li hagué tornat els papers.

(c) Naturalment, reprodueixo la prosa mantenint-hi aquelles frases o paraules que Verdaguer ha ratllat (deixant-les, però, llegibles) després d'afegir les esmenes interlineals amb què les substitueix. I elimino els guionets que, per marcar separació de versos, escriví entre paraules de la prosa quan amb les susdites esmenes l'hagué transformada en versos.

(d) *negroses:* en el facsímil *negres*, però mancaria una síl·laba al vers. Em prenc la llibertat d'aquest lleuger canvi per suposar que, en advertir-ho, l'hauria pogut fer l'autor.

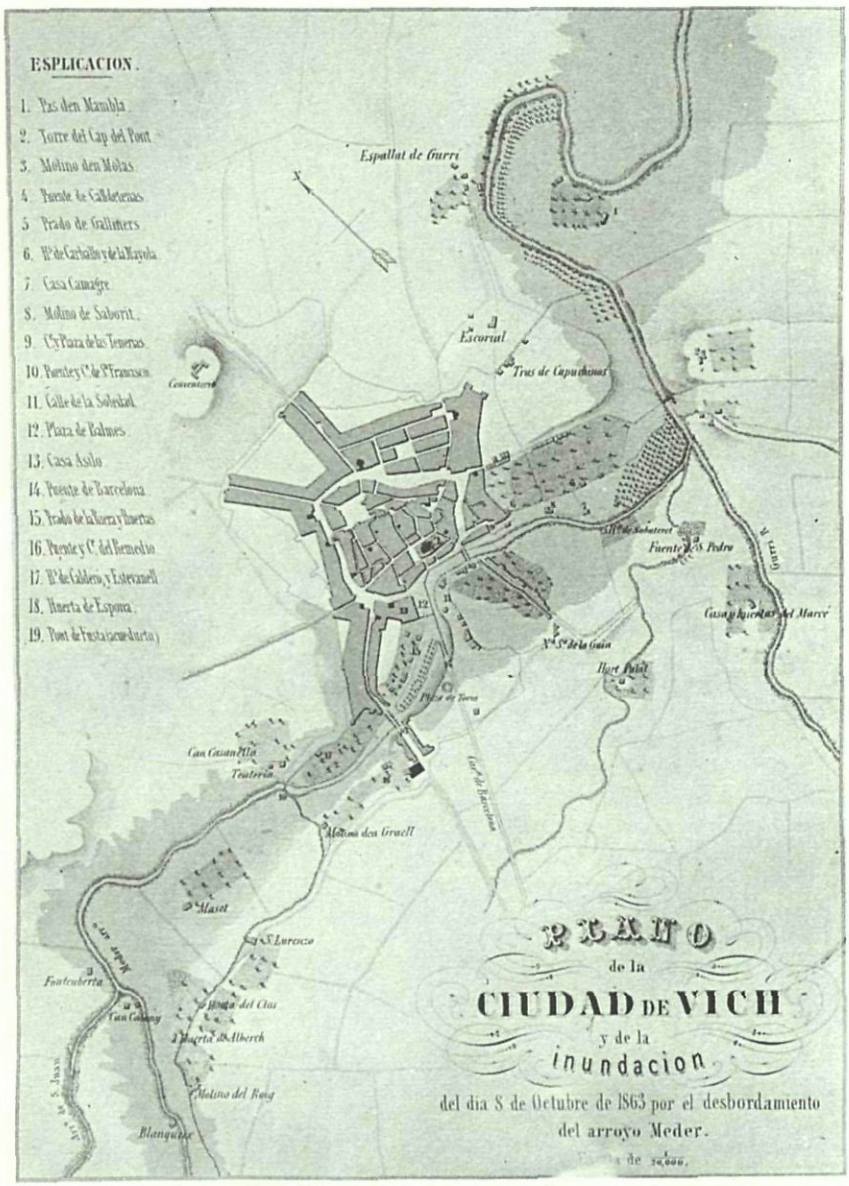

"L'aiguat de Vic, ocorregut en la nit del 7 al 8 d'octubre de 1863, fou un cataclisme impressionant per les proporcions de la seva grandesa, per les destrosses causades en la intensitat de la inundació i per les escenes terrorífiques que es multiplicaren en la cursa folla d'una allau d'aigua sense aturador... En la matinada del 8 d'octubre quan l'estudiant de Can Tona feia via cap a Vic, quina sorpresa tan profunda devia sobtar-lo davant del camí tallat per la revinguda del riu en el Pas d'en Mamblà! Quin trasbals interior devia remoure les fibres dels seus sentiments davant dels capgirells amb què els remolins de les aigües havien submergit les encisadores deveses que eren l'orgull dels prats d'aquelles riberes i arrasat els conreus i les hortes ufanoses per a canviar-les en arenys i pedregam fangós, on apareixien les despulles del naufragi de les cases de Vic!"

Eduard Junyent.

"L'Espanya naixent"

Coincideixo amb el parer manifestat per l'erudit Pere Bohigas (16), el qual, adduint raons de pes, arriba a la conclusió que és en gran manera possible que el manuscrit de *L'Espanya naixent* enviat per Verdaguer als Jocs del 1868, sigui el mateix que es coneix amb el nom de "manuscrit de Vic" pel fet que el guarden al Museu Episcopal d'aquesta ciutat (17). Aquest manuscrit fou trobat en una biga de la masia de can Tona de Riudeperes el 1907, cinc anys després de la mort de Verdaguer. Aquest l'havia desat allí (18) i oblidat després, quan, el 1871, deixà de viure al mas per a passar a exercir de vicari a Vinyoles. Malauradament, el manuscrit de Vic manca del primer full, que devia anar encapçalat amb el títol del poema. Tot el text és escrit en estrofes com les de la "història antiga" de *L'Atlàntida* del 1877 (de quatre versos alexandrins que rimen primer amb tercer i segon amb quart).

16. Pedro Bohigas: *La Atlántida, Colón i América.* Primeras jornadas de Lengua y Literatura Hispanoamericana. "Acta Salmaticensia". Salamanca, 1956, pàgs. 275 i 276.

17. Donat a conèixer per Eduard Junyent i Martí de Riquer en la seva edició de *L'Atlàntida* (Barcelona 1946), on el reprodueixen en facsímil i el transcriuen a l'aparat crític d'aquesta publicació.

Posteriorment, s'ha inserit, amb el títol *Primera versió de L'Atlàntida,* a les darreres edicions de les Obres Completes de Verdaguer ("Biblioteca Perenne". Barcelona) a partir de la del 1964, en la qual ocupa les pàgs. 1059 a 1079.

18. Fa suposar l'austeritat del mobiliari de la cambra sota teulada del jove poeta a Can Tona, el fet que desés papers en algun racó del bigam. D'aquesta curiosa utilització de les bigues en tenim una notícia publicada cinc anys abans que s'hi trobés el manuscrit de Vic: Anton Busquets i Punset, a la pàg. XVI del pròleg a *La mellor corona* (Barcelona 1902), editat essent recent la mort del poeta i dintre el mateix any de la definició, retreu una conversa tinguda aquells dies amb Collell, el qual li parlà del poema juvenil verdaguerià *Amors d'en Jordi i na Guideta,* aleshores desconegut: "...amb son esbós de poema En Jordi i la Guideta, (el jove Verdaguer) no parava un moment, afiligranant-lo amb les descripcions més hermoses que fa pocs dies nos féu entreveure son antic company i mestre en Gai Saber mossèn Jaume Collell. Aquell poemet que de segur resta enllestit en algun racó de sa llibreria o bagul d'originals, li féu passar febrades, no pel treball que li poqués reportar sa confecció, sinó perquè donat son caràcter d'estudiant seminarista, certs escrúpols lo feien recelar i lluitar amb sa pura consciència, ara amagant lo manuscrit fins entre els embigats de la teulada de sa cambra de Can Tona, ara tornant-lo a treure i amagant-lo de nou, vencent sos escrúpols les raons de mossèn Jaume (...), és a dir, veritable lluita que li produïa *l'ambent (sic)* estret i server d'aquell centre d'ensenyança.

En el manuscrit de Vic, la "història antiga", que n'és el tema exclusiu, té aproximadament la meitat d'extensió que la història antiga de *L'Atlàntida* del 1877, però ja presenta una visió de l'assumpte que es pot qualificar de completa, com ha remarcat l'il·lustre verdaguerista doctor Eduard Junyent (19). Vet aquí les encertades conclusiones que el conservador del Museu de Vic extreu de comparar les dues successives versions de l'obra:

> "*L'Atlàntida* del manuscrit de Vic és ja una visió completa dintre les línies arquitectòniques del poema i en els materials i elements que integren les seves parts. Continguda en cinc cants, per l'ardit d'una divisió distinta, correspon als deu cants de la redacció definitiva (...). [De l'una a l'altra redacció (del manuscrit de Vic a la història antiga de L'Atlàntida del 1877] (...) no hi ha res més que una major amplitud de visions adquirida per la incrustació de nous episodis i temes (...); però sobretot una profunda renovació literària que, tot aprofitant les màximes idees primàries, capgira i emmotlla de bell nou les estrofes, amb major soltura i amb més variada riquesa de matisos i imatges."

El nostre lector podria pensar que el més lògic fóra que Verdaguer hagués posat per títol *L'Atlàntida* al manuscrit de Vic, ja que aquest és el seu tema, la llegenda dels atlants. I que, per tant, aquest text no pot ésser *L'Espanya naixent,* que havia de ser un altre poema, més o menys semblant, però no pas el mateix. Sabem, però, per Collell, que el contingut de *L'Espanya naixent* era el mateix de *L'Atlàntida,* menys extens. A més, per al manuscrit de Vic, no és impropi sinó igualment justificat el títol *L'Espanya naixent,* ja que la idea que enclou és consubstancial a la mateixa concepció del poema: l'Atlàntida ha de desaparèixer, però en serà l'hereva l'Espanya que neix.

El fracàs de *L'Espanya naixent* en els Jocs del 1868 ocasiona un fort disgust a l'autor. Però, afortunadament, reacciona ben aviat i reprèn el treball en aquella obra que, com sabem, més estimava. Malgrat la decepció soferta, continuava "encarinyat amb la idea i l'argument del poema", com explicà molts anys després al seu amic i biògraf Serra i Boldú (20). No anava errat: nou anys més tard, amb el títol *L'Atlàntida,* la mateixa obra, perfeccionada, assoliria un gran triomf en els Jocs Florals del 1877.

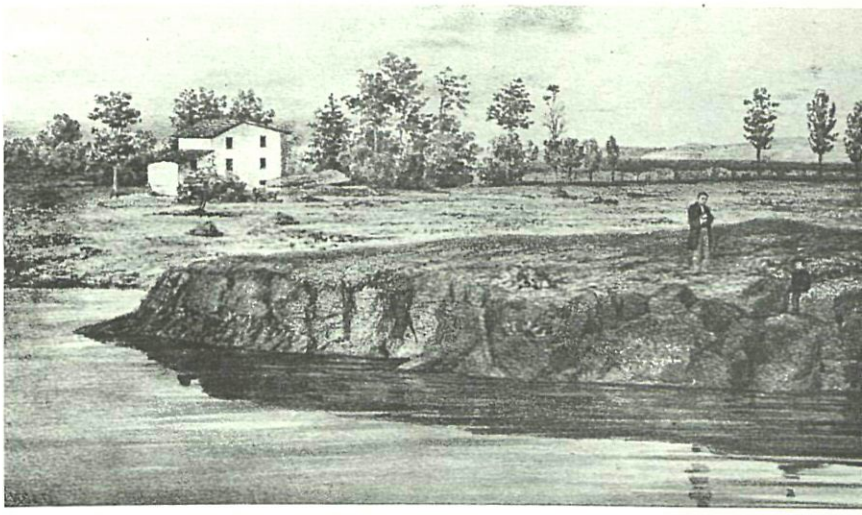

Segons contà Verdaguer anys més tard en una carta a Collell, havia contribuït a anar-li desvetllant la idea de L'Atlàntida *la visió de terribles espectacles naturals, especialment el gran aiguat de Vic, que s'esdevingué quan el poeta tenia divuit anys i vivia a la masia de Can Tona, des d'on anava a les classes del Seminari.*

D'aquest període, seguim-ne alhora el fil biogràfic de l'autor i l'evolució del poema:

Verdaguer acaba els estudis del Seminari i el desembre del 1870 és ordenat sacerdot. Està sense destinació fins que, a la tardor del 1871, és enviat de vicari a Vinyoles. Quan hi arribà ja portava temps de mala salut a causa d'una anèmia cerebral que anava aguditzant-se-li. Enderiat com estava a acabar el poema, hi continuà treballant a Vinyoles malgrat la seva feblesa. Aquest sobreesforç, afegit a la feina de vicari, contribuí en gran manera a precipitar la crisi. A la tardor del 1873 va haver de deixar la vicaria vinyolenca i passà a Barcelona per tal de reposar i ser tractat pels metges. Poc després d'un any d'estada a la capital catalana sense haver millorat gens, havent-li recomanat un dels metges aires de mar, Verdaguer, el desembre del 1874, embarcava com a capellà de vaixell. Navegà gairebé dos anys, amb nou viatges d'anada i altres tants de tornada de la península a Cuba.

19. *Entorn de "L'Atlàntida".* "Mediterráneo", núm. 9 - 11. València 1945.

20. Valeri Serra Boldú: *Mossèn Jacint Verdaguer: Records dels set darrers anys de la seva vida.* Bellpuig (1915), pàg. 86.

Ni durant l'estada a Barcelona ni durant el primer any llarg de navegació Verdaguer treballà en *L'Atlàntida*. Els metges li havien recomanat absolut repòs mental. Tot i l'obsessió que contínuament sentia pel poema inacabat, no deixà d'obeir els facultatius: tenia dolorosos atacs de mal de cap i, sobretot, estava espantat de debò. Vet aquí com ell ho conta anys després al seu cosí i biògraf mossèn Joan Güell (21): "Jo em traslado a Barcelona, consulto a un metge de gran fama, i aquest digué a uns amics meus: "Mossèn Cinto és mort; ell té una anèmia cerebral que dintre poc temps el portarà a la sepultura". Aquests amics m'ho digueren, lo qual m'entristí i em causà un gran colp (...). Un any viatg'per l'Atlàntic sens tenir ganes d'obrir cap llibre ni de desfer *L'Atlàntida,* que tenia enrotllada i lligada amb una veta. Casi al cap de l'any notí alguna millora en lo cap, i llavors començí a estudiar i retocar mon poema (22), no més que mitja hora diària; algun temps després una hora, fins a tant que, havent-me Déu tornat de tot la salut, donguí compliment al llibre."

Aquesta llarga interrupció en el treball de *L'Atlàntida* deguda a la malaltia, separa clarament dues etapes en el procés del poema: una primera i llarga etapa que acaba a Vinyoles; i la segona, començada a bord del vaixell *Guipúzcoa* i que, encara que només duri un any —primavera del 1876 a Jocs Florals del maig del 1877—, és d'una especial importància, com aviat explicarem. Un curiós canvi en la forma d'una lletra ens permet de saber quins papers de *L'Atlàntida* foren escrits en aquesta darrera etapa.

21. Joan Güell. *Vida íntima de Mossèn Jacint Verdaguer,* Barcelona 1911, pàg. 53.

22. En realitat, fou al cap d'un any i mig de navegació quan Verdaguer reprengué la tasca del poema. La carta en què ell en dóna la primera notícia a Collell és del 7 de juny de 1878 (vegeu pàg. 65).

FACSÍMIL III

Pàgina 27 del poema "Colom" El dimoni, a Tenerife, conta a Colom la història de l'Atlàntida

EN relació amb el tema que vaig explicant —com es compongué *L'Atlàntida* verdagueriana— és obvi que aquest és el full més important del poema *Colom.* Hi apareix la primera "història antiga" (vegeu pàgina 42), com si diguéssim la primera *Atlàntida* de l'autor.

És el moment del poema colombí en què, a Tenerife, el diable conta a *Colom* la llegenda dels atlants.

Verdaguer aquí ha assenyalat (amb la indicació en lletra més grossa, *L'Atlàntida enfonsada,* intercalada entre les línies 7 i 8), el lloc que correspon a la narració del diable. Malauradament, no n'ha transcrit el text. Això és degut a la circumstància que aquesta primera llegenda dels atlants, la tenia escrita en papers a part que també havia enviat a Milà, i s'ha estalviat la feina de copiar-los en aquest manuscrit colombí. Aquells papers a part no ens han arribat, i per aquesta malaventura no podem conèixer el text literal i exacte d'aquesta primera *Atlàntida.* Per sort, però, en podem saber les línies generals, gràcies al fet que Colom, en contestar al diable, glossa allò que aquest li acaba de contar.

Per la seva importància, transcric enterament aquest fragment (a partir de les darreres paraules de la línia 2 del facsímil), després d'explicar breument el contingut de les ratlles immediatament anteriors.

Es troben, vora el mar, el rei de Tenerife Benxomo, la seva muller Faina, Colom i el dimoni, el qual ha pres la figura d'un vell màgic que és un conseller de l'esmentat rei guanxe. El fingit conseller diu a Colom que es comunica amb els genis del mar i de la terra i que ell sap coses fins ara amagades als homes. I l'invita a pujar en un turó veí que domina l'Atlàntic, des d'on li relatarà la meravellosa història de l'oceà i les seves illes. Llegim-ho en el facsímil (*a*):

Pàgina 27 del manuscrit del poema Colom. *Institut Municipal d'Història.*

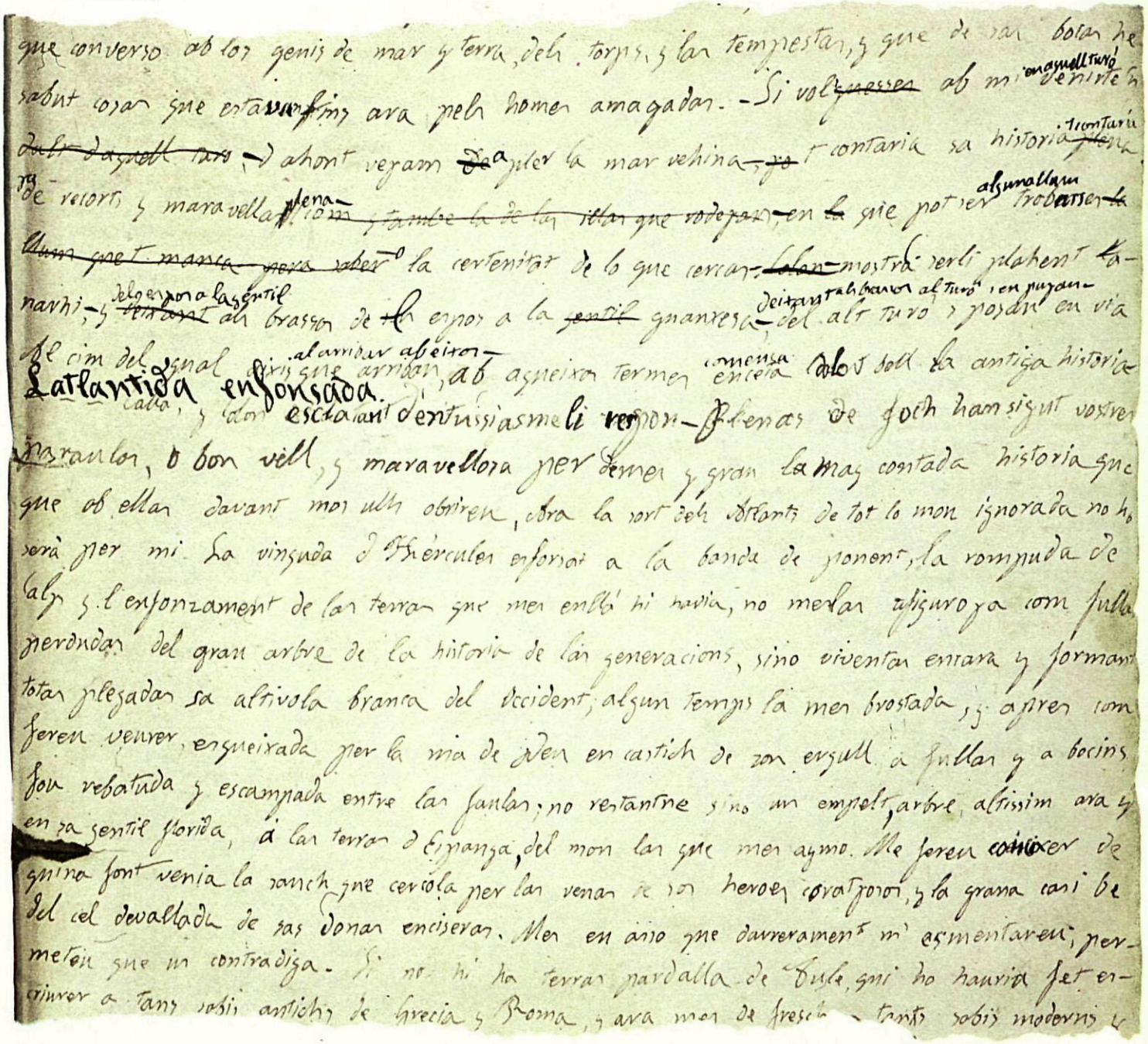

Si volguesses [diu el diable] *amb mi venir-te'n dalt d'aquell turó d'aon vejam de ple la mar veïna, jo et contaria sa història plena de records i meravelles, com també la de les illes que rodeja en la que potser trobasses la llum que et manca per a saber la certenitat* (b) *de lo que cerques* (c). *Colon mostra ser-li plaent anar-hi, i deixant als braços de son espòs* (d) *a la gentil guanxesa* (e), *de l'alt turó es posen en via. Al cim del qual així que arriben, amb aqueixos termes enceta el dolent vell l'antiga història:*

L'Atlàntida enfonsada

— — (f) *Calla [el diable], i Colon, esclatant d'entusiasme, li respon:*

Plenes de foc han sigut vostres paraules, o bon vell (m), *i meravellosa per demés i gran la mai contada història que amb elles davant mos ulls obríreu. Ara, la sort dels Atlants, de tot lo món ignorada, no ho serà per mi. La vinguda d'Hèrcules esforçat a la banda de ponent, la rompuda de Calp* (g) *i l'enfonsament de les terres que més enllà hi havia, no me les afiguro com fulles perdudes del gran arbre de la història de les generacions, sinó viventes encara i formant totes plegades sa altívola branca de l'Occident, algun temps la més brostada; i aprés, com féreu veure, esqueixada per la mà de Déu en càstic de son orgull, a fulles i bocins fou rebatuda i escampada entre les faules; no restant-ne sinó un empelt, arbre altíssim ara i en sa gentil florida, a les terres d'Espanya, del món les que més aimo. Me féreu conèixer de quina font venia la sang que cercola per les venes de sos hèroes coratjosos i la grana casi bé del cel davallada de ses dones enciseres. Mes, en açò que darrerament m'esmentàreu,* (h) *permeteu que us contradiga. Si no hi ha terres part d'allà de Tule* (i), *qui ho hauria fet escriure a tants savis antics de Grècia i Roma, i ara, més de fresc, a tants savis moderns i fins a Sants Pares de l'Iglésia?* (j) *Qui ho hauria fet pensar a vells mariners plens d'experiència i hauria fet arrelar-ho al cor de tots los pobles que seuen a les [vores]* (k) *de l'Atlàntic?...*"

Com acabem de veure, el començament de la resposta de Colom al diable és com un sumari de la història dels Atlants que acaba d'escoltar. Deduint-ho d'aquesta paràfrasi, vet ací el que podem establir referent al contingut d'aquesta primera *Atlàntida* contada pel diable a Tenerife:

Hèrcules arriba "a la banda de ponent", a l'oest mediterrani, procedent de la seva Grècia. "La mà de Déu" enfonsa dessota les aigües la terra dels atlants "en càstic de son orgull". Hèrcules, instrument inconscient de la còlera divina, ha col·laborat en la submersió del continent maleït obrint amb un cop de clava l'estret de Gibraltar per on les aigües del mar interior es precipiten sobre l'Atlàntic i n'eleven el nivell. De les glòries de la desapareguda Atlàntida n'és hereva l'Espanya, nascuda del sol "empelt" que d'aquella restava, i que esdevindrà "arbre altíssim" i florit. De l'al·lusió a "la sang que cercola per les venes", deduïm que Hércules i Hèsperis es casen: del matrimoni del valent amb la bella descendeixen els "hèroes coratjosos" i les "dones enciseres" d'Espanya.

En aquesta primera "història antiga", doncs, ja apareixen la mateixa línia argumental i les idees principals de la "història antiga" de *L'Atlàntida* del 1877.

El primer que hom podria pensar és si pot cabre en un episodi de poema tot això que després originarà tot un altre poema. Ho crec ben possible. Cal parar esment que, àdhuc de *L'Atlàntida* definitiva, l'argument de la seva "història antiga" es podria explicar en no gaire espai: és escassa la proporció de la part narrativa, que és pròpiament l'argument, enfront de l'exuberant frondositat de l'element descriptiu (l).

NOTES

(a) El començament d'aquest fragment té les mateixes característiques que el text de la segona part del facsímil II: paraules de la prosa ratllades després d'haver escrit esmenes interlineals per transformar-ho en versos. Com ja he fet amb l'esmentat text, transcric la prosa mantenint-hi les paraules ratllades (vegeu la nota *c* de l'explicació del facsímil II).

(b) *Certenitat:* certesa.

(c) El diable sap la finalitat descobridora de l'expedició de Colom.

(d) Benxomo.

(e) Faina.

Al·legoria de L'Atlàntida *publicada a les pàgines centrals de* La Llumanera de Nova York, *del juliol del 1877.*
(Institut Municipal d'Història)

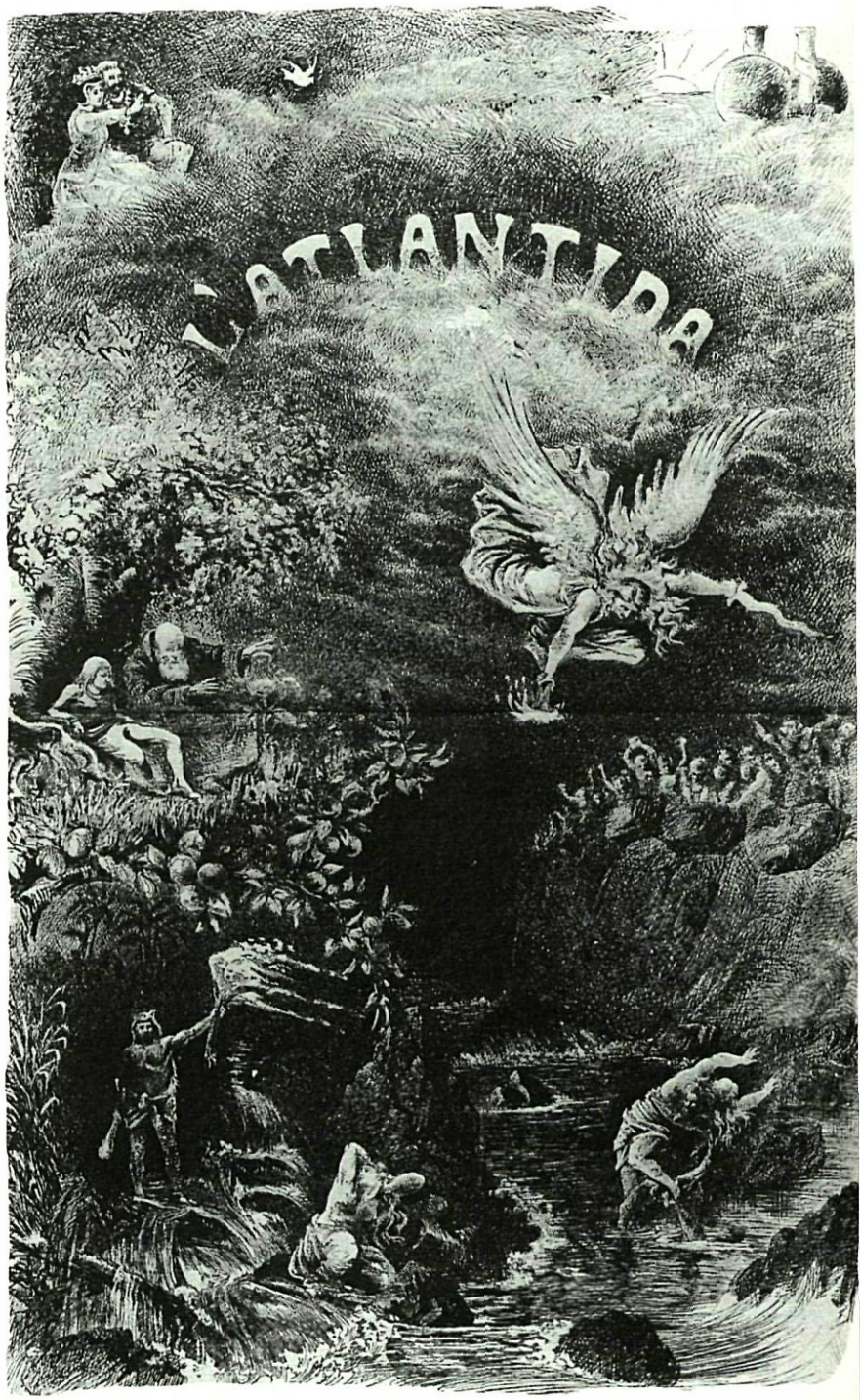

(f) Primerament Verdaguer ha marcat amb aquests dos guions el lloc corresponent a la narració del diable. Després per assenyalar-ho en forma més visible, ha afegit a sobre, entre línies, *L'Atlàntida enfonsada,* en lletra més grossa.

(g) Gibraltar.

(h) El diable li ha dit que amb l'Atlàntida s'enfonsaren totes les altres terres occidentals (vegeu pàgina 42).

(i) Tule era considerada pels antics —que, sembla, la identificaven amb Islàndia— la terra de l'Atlàntic més allunyada: *Ultima Thule,* l'anomena Sèneca en uns versos transcrits per Verdaguer en una nota de *L'Atlàntida.*

(j) Des de l'antiguitat hi ha autors que admeten l'existència de terres desconegudes a l'oest de l'Atlàntic.

(k) *vores:* paraula que afegeixo perquè manca per al sentit.

(l) Em refereixo exclusivament a la "història antiga". Els textos de la "introducció" i la "conclusió" de *L'Atlàntida* són predominantment narratius.

Pàgina setena del "manuscrit de Vic". Museu Diocesà de Vic.

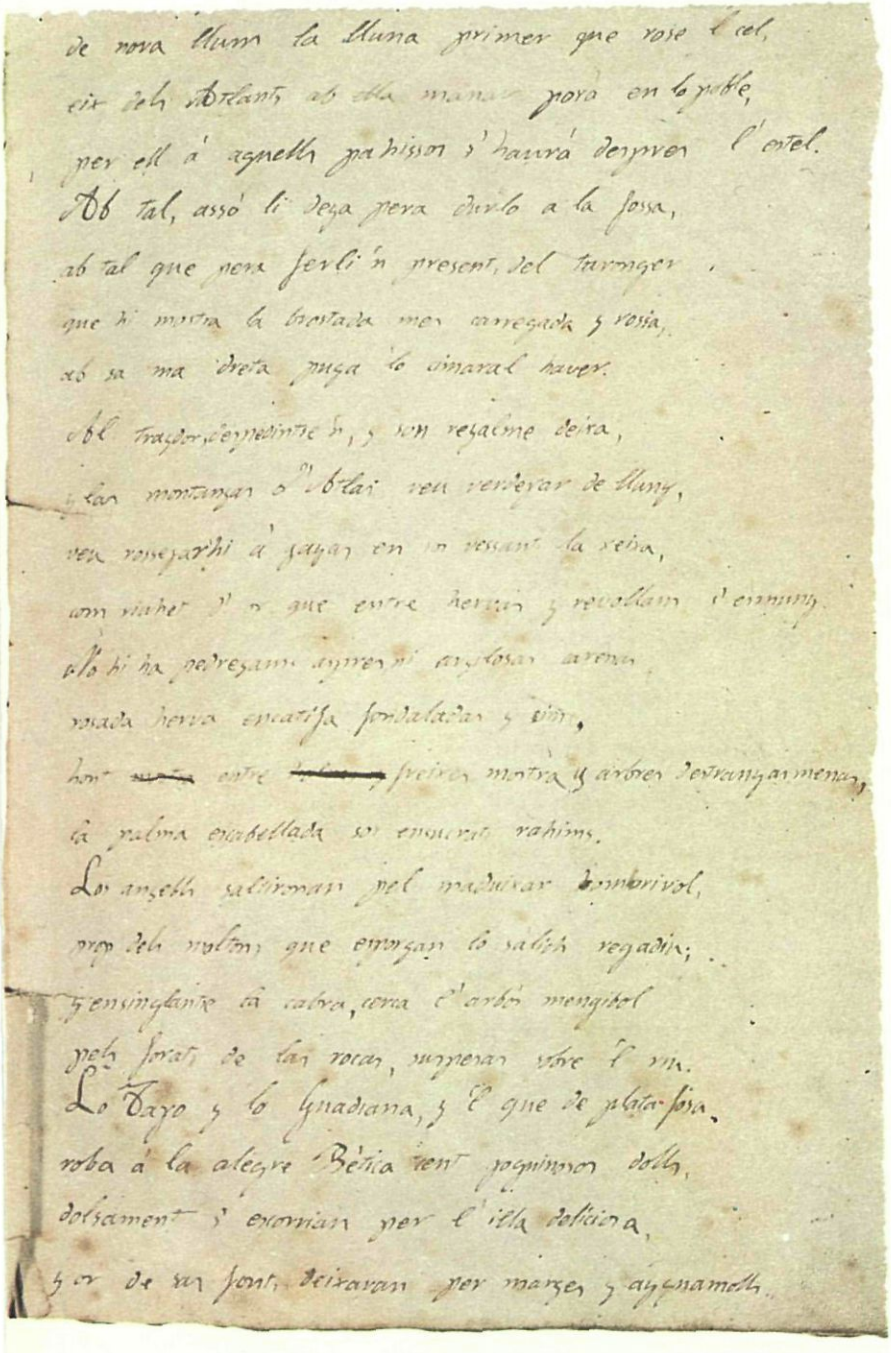

de nova llum la lluna primer que rose l'el,
eix del Boreant ab ella mana pora en lo pobe,
per ell à agnells pasissen s'haurá despres l'ostel.
Ab tal, assó li deya pera dirlo a la fossa,
ab tal que pera ferli'n present del turmger,
que li mostra la brotada mes arregada y rossa,
ab sa ma dreta puga lo amaral haver.
Ab tragor eyxordidor li, y son regalme deira,
y tan montanyar o l'Atlai veu veneyar de lluny,
veu rosejarhi à jayan en un vessant la xeba,
am valer y o que entre herbas y recollam d'enmig.
Allo hi ha pedregam aspres ni argilosas arena,
rosada herba encatifa fondalades y cim,
hon entre freixes mostra y arbres d'estranyas menes,
la palma escabellada sos ensucrats raims.
Los anyells saltironen pel maduixar ombrivol,
prop dels moltons que esporguen lo salich regadiu;
y encinglante la cabra, cerca l'arboç mengivol
pels forats de las rocas, suspeses sobre l'riu.
Lo Tayo y lo Guadiana, y el que de plata fosa,
roba à la alegre Betica cent joguinsos dolls,
dolsament s'escorrian per l'illa deliciosa,
y or de ses fonts deixaran per marges y aiguamolls.

FACSÍMIL IV

El paisatge de "L'Atlàntida" en el "manuscrit de Vic". Ampliació d'aquest text a les "Atlàntides" del 1877 i el 1878 (*a*)

AQUÍ reproduïm en facsímil el full del manuscrit de Vic que conté el fragment en què Hèrcules, després de passar per Cadis, on s'ha trobat amb Gerió, penetra a les terres de l'Atlàn-

1868? (*b*)

A

Text del manuscrit de Vic

No hi ha pedregams aspres, ni argiloses carenes,
rosada herba encatifa fondalades i cims
on entre freixes mostra i arbres d'estranyes menes
la palma escabellada sos ensucrats raïms.

Los anyells saltironen pel maduixar ombrívol
prop dels moltons que esporguen lo sàlic regadiu;
i encinglant-se, la cabra cerca l'arboç mengívol
pels forats de les roques, suspeses sobre el riu.

Lo Tajo i lo Guadiana, i el que de plata fosa
roba a l'alegre Bètica cent joguinosos dolls,
dolçament s'escorrien per l'illa deliciosa
i or de ses fonts deixaven per marges i aiguamolls.

tida. El poeta descriu el paisatge que l'heroi grec veu en entrar-hi.

El títol del cant al qual pertany el fragment, és el mateix en els tres textos esmentats: *L'Hort de les Hespèrides*. Cal advertir, per evitar confusió, que el text que aquí reprodueixo no és la descripció del mateix Hort de les Hespèrides, situat al cor de l'Atlàntida i al qual Hèrcules en aquest moment encara no ha arribat. El paisatge que ara llegirem és natural; el de l'Hort de les Hespèrides és un paisatge enjardinat.

Anomeno, respectivament, A, B i C els tres textos:

A: Manuscrit de Vic
B: *L'Atlàntida* del 1877
C: *L'Atlàntida* del 1878

1877

B

Text del volum dels Jocs Florals d'aquest any

No hi ha sorrenques vores, ni ròmegues carenes,
tot l'herba ho encatifa rosada a bla ruixim,
gronxant entre lianes d'enramellades trenes
l'engallardida palma son ensucrat raïm.

Los bisons s'hi arramaden amb aire germanívol,
ses banyes hi rumbeja lo cervo fugitiu,
i encinglant-se la cabra esbrota un olm mengívol
des d'un cairell de timba penjada sobre el riu.

Lo Pirineu i l'Atlas, titàniques barreres
amb què murà l'Altíssim dos continents fronters
agermanats embranquen aquí ses cordilleres,
i guaites són, escales i fonts d'eixos vergers.

Semblava que, geloses, del món a la pubilla
Europa i Líbia (e) dassen, com nois petits, lo braç,
i que d'eternitat al sol que sempre brilla,
amunt, per l'escalada dels segles, les guiàs.

L'aurífer Tajo, el Betis rient, que fosa plata
roba als jardins d'Hispalis a joguinosos dolls,
anguilejant rodolen de cascata en cascata,
i dauren i perlegen deveses i aiguamolls.

1878

C

Text de l'edició del 1878

No hi ha sorrenques vores; ni ròmegues carenes,
tot l'herba ho encatifa rosada a bla ruixim,
gronxant-hi entre lianes de nuadisses trenes
la palma escabellada son ensucrat raïm.

Encinglant-se, la cabra esbrota un olm mengívol,
des d'un cairell de timba penjada sobre el riu
i els bisons s'arramaden amb aire germanívol
dels llimoners i mangles al regalat ombriu.

Cervos gegants rumbegen ses banyes d'alt brancatge
que pren l'aucell per arbres d'excelsa magnitud;
astora les gazeles lo mastodont salvatge
i als mastodonts esglaia lo corpulent mamut.

Lo Pirineu i l'Atlas, titàniques barreres
amb què murà l'Altíssim dos continents fronters,
agermanats embranquen aquí ses cordilleres,
dant al còndor neus altes, al rossinyol vergers.

Semblava que, geloses, del món a la pubilla
Europa i Líbia (e) dassen, com nois petits, lo braç,
i que ella, al foc del geni, estel que al front li brilla,
amunt, per l'escalada dels segles, les guiàs.

Guadiana, Duero i Tajo, que l'or i plata escolen
vessants de les planícies d'Ibèria a grossos dolls,
per llits de pedres fines anguilejant rodolen,
i dauren i perlegen deveses i aiguamolls.

En A aquesta descripció paisatgística ocupa tres estrofes, en B s'han ampliat a cinc, i en C a sis (naturalment, els espais en blanc indiquen l'absència de les corresponents estrofes en els textos respectius).

Remarquem, en passar d'un text al successiu, el procés de perfeccionament en tots els aspectes: conceptes i llenguatge poètic en què són expressats, adjectivació i termes metafòrics, fluïdesa més gran, varietat i musicalitat en el ritme dels versos, etc. Com és natural, és molt més acusat el millorament en passar de A a B, d'èpoques molt distanciades, que de B a C.

Crec que serà plaent al lector amb afeccions poètiques entretenir-se a confrontar totes les estrofes i els versos d'aquests tres textos. Per raó de l'espai disponible, em limito a assenyalar l'evolució del tercer vers de la primera estrofa. En A és un vers ben poc afortunat:

on entre freixes mostra i arbres d'estranyes menes

En B és canviat en un vers esplèndid:

gronxant entre lianes d'enramellades trenes

I en C encara el fa millor el canvi d'un adjectiu:

gronxant-hi entre lianes de nuadisses trenes

Alguns versos d'aquest passatge de *L'Atlàntida* han motivat l'entusiàstica admiració d'un altre gran poeta, Josep Maria de Sagarra. Vet aquí què n'ha escrit l'il·lustre autor d'*El Comte Arnau (c)*:

"Avui jo rellegeixo *L'Atlàntida* i (...) confesso que em quedo perplex (...).

El que em deixa perplex és l'aplom enorme de l'home de la Plana de Vic, que vesteix una faula monstruosa i absurda amb un inexhaurible tresor de natura directament observada; el que em deixa perplex és la presència meravellosament definida de tantes herbes, de tanta meteorologia i de tanta agricultura caçades en el baf perfecte dels conreus; el que em deixa perplex és com dins una trepidant màquina retòrica neix el verb i com l'adjectiu pinta delicadament i fa tremolar el nom amb una vida insospitada.

El que em deixa perplex són aquests dos versos:

gronxant-hi entre lianes de nuadisses trenes
la palma escabellada son ensucrat raïm,

o aquests altres dos:

Per llits de pedres fines anguilejant rodolen
i dauren i perlegen deveses i aiguamolls.

i encara aquests dos, obsessionants, únics per mi entre els dos mil quatre-cents del poema:

Encinglant-se, la cabra esbrota un olm mengívol
des d'un cairell de timba penjada sobre el riu." (d)

NOTES

(a) Respecte al manuscrit de Vic vegeu pàgina 52. Respecte a les *Atlàntides* del 1877 i el 1878 vegeu nota 1.

(b) El signe interrogant al costat de la data, l'hi poso en cos petit amb tota la intenció: coincideixo, com ja he dit (vegeu pàgina 52), amb Pere Bohigas en creure que, en molt gran manera, és possible que el text del manuscrit de Vic sigui el del poema *L'Espanya naixent* presentat per l'autor als Jocs Florals del 1868, però no absolutíssimament segur. Això darrer —la manca d'una total seguretat— motiva l'interrogant, però petit.

(c) Josep Maria de Sagarra, *Verdaguer, poeta de Catalunya* (Barcelona 1968), pàgs. 26, 27.

(d) Els versos que transcriu Sagarra són de les estrofes primera, segona i sisena de A.

(e) Àfrica (Líbia n'és el nom antic).

El canvi de forma de la lletra erra

Després d'anys d'estudiar un gran nombre de manuscrits verdaguerians de totes les èpoques —des dels juvenils fins als dels darrers anys del poeta— tot de cop em vaig adonar que Verdaguer escrivia la lletra erra de dues formes diferents que anomenaré "erra primera" i "erra segona"

"erra primera": r

"erra segona": ɾ

però en un mateix manuscrit la forma d'aquesta lletra era sempre la mateixa, fos de l'un o de l'altre tipus.

Això em féu pensar —no hi veia altra explicació— que Verdaguer en un moment determinat havia canviat la forma d'aquesta lletra, i que, segons la forma adoptada, uns manuscrits eren anteriors al canvi i els altres posteriors. L'anàlisi de bon nombre de manuscrits d'època coneguda, sobretot les cartes autògrafes del poeta, m'ho confirmà.

El canvi de forma de la lletra s'efectuà cap a la meitat de l'any 1874 quan Verdaguer es trobava a Barcelona reposant per refer la salut.

Verdaguer emprà, doncs, l'"erra primera" des que començà a escriure fins al 1874. L'"erra segona" dura del 1874 al 1882, en què el nostre poeta torna a l'"erra primera", que ja no abandona fins al final de la seva vida.

Incloem, en facsímil, dues cartes del 1874, adreçades per Verdaguer, des de Barcelona, a Jaume Collell (23): l'una de mitjan abril amb "erra primera" i l'altra del 3 d'agost ja amb "erra segona".

Estimat Jaume: vaig rebre ta apreciada carta i vaig
(carta escrita amb "erra primera")

Estimat Jaume: per no ser gaire còmodo el camí de la Puda
(carta escrita amb "erra segona")

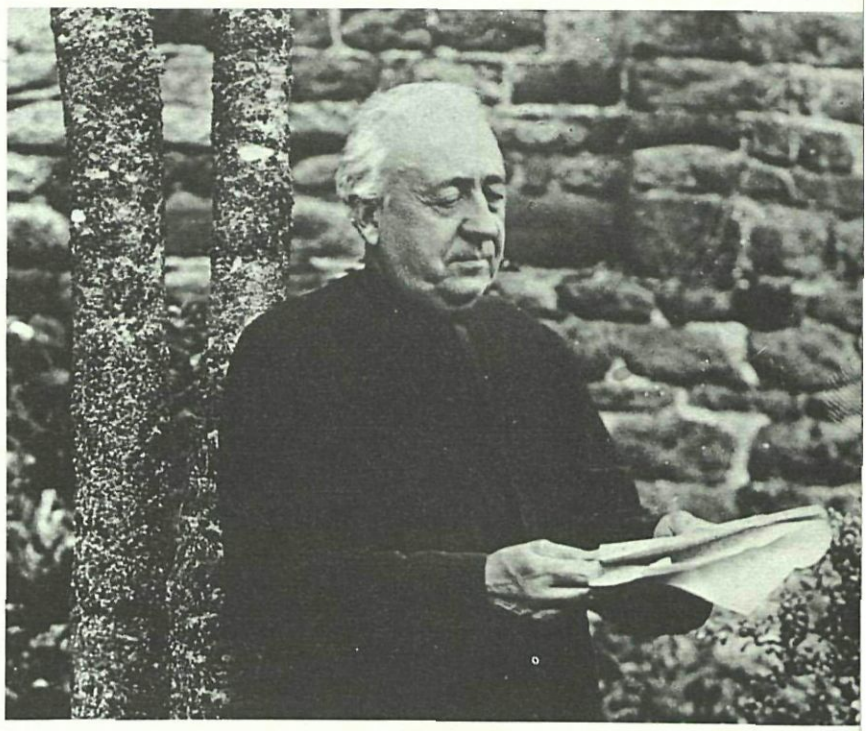

Quan vaig comprovar aquest canvi de la lletra, em va sorprendre la seva absoluta regularitat, que em semblava impossible. Com que suposo que també ho pot semblar als meus lectors, els suggereixo, ara que acaben de llegir la carta a Collell amb "erra segona", que mirin els altres facsímils ací inserits del *Colom* i del manuscrit de Vic, escrits els anys d'"erra primera": no hi trobaran ni una sola "erra segona".

El canonge Jaume Collell. (Foto Arxiu Mas)
"Al Seminari, en el segon curs de Filosofia, contragué l'amistat més forta de totes, que va ésser de gran transcendència en la seva vida de poeta: amb Jaume Collell. Aquest era el gall de l'aula, i encara que anava un curs enrera, Verdaguer el prengué per mestre de bell antuvi i li féu arribar a les mans un quadern ple de versos, alguns d'ells vallfogonescos, tot demanant-li el parer. Collell li aconsellà que no malgastés el talent en semblants composicions, que no mereixien el nom de poesia. Tant li agradà a En Cinto, per sincer, aquest judici, el qual coincidia amb el seu propi, que des d'aquell dia restaren amics."
Josep Miracle.

23. Inserides per Collell al *Carteig...*, pàgs. 29 i 32, respectivament. Vegeu a la pàgina 62 ambdós facsímils.

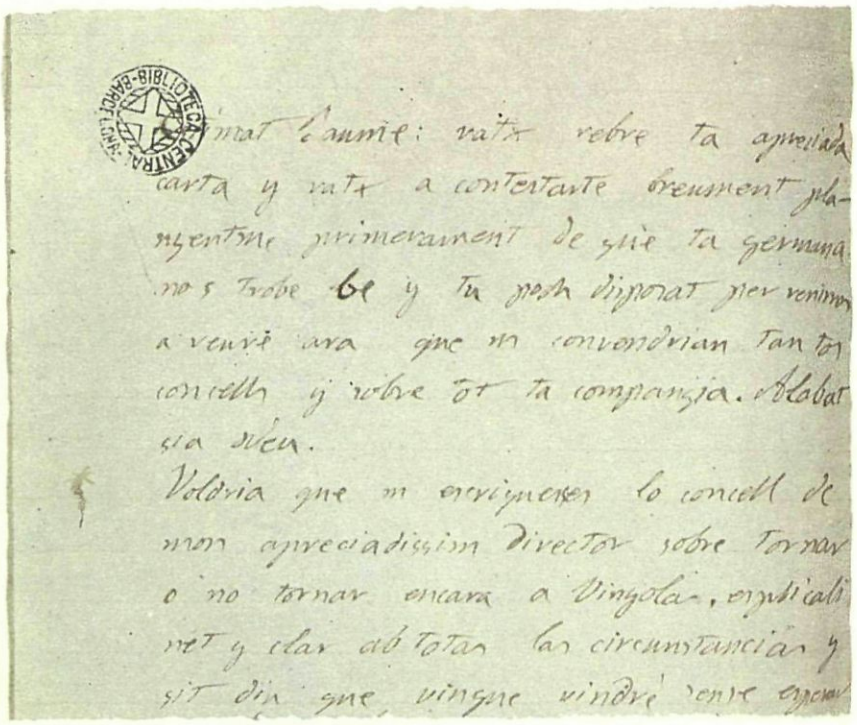

Carta a Jaume Collell, de mitjan abril de 1874, escrita amb "erra primera". Biblioteca de Catalunya.

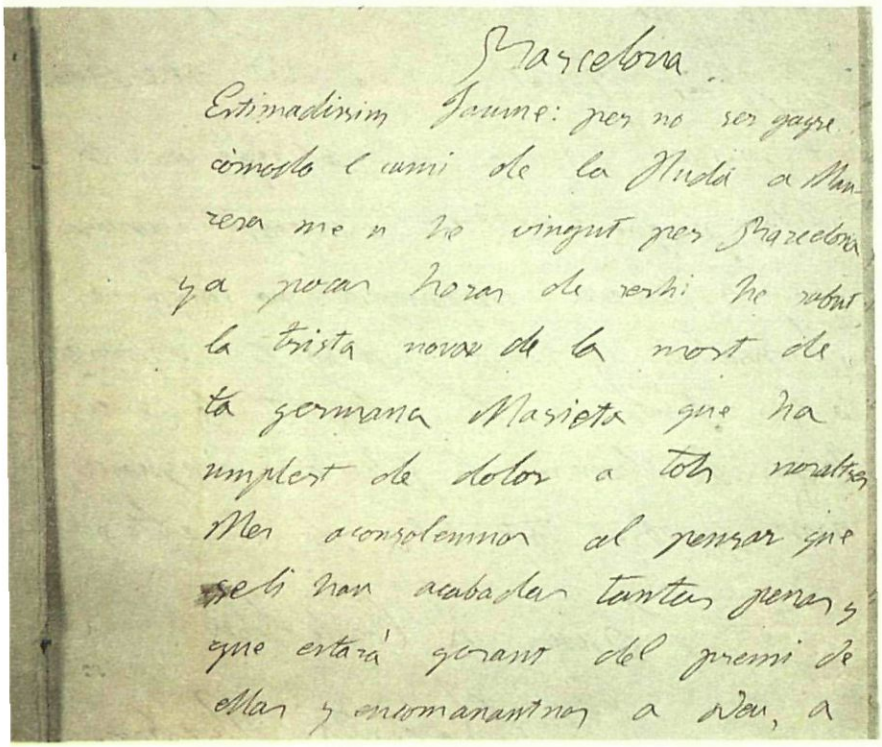

Carta a Jaume Collell, escrita el 3 d'agost de 1874, amb "erra segona". Biblioteca de Catalunya.

FACSÍMIL V

Esborranys del començament de la "introducció" de "L'Atlàntida"

LA pàgina és escrita amb "erra segona".

A la part superior s'esborranya la primera estrofa. A l'esquerra llegim:

Al cim d'un promontori que roseguen
les ones que a ses plantes s'arrosseguen,
a les columnes d'Alcides (a) *recolzats,*
un frare vell de barba venerable
parla amb un jove mariner

Aquesta estrofa, en el moment que el poeta l'esborranya, és pensada com a primera de la "introducció". Per la manera com es designen l'ermità i Colom, hom veu que és la primera vegada que se'n parla.

A la dreta hi ha variants dels mateixos versos:

Vora la mar de la fenissa (b) *Gades* (c)
al cim d'un promontori, a les sagrades
columnes d'Al(cides)

Les quatre primeres paraules, *vora la mar de,* d'aquesta variant es mantindran en el text definitiu, i amb elles començarà el poema:

Vora la mar de Lusitània un dia
los gegantins turons d'Andalusia
veren lluitar dos enemics vaixells...

Els dos primers versos de la versió de l'esquerra:

Al cim d'un promontori que roseguen
les ones que a ses plantes s'arrosseguen,

que encapçalaven la que havia d'ésser primera estrofa, passaran, intactes, a ser els primers de la definitiva estrofa dotze.

Remarquem que quan Verdaguer escrivia aquests esborranys pensava en una "introducció" molt més curta, perquè hi manca el combat naval del començament. Colom i l'ermità es troben a la primera estrofa. En el text definitiu es troben a l'estrofa vintena, després del combat i del naufragi del jove mariner. Això fa suposar que aquest paper pot ésser el primer o un dels primers en què el poeta esborronyà la "introducció". Per l'"erra segona" que hi és emprada, deduïm que ho escriví a la segona meitat del 1876 a bord del *Guipúzcoa*.

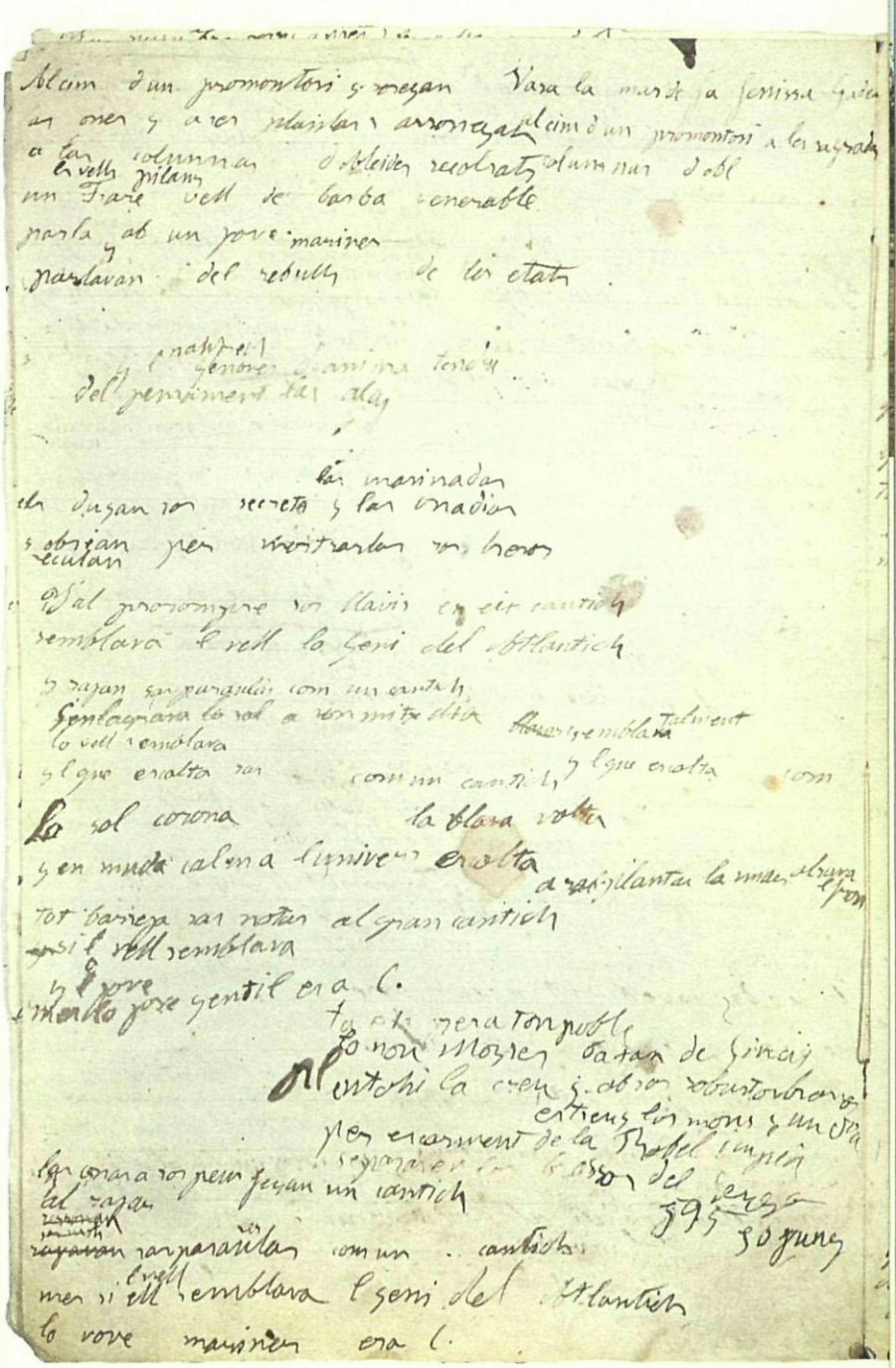

Esborranys del començament de la "introducció" de L'Atlàntida. *Manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya.*

NOTES

(a) Hèrcules.

(b) fenícia.

(c) Cadis.

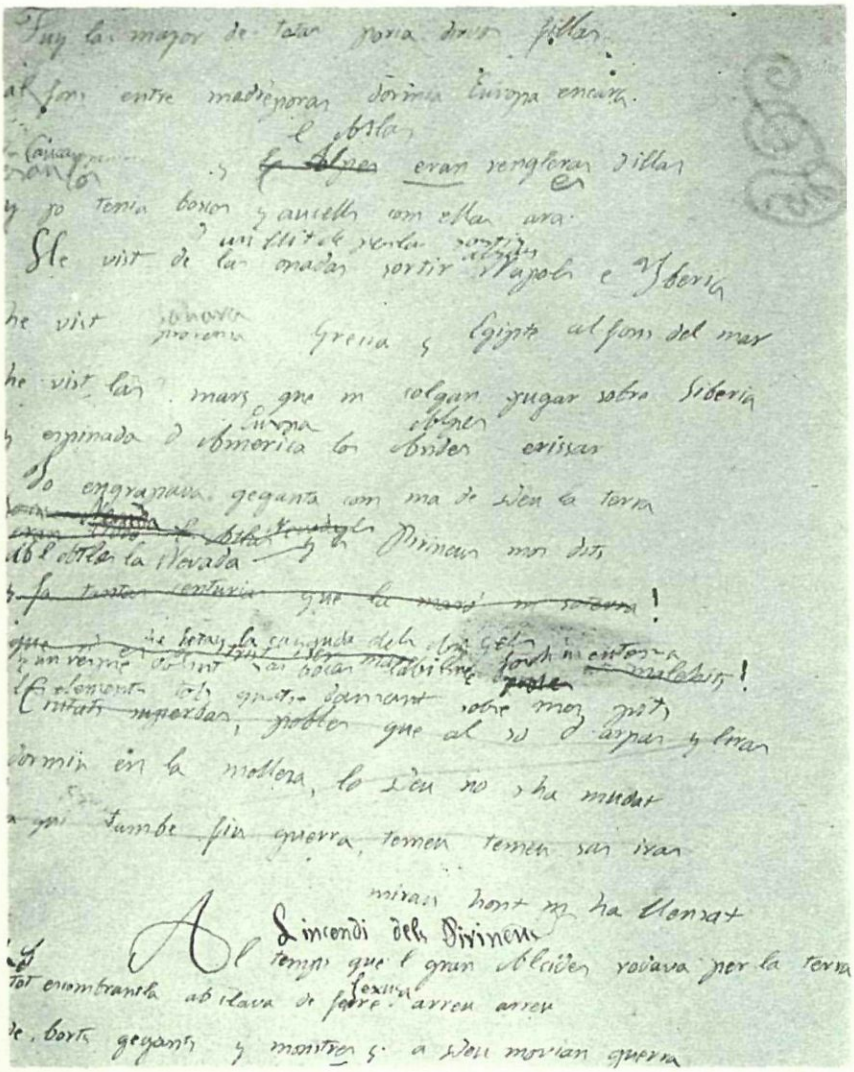

Manuscrit de L'Atlàntida.
Biblioteca de Catalunya.

FACSÍMIL VI

Supressió d'elements americans a "L'Atlàntida"

A la vista de l'oceà, l'ermità conta al jove Colom que els dies de tempesta encara sent la veu d'aquella Atlàntida que s'enfonsà sota les aigües. Aquestes estrofes de la "història antiga" relatada pel cenobita, són posades en boca de la mateixa Atlàntida. Aquesta retreu, orgullosa, les passades grandeses. Fou la més antiga de les terres, la primera que sorgí del fons de la mar i anà veient l'emergència posterior de totes les altres. Llegim-ho en el text del facsímil (és l'estrofa que comença a la línia cinquena):

He vist de les onades sortir Nàpols i Ibèria,
he vist Provença, Grècia i Egipte al fons del mar,
he vist les mars que em colguen jugar sobre Sibèria
i, espinada d'Amèrica, los Andes eriçar.

Aquesta estrofa és escrita amb "erra primera", o sigui que pertany a aquella època de la composició del poema que acaba quan Verdaguer cau malalt a Vinyoles d'Orís.

Entre les línies d'aquesta estrofa el poeta ha escrit esmenes amb "erra segona"; per tant, hi han estat afegides molt posteriorment, quan Verdaguer ja feia un any i mig que navegava en el *Guipúzcoa*.

Les esmenes damunt el primer vers —*d'un llit de perles sortir;* i sota mateix de *sortir, alçar* (que Verdaguer escriu *alsar*) — són per a millorar literàriament el text anterior. Les esmenes *Europa* i *Alpes* damunt el quart vers, amb les quals substitueix, respectivament, *Amèrica (a)* i *Andes,* obeeixen a un altre motiu: la necessitat d'eliminar tota al·lusió a terres americanes (b).

Per què aquesta supressió d'elements americans?

El primitiu text amb "erra primera" corresponia a l'època del manuscrit de Vic o de *L'Espanya naixent* (que, com ja hem dit, és possible que siguin una mateixa cosa). Aleshores, com ja sabem, el narrador

de la "història antiga" era el mateix Verdaguer, i tant l'autor com els lectors saben que existeix Amèrica, descoberta prop de quatre segles abans.

Però a l'època de l'"erra segona" la "història antiga" és relatada per l'ermità quan encara no s'ha descobert el nou continent, l'existència del qual és ignorada en aquell moment tant pel cenobita com pel seu jove oient Colom. Aquest canvi de narrador ha obligat a eliminar del primer text les paraules *Amèrica* i *Andes,* malgrat que amb les forçades substitucions d'aquests dos termes el concepte expressat en el corresponent vers perdi en exactitud geogràfica (només cal mirar els mapes de l'antic i el nou continent per a veure-hi que és molt més "espinada" d'Amèrica els Andes, que d'Europa els Alps).

L'estrofa definitiva, tal com la podem llegir ara a L'Atlàntida, és:

He vist d'un llit de perles alçar Nàpols i Ibèria;
he vist Sahara, Grècia i Egipte al fons del mar:
l'onada he vist que em colga jugar sobre Sibèria,
i, espinada d'Europa, los Alpes eriçar.

Com es pot veure, totes les esmenes interlineals d'aquesta estrofa han estat incorporades al seu text definitiu. I encara l'autor n'hi ha afegit una altra que modifica el principi del tercer vers, eliminant la monotonia que resultava del fet que tres versos seguits —els primer, segon i tercer— comencessin amb les mateix paraules *he vist.*

NOTES

(a) Compareu la diferència entre l'"erra primera" d'*Amèrica* i l'"erra segona" de la seva esmena *Europa.*

(b) Cal remarcar que encara hi ha una altra esmena en el text del facsímil, *Sahara,* afegida amb llapis damunt el terme *Provença* del segon vers, però aquesta esmena és molt anterior a les altres, ja que l'erra de *Sahara* és "erra primera".

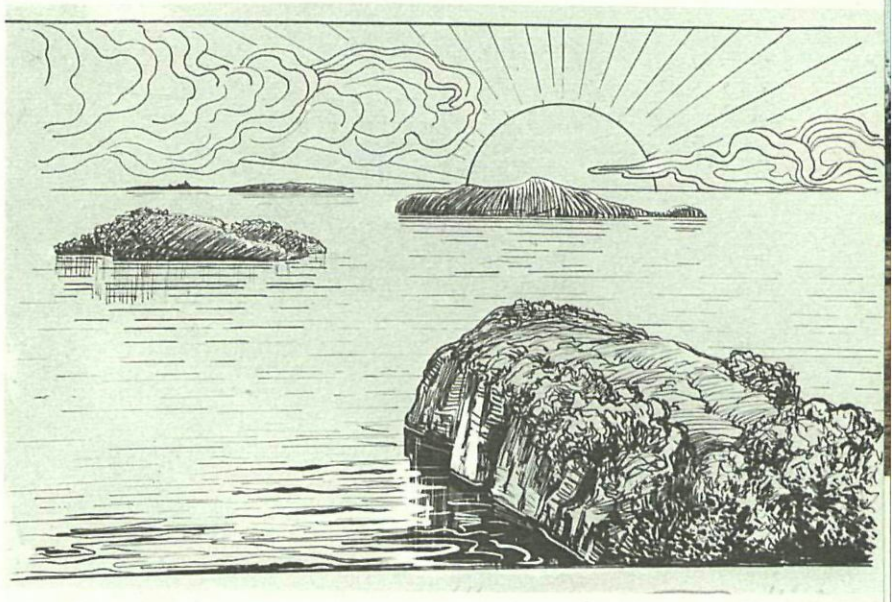

"Vegí a Llevant estendre's la
boreal aurora,
en flocs vermells i rossos trenats,
i brins d'or fi."
Dibuix de Xiró, conservat a Vil·a Joana.

Darrera etapa de la composició de "L'Atlàntida"

El desembre del 1874 Verdaguer embarca al port de Barcelona. El període de vida marinera del poeta, com a capellà del vaixell *Guipúzcoa,* durarà prop de dos anys, fins al novembre del 1876. S'ha emportat els papers de *L'Atlàntida,* però la seva salut millora molt lentament, i no deslligarà la veta amb què els guarda enrotllats entre el seu equipatge fins a la primavera del 1876, quan ja fa un any i mig que navega. En dóna la primera notícia a Jaume Collell, al qual escriu el 7 de juny des de Santander, on havia arribat després del setè viatge de tornada de Cuba a la península:

> "... Te faig saber que he començat a espolsar lo matalàs de **L'Atlàntida,** que per cert necessita com jo, dels aires de mar..." (24).

24. Vegeu Collell. *Carteig...,* pàg. 50.

Lesbos *(cant setè)*
"Quan inhumanes dones,
sa lira trossejant i ses corones,
la testa a Orfeu llevaren,
menys amargantes que llur cor, les ones
en sa falda de perles la copsaren:
i bressant-la, bressant-la condolides
i amorosint amb besos ses ferides
en los jardins de Flora,
de ma rosada vora
com present de les Nimfes la
deixaren."

Quadre a l'oli de Felip Vall i Verdaguer, conservat al Museu Verdaguerià de Vil·la Joana.

Tres setmanes després, el 28 de juny, a punt de començar el vuitè viatge ultramarí, des de Cadis tornava a escriure al seu amic:

> "En l'altra carta et dic que vaig espolsant mon poema. És veritat que en dies bons hi treballo una estona, però poc, perquè com no sé quin és mon pecat original per què só castigat, me guardo de tot lo que sap o, millor dit, fa olor de pomera del paradís" (25).

Poc després, amb la salut assegurada, hi pot treballar tot el temps que li plau. En aquesta darrera etapa de l'elaboració del poema, a més de refer, perfeccionant-les, gairebé totes les estrofes de la "història antiga" que ja en portava escrites i d'afegir-hi de noves, l'autor decideix canviar la mateixa estructura general de l'obra: la "història antiga", la contarà l'ermità i anirà flanquejada per una "introducció" i una "conclusió" colombines que ara comença a escriure. O sigui, la història dels atlants anirà combinada amb el descobriment d'Amèrica.

Que l'esmentat canvi d'estructura no s'efectuà fins aquest moment es pot demostrar amb tota certesa perquè tots els esborranys de manuscrits que es conserven de la "introducció" i de la "conclusió" són escrits amb "erra segona" (26). El canvi de la lletra, com ja hem dit, s'efectuà a mitjan 1874 quan Verdaguer es trobava reposant a Barcelona, i ja sabem que la manca de salut li impedí tot treball en el poema els mesos que encara passà a la capital catalana i en el primer any i mig de navegació.

El poema de Verdaguer guanyà enormement amb aquest gran canvi d'estructuras esmentat i fet com qui diu a darrera hora. Haver combinat el poeta la "història antiga" amb la descoberta d'Amèrica, i l'habilíssima manera d'enllaçar les dues èpoques, fou considerat per prestigiosos crítics, entre ells Menéndez y Pelayo (27), com un dels encerts màxims de l'obra.

25. *Idem*, pàg. 51.

26. Vegeu a la pàg. 63 el Facsímil V, que conté esborranys de la "introducció" escrits amb "erra segona".

27. Article publicat a "El Fénix" (vegeu nota 8).

Aquesta resultava enriquida per les magnífiques estrofes de la "introducció" i de la "conclusió", abans inexistents, i que avui són les més conegudes (i en principi, i encara que hi pugui haver importants excepcions, en una obra llarga els fragments que es fan més populars solen ser el més bons).

Tan important com aquestes millores és la d'haver fet narrador de la història antiga el vell ermità, deixant de ser-ho directament el poeta. Vegem-ho:

En els poemes èpics, hi poden aparèixer successos meravellosos i personatges capaços d'unes gestes molt superiors a les dels altres vulgars mortals: per alguna cosa són uns herois de poema. Però tot té un límit, sobrepassat el qual, l'abús —o el mal ús— del meravellós, deixa de ser meravella i resulta puerilitat. D'infantil fou titllat Verdaguer per un bon crític madrileny, Manuel de la Revilla, el qual, poc després de publicada *L'Atlàntida,* en féu una ressenya (28), on diu que el seu autor l'escriví amb *"la inspiración de un gran poeta"* i *"la candidez de un niño de cinco años"*.

Certament, Verdaguer s'havia embrancat per un camí perillós des del moment que començà l'obra, havent elegit un tema tan fabulós, la trama del qual, a més, havia d'estar formada per un seguit de llegendes provinents dels temps de la infantesa de la humanitat, amb personatges i successos de fantasia desmesurada, com en les rondalles de gegants que es conten a les criatures. Vegem, per exemple, el que s'esdevé quan llegim a *L'Atlàntida* les gestes d'Hèrcules. Verdaguer no les inventa: les reprodueix fidelment de la tradició, en aquest cas de la mitologia grega, en la qual, com és sabut, entre els dotze treballs de l'heroi, s'esmenten els seus combats amb Gerió i amb el drac, i com, amb un formidable cop de clava, obrí l'estret de Gibraltar. Quan a *L'Atlàntida* llegim aquesta darrera gesta, l'obertura de l'estret, ens hem d'imaginar un Hèrcules de quilòmetres d'estatura, eixancarrat amb una cama a Europa i l'altra a l'Àfrica (com en algunes il·lustracions de *L'Atlàntida)* i manejant una maça més grossa que el Pedraforca.

Can Tona
"Tot dinant l'oncle masover de Can Tona va dir al pare (de Verdaguer) si volia deixar anar per mestre a casa seva En Cinto, perquè ho tindria més prop de Vic per anar a estudi. El pare va dir que ja li ho diria, perquè no volia pas forçar-lo, sinó que fes com volgués; i allà mateix ho van manifestar a En Cinto, el qual va donar el seu assentiment, passant al cap de poc a dita casa, on es va estar fins que va cantar missa, a satisfacció d'uns i altres."
Joan Güell.
(Foto E. Esteve)

Quan el mateix Hèrcules es declara a la bellíssima Hesperis hem de suposar-lo un gegant molt més reduït (potser, com un gegant de la processó de Corpus). En la lectura d'aquesta part fabulosa de *L'Atlàntida,* certament ens hem de sentir infants: pensant amb mínima lògica, si la potència d'Hèrcules és capaç àdhuc d'obrir l'estret de Gibraltar, els seus combats del poema no poden tenir interès. Ell és el qui ha de guanyar, encara que el seu oponent sigui un gegant de tres caps que s'anomena Gerió. I quan liquida el drac de l'Hort de les Hespèrides, és com si jo aixafés un escarabat.

No hi ha dubte que quan Verdaguer posà en boca del vell ermità la narració de tota la fabulosa història antiga, el poema experimentà una millora essencial, molt més important que la de retocar-ne un passatge o uns versos.

Gràcies a aquest canvi de narrador tingué un sòlid argument un altre crític, el granadí Francisco Díaz Carmona, traductor de *L'Atlàntida* i amic de Verdaguer, per a defensar-lo de l'acusació d'infantilisme formulada per Revilla. Escriu Díaz Carmona (29):

"...Sin motivo se extrañaba, el Sr. Revilla, de que Verdaguer cantara con "la inspiración de un gran poeta" y la "candidez de un niño de cinco años" esas

28. Articles a "El Liceo". Madrid, 1879.,

29. En el pròleg de la seva traducció del poema (vegeu nota 8).

"Brandeja amb ma ferrenya
l'espasa flamejanta
que romperà en lo dia
darrer lo pern del món,
i, escamarlat damunt la
víctima geganta,
peu encà, peu
enllà, l'hi descarrega al front."
Il·lustració de Xiró,
conservada a Vil·la Joana.

"Vora Africa amb mos hèroes
anit m'endormiscava,
quan veig
colossal Geni baixar del
firmament,
cobria sa ombra
l'Atlas, i amb un llamp que
brandava
del Simoún en ales,
feria a tot vivent."
El llibre dels Jocs Florals
del 1877, en què el poema
L'Atlàntida *omplia cent tres*
pàgines.

hazañas que él mismo no podía creer ni tomar en serio. Con decir que el Sr. Verdaguer no ha cantado tal cosa, está contestada la objeción. Con exquisito arte ha puesto en los labios de un personaje anónimo, indefinido, vago, irresponsable con la tradición misma, esa historia maravillosa y fantástica de gigantes y de héroes, la cual revela en efecto la candidez de un niño de cinco años; pero ¿dónde hay mayor candor e ingenuidad que en las tradiciones de la infancia de los pueblos? Precisamente este candor que al Sr. Revilla parecía incomprensible en tan eximio poeta como el Sr. Verdaguer, es una de las cosas que más revelan el poderoso ingenio de éste, porque con su mirada penetrante ha comprendido que sólo a fuerza de candor y de ingenuidad infantil podía ser la narración del anciano eco fiel de la tradición (...). No es el Sr. Verdaguer quien relata la rebelión y lucha de los Titanes, las hazañas de Hércules y la destrucción de la Atlántida; es la tradición misma la que habla, personificada en el anciano; es la tradición, ingenua, candorosa, crédula como un niño de cinco años, y que ha ido a pedir al poeta (Verdaguer) aladas estrofas, ora centelleantes como el relámpago, ya mansas, apacibles y murmuradoras como las ondas de cristalino río. El mérito de Verdaguer consiste en habérselas podido dar."

Sobre les primeres estrofes del poema

Per al desenvolupament complet del tema que promet el títol del present estudi, caldria un llibre de moltes pàgines. Com que jo disposo aquí de molt menys espai, d'entre els canvis efectuats pel poeta en el llarg procés que va del *Colom* a *L'Atlàntida* passant per *L'Espanya naixent,* n'he seleccionat i explicat els més significatius. Primerament, els canvis en les entitats més grans: en els set conjunts que sumen, en total, els esmentats poemes, i que resumeixo gràficament en els set quadres de l'esquema de la pàgina 43: tres quadres el *Colom,* un *L'Espanya naixent* i tres *L'Atlàntida* (no hi fa res que uns quadres siguin grans i els altres petits; tots set representen conjunts: integrats per més episodis els uns, per menys episodis els altres). Passant, després, d'aquests elements més grans als més petits, he pogut oferir al lector mostres d'alguns canvis d'aquests darrers, com les modificacions que, en passar del text del manuscrit de Vic al de *L'Atlàntida,* han experimentat unes mateixes estrofes i versos; i fins he pogut assenyalar un cas de mínima variació possible, d'una sola paraula: un vers que, a les edicions del poema del 1877 i el 1878, canvia un adjectiu (30).

Reservo l'espai que ara em resta per a un element de mida intermèdia entre aquells conjunts i els petits detalls: un episodi dels que integren un conjunt.

Es tracta, justament del primer episodi de *L'Atlàntida,* el combat naval del començament de la "introducció":

> "Vora la mar de Lusitània, un dia
> los gegantins turons d'Andalusia
> veren lluitar dos enemics vaixells;
> flameja en l'un bandera genovesa
> i en l'altre ronca, assedegat de presa,
> lo lleó de Venècia amb sos cadells."

Escullo aquestes primeres estrofes del poema per la seva reeixida perfecció que les ha fetes tan populars i, sobretot perquè m'és possible d'aportar-hi una nova clarícia: la curiosa font d'on provenen força versos.

30. Vegeu pàg. 60, la meva explicació del Facsímil IV.

Aquest combat naval en què participa el jovencell que més tard descobrirà l'Amèrica, no figura al poema *Colom,* ni molt menys a *L'Espanya naixent* (en el qual, com ja he dit, és total l'absència de l'esmentat personatge). Només a *L'Atlàntida,* i encara hi és incorporat a darrera hora.

Un dia que jo era a la Biblioteca de Catalunya, vaig fullejar un dels volums de la biblioteca de Verdaguer que allí es guarda. L'autor del llibre, editat a Barcelona el 1858 (o sigui uns set anys abans que el poeta comencés el *Colom),* és Francisco José Orellana (1820-1891), i el títol *Cristóbal Colón, biografía popular.*

El volum, en llengua castellana i d'unes set-centes pàgines, conté una història novel·lada del primer viatge de l'almirall. Verdaguer hi ha marcat amb llapis senyals a les pàgines 336, 344, 345, 436 i 437. El poeta ho feia sovint. Molts altres llibres de la seva biblioteca són així mateix senyalats.

El llibre d'Orellana comença amb la narració d'un fet ocorregut anys abans de la descoberta d'Amèrica, un combat naval entre vaixells venecians i genovesos a les envistes de la costa del sud-oest de la nostra península. Participa en la lluita el jove Colom, tripulant en una de les naus de la república de Gènova.

En llegir aquest passatge em van sorprendre unes grans semblances, de conceptes i fins de lèxic, amb el text del combat naval relatat per Verdaguer, del qual, indubtablement, és una font. Després vaig anar comprovant que la novel·la d'Orellana també es font d'alguns versos de la "conclusió" de *L'Atlàntida* i de diversos passatges del *Colom.* El llibre va ésser, doncs, molt aprofitat pel poeta, i en un lapse dilatat de temps, ja que començà el *Colom* cap al 1865 i escriví el combat naval de *L'Atlàntida* a la segona meitat del 1876 a bord del vaixell *Guipúzcoa.*

Transcric paral·leles les frases corresponents d'ambdós textos (31). Cal remarcar que la marítima contesa, tal com la relata el novel·lista, s'esdevé entre dues flotilles. Verdaguer, amb molt d'encert, ho simplifica en una lluita de dues naus. L'escena, així concentrada, guanya en vigor i plasticitat, com quan en el cinema es passa d'un pla panoràmic a un primer pla.

Orellana era un autor de novel·les per fascicles. El segon terç del segle passat, en què visqué, fou l'edat d'or d'aquelles narracions supermelodramàtiques que emocionaven el públic senzill (i també el no tan senzill). Resultat forçós de la rapidesa amb què se solien escriure, era la nul·la o escasa qualitat literària, llevat d'algunes excepcions. Aquesta biografia novel·lada de Colom, tot i que no hi manquen defectes —els típics del gènere—, en conjunt és prou acceptable.

Però a una obra il·lustre —com és considerat avui el poema atlàntic de Verdaguer— no li cal pas que siguin així mateix il·lustres totes les seves fonts. Els veritables creadors literaris transformen el plom en or. A Cervantes, la primera idea dels dos immortals protagonistes del Quixot li pervingué de la lectura d'un obscur i anònim *Entremés de los romances.* El genial *Otelo* shakespearià arrenca d'una mediocre narració italiana. Que ningú no s'estranyi, doncs, que en la rastellera de fonts de *L'Atlàntida,* tema al qual encara manca un bon estudi, s'apleguin el nom del diví Plató i el d'un autor de novel·les per fascicles.

31. Els números indiquen la pàgina a la novel·la i l'estrofa en el poema. Vegeu pàgina 70.

El text de la novel·la de Francisco José Orellana, com s'explica en aquestes pàgines, és indubtablement font d'alguns versos del combat naval del començament de L'Atlàntida. *A més, és ben possible, que aquest gravat de l'esmentat llibre hagi inspirat els versos segon i tercer de l'estrofa desena del poema. De tots els combatents de l'un i l'altre bàndol, només sobreviu Colom, el qual, naufrag entre les revoltes aigües*

"mida l'abisme bracejant, i destre
ne surt muntat a un tros de l'arbre mestre
que gira on bé li plau com un corser..."

L'il·lustrador, en efecte, ha dibuixat el jove mariner en una curiosa positura més o menys eqüestre damunt la fusta salvadora com si aquesta fos la seva cavalcadura.

ORELLANA	*Pàgina*	**VERDAGUER**	*Estrofa*
ya se **(sic)** chocan los contrapuestos buques: crúzanse los tiros, *aférranse* las proas	11	amb cruixidera i gemegor *s'aferren*	4
y entre el estruendo marcial de los tambores y cornetas, entre las voces de mando y los *alaridos feroces*	11	*i entre* ais, cridòria i *alarit salvatge*	4
resuenan los golpes repetidos de espadas y *hachas*	11	i cent *destrals* roseguen com mastins	4
es un duelo a muerte.... *una de las dos flotas* o las dos han de *perecer*	11	van per muntar-se les tallantes proes com al sol del desert enceses boes per *morir una o altra* a rebolcons	2
y en su furor *no atienden* a otro común enemigo que se cierne sobre sus cabezas y brama bajo sus pies: la tempestad (que) avanza *rugiendo*...	12	de la hòrrida tormenta *no s'adonen* i escopint foc i ferro s'abraonen a la gola d'abismes *udolants*	6
un manojo de rayos estalla sobre las dos flotas y las centellas *bajan culebreando* por los palos: una penetra en el *polvorín* de la nave	12	un llamp del cel *espetegant davalla* de la nau veneciana al *polvorí*	8

APÈNDIX 1
El drago de Cadis

AQUEST és un dels dos grans dragos (a) de Cadis.

Verdaguer, quan el vaixell Guipúzcoa *en què navegava era ancorat al port de la bella ciutat andalusa, sens dubte passà sovint per aquest carrer (b) i devia haver observat el magnífic exemplar botànic amb molta d'atenció.*

Segons una antiga llegenda, hi havia a Cadis un drago anomenat "arbre de Gerió". A la riba de la badia gaditana, Hèrcules occí l'esmentat gegant de tres caps, senyor d'aquelles terres. El drago nasqué vora el sepulcre per plorar-ne la mort amb llàgrimes de sang (l'arbre dóna una gomoresina roja coneguda per "sang de drago", emprada com a colorant).

En el text del manuscrit de Vic, compost per Verdaguer anys abans de conèixer Cadis i d'haver vist mai cap drago, relata el combat d'Hèrcules i Gerió que s'hi esdevingué i la naixença de l'arbre llegendari. Mancant del coneixement directe, el descriví segons les notícies que en tenia pels llibres consultats. En manuscrits seus d'aquella època, he vist les següents ratlles, on no ha anotat l'autor o els autors dels quals les ha copiades, presumiblement dels segles XVI o XVII per l'estil i el llenguatge:

> "Estrabón dice que era un arbol que encaminava *(sic)* sus ramos hacia tierra y sus hojas eran a manera de espada de 4 dedos de ancho y un codo de largo (...). San Isidoro dice ser a manera de palma (...)."

Un altre text conegut aleshores per Verdaguer sobre aquest arbre era la descripció dins del capítol XV *de la* Història General de España *del jesuïta Juan de Mariana (1536-1624), que el poeta reprodueix en la nota corresponent a aquest passatge del seu poema* L'Atlàntida *(nota 2 al cant VIII). En la mateixa nota, a continuació de les ratlles de Mariana, Verdaguer cita també un text de sant Isidor, segons el qual l'arbre era semblant a una palma* (similis palmae):

> "Tenía otrosí (Cadis) un árbol llamado de Gerión, por causa que, acortado algún ramo, destilaba como sangre, cierto licor, tanto más rojo cuanto más cerca a la raíz cortaban el ramo. Su corteza era como de pino, los ramos encorbados hacia tierra, las hojas largas un codo y anchas cuatro dedos..." Mariana, capítol 15. San Isidor parla també d'aqueix arbre en ses *Etimologies*. "Nascitur in ea (Cadis) arbor similis palmae...".

Drago de Cadis. (Foto J. M. Solà)

Vet aquí la corresponent estrofa en el manuscrit de Vic, on el drago no apareix amb el seu nom, que aleshores Verdaguer devia desconèixer (no figura, com veiem, en els textos reproduïts), i l'anomena "palma", d'acord amb l'opinió suara esmentada de sant Isidor:

> Palma gentil de Gades (*c*), tu sola t'entris-
> [tires
> de ton senyor al caure los ossos en lo fang;
> amb tes caigudes branques son mauseol co-
> [brires
> i el regares molts segles amb llàgrimes de sang.

Com que Verdaguer no tenia la coneixença directa d'un drago, les "caigudes branques" que li atribueix en el penúltim vers no responen a la realitat (observeu la fotografia) sinó a allò que aleshores en sap, segons l'autor que li dóna la citació d'Estrabó i pel text de Mariana. Quan el poeta, anys després, ha pogut contemplar l'arbre a Cadis, on tothom l'anomena drago, l'esmenta amb aquest nom a L'Atlàntida *definitiva. Ha observat que les branques no s'encaminen cap a terra sinó justament al revés, i per això suprimeix "caigudes branques". En canvi hi afegirà una al·lusió a la forma d'espasa de les fulles, perquè ha comprovat que és ben certa aquesta notícia, tal com ell ja la tenia de la citació d'Estrabó i que no l'havia aprofitada. És l'estrofa 25 del cant vuitè de* L'Atlàntida:

> Tu sola, hermosa Gades, tu sola te'n dol-
> [gueres;
> naix de ton pit un *drago* plorós vora aquell fang,
> i amb son fullam d'espasa verd cobricel li feres,
> que l'arruixà molts segles amb llàgrimes de
> [sang.

NOTES

(a) El drago *(dracaena draco)* és un arbre, en països càlids, de la família de les liliàcies. El tronc és llenyós i les fulles lanceolades o ensiformes. Pot atènyer una gran corpulència i una gran longevitat.

(b) És un carrer força de pas i molt a prop de les oficines de la "Compañía Trasatlántica" (que els anys de navegació del nostre poeta s'anomenava "Antonio López y Cía."). Aquestes oficines continuen avui al mateix lloc.

(c) Cadis.

APÈNDIX 2
El port de Màlaga

El port de Màlaga i el seu proper palau episcopal de la diòcesi (situat davant la catedral que s'observa en el gravat (a) foren escenaris d'una peripècia que ocorregué a Verdaguer els primers dies de navegant: li fou embargada la maleta on portava els manuscrits de L'Atlàntida.

Com ja sabem, l'any 1874 el nostre poeta es troba a Barcelona per refer la salut. Havent-li recomanat un dels metges aires de mar, ha sol·licitat ésser capellà de vaixell de l'empresa naviliera "Antonio López y Cía.", que ja l'ha acceptat per a quan hi hagi una plaça vacant. A mitjan desembre de l'esmentat any li arriba l'avís que es traslladi tot seguit a Cadis per tal d'incorporar-se al vaixell "Guipúzcoa" on va destinat i que poc abans de Nadal ha de partir d'aquell port cap a Amèrica.

Vet aquí el que li succeí, segons sabem pel seu cosí Joan Güell (b):

> ...Com, amb motiu de la guerra civil (*c*), les línies fèrries estaven interrompudes, se vegé (Verdaguer) obligat a embarcar aquí (*d*), prenent bitllet de tercera classe en el vapor "Numància". Com que l'avís fou impensat, només tingué temps d'arribar a casa, prendre la maleta i baixar l'escala; mes al ser a la porta del carrer, topà amb el doctor Serra (*e*), que venia de celebrar missa, i a l'enterar-se de la novetat, l'acompanyà fins a bordo; i al advertir que mossèn Cinto havia pres bitllet de tercera, demanà al capità si era possible passar a segona pagant la diferència. Per sort, el doctor Serra portava a la butxaca la cantitat necessària per a fer el canvi de passatge, quedant-se lo més just i precís per a pagar el barquer que l'havia de tornar a terra. Al ser a Màlaga, Mossèn Cinto vegé un trasatlàntic de "A. López", i pensà que transbordant en ell arribaria més aviat a Cadis, a fi d'assolir el barco a què anava destinat, i així ho feu, passant comptes amb el sobrecàrrec del citat vapor "Numancia"; però el cas fou que a Mossèn Cinto li faltaven dues pessetes per a liquidar el compte, i li digueren que no podia treure la maleta, fins i a tant que les hagués pagades. Molt gran

Port de Màlaga, gravat antic.

fou el sentiment que aquesta contrarietat causà a Mossèn Cinto, no precisament pel valor material de la maleta, sinó perquè dintre d'ella hi tenia *L'Atlàntida*. De manera que aquesta obra colossal, que tanta glòria havia de donar al seu autor i a la seva pàtria, fou embargada per l'*enorme* quantitat de dues pessetes...! (*f*).

Les aventures d'aquest viatge les relata Verdaguer a Marià Aguiló en la carta que li escriu el 26 de desembre, poc després d'arribar a Cadis (g). *És una carta realment extraordinària, potser la més divertida de totes les que es conserven de l'autor. Remarquem amb quin humor, malgrat la mala salut d'aquells dies, conta les trifulgues que li acaben de succeir:*

Port de Cadis, 26 de desembre
Dintre mon camarot (*h*)

Estimadíssim D. Mariano:

He arribat, gràcies a Déu, a la primera estació de mon viatge, i el trenta emprenc, a no haver-hi res de nou, la carrera de més pit, que és la de Cadis a l'Havana, a on no penso patir tant com fins a aquí. Al sortir de Barcelona, i especialment al passar l'Ebro, vaig tenir un començament de mareig; i res de nou tinguí fins a Màlaga, a on sabent que el "Guipúzcoa" marxava (*i*), deixí el meu barco (*j*), que no em volgué tornar ni un quarto, i en prenguí un altre que havia d'arribar un dia abans a Cadis; i, com no havia emmanllevat més que els di-

ners necessaris, haguí d'anar a coberta, o, més ben dit, a descoberta, entre soldats i *(horrenda rèfero)* (*k*) en companyia, no d'un bou i una mula (*l*), sinó d'un porc, que ens venia a morrejar de tant en tant, i a fer musica amb sos grunyits, escapant-se de la cort. I tot això, al rigor d'una nit d'hivern a alta mar, entremig d'una colla de marejats, marejat com lo primer, i sens haver pogut, per falla de quartos, menjar res en 24 hores.

I encara em descuidava de contar lo millor. Com no poguí pagar los gastos fets al primer vapor, se'm quedaren la maleta, a on duia lo que més estimo (*m*) i per rescatar-la haguí d'anar a emmanllevar 6 pessetes, que em costaren llàgrimes amargantes, puix ningú me les volia deixar. Havent de marxar sense maleta, me'n aní a cal Bisbe (*n*), i el bo del majordom tingué compassió de mi i me les deixà després de molts precs, com qui les tira a mar. Mes no ho hagué de posar al llibre dels perduits, puix al cap de tres dies les hi fiu tornar per un tal Miró, argenter de Palma, parent de V., amb qui ens trobàrem a la fonda (*o*).

Per fi entrí a la gran ciutat de Cadis amb dos quartos i mig a la butxaca, que allarguí a un pobret de Jesucrist, recordant, a no enganyarme, haver llegit d'Espronceda, que tirà dues pessetes a mar per no entrar amb tan pocs diners en ciutat tan rica (*p*).

Dos dies m'hi só passejat sens una malla, mes he anat a beure a l'oubi (*q*) gros (*r*) i m'han donat més diners que no volia...

NOTES

(a) Bé que el gravat és uns "anys anteriors" a l'època que Verdaguer conegué Màlaga, l'aspecte que hom en veu no havia canviat.

(b) *Obra citada*, 56, 57.

(c) La tercera guerra carlina. Partides d'insurgents interceptaven sovint les línies fèrries.

(d) A Barcelona, per tal d'anar fins a Cadis per mar.

(e) Mossèn Jaume Serra i Jordi, amic de Verdaguer, al qual oferí generosament la seva casa, on el poeta s'allotjà durant l'estada a Barcelona.

(f) En realitat foren sis pessetes, com sabem per la carta de Verdaguer a Aguiló que reprodueixo seguidament.

(g) Donada a conèixer per Casacuberta en el ja citat *Epistolari* I, 159 ss.

(h) És la cabina on s'allotja del vaixell "Antonio López", en el qual hagué d'efectuar el primer viatge de la península a Cuba, perquè el "Guipúzcoa" ja havia partit de Cadis quan ell hi arribà. No pogué ocupar el seu càrrec en aquest vaixell fins que fou a l'Havana.

(i) De Cadis cap a Cuba.

(j) El "Numancia", que l'havia portat des de Barcelona.

(k) Locució llatina que significa "refereixo coses horripilants".

(l) La immediatesa del Nadal motiva l'al·lusió al bou i la mula de l'establia.

(m) Per la versió de Joan Güell que acabem de llegir, sabem que es tractava dels manuscrits de *L'Atlàntida*. Els mots "lo que més estimo" amb què ací al·ludeix al poema, eren prou entenedors per a Aguiló.

(n) El palau del Bisbe de Màlaga.

(o) A Cadis, a la fonda on s'allotjaria tot seguit d'arribar-hi, abans d'instal·lar-se a bord del vaixell.

(p) L'anècdota d'Espronceda es refereix, en realitat, a Lisboa.

(q) *oubi,* variant dialectal del mot *obi,* "recipient emprat com a abeuradora, menjadora dels porcs, etc." / Diccionari Fabra.

(r) O sia, on millor el podien satisfer, l'oficina a Cadis de la casa naviliera "Antonio López y Cía.". La norma de l'empresa era de pagar als nous tripulants, quan s'incorporaven al vaixell, una mesada per avançat. Suposo que això cobrà Verdaguer. I em sembla que podríem ben creure que fins aquell dia ell no havia tocat mai tants diners.

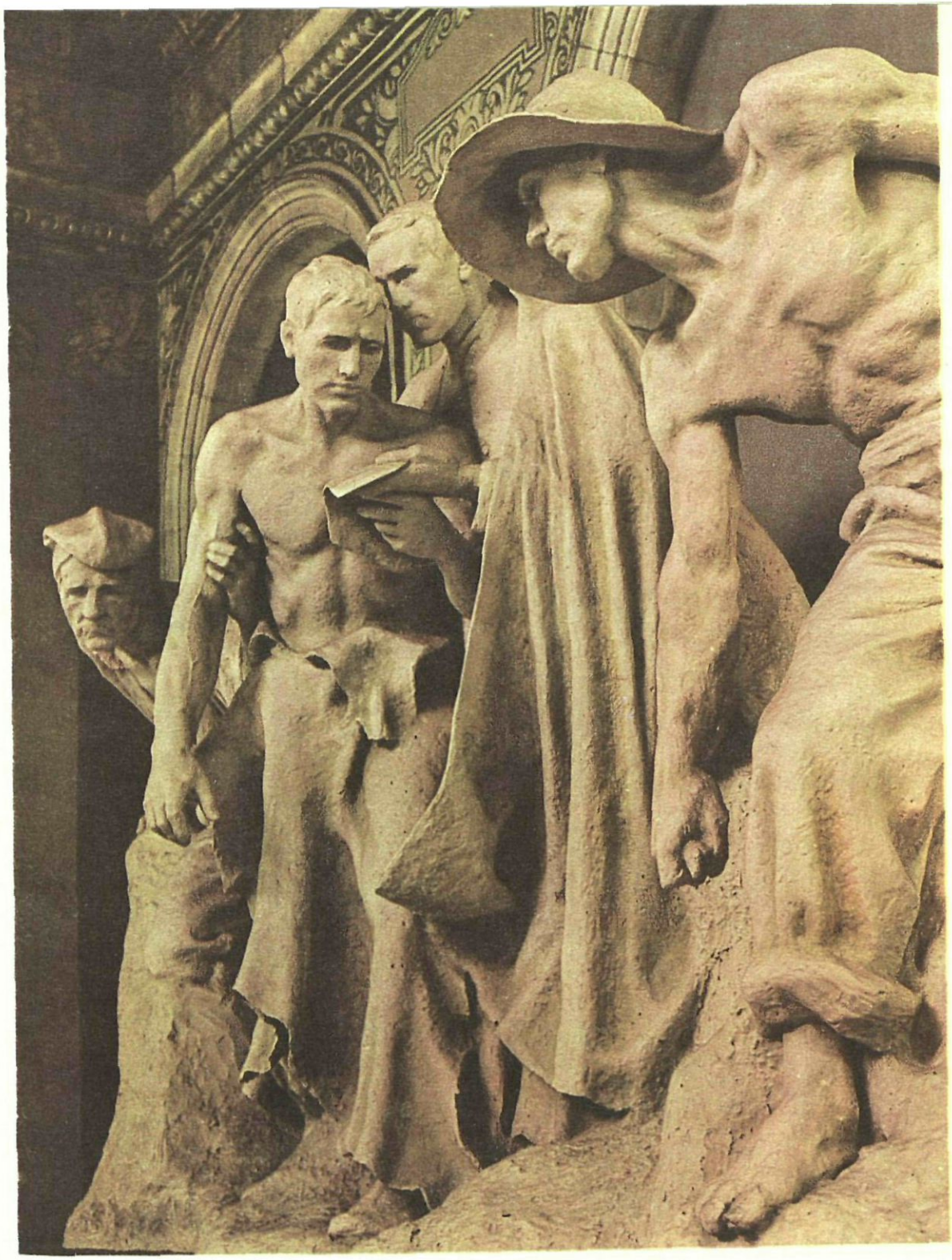

"Gegant com los meus avis,
jo guerreg! amb mon pare,
mes ja és la pau ma esposa;
ma guerra és lo treball,
com fill d'Adam la testa
dobli a la terra mare,
deixant l'arma lleugera
per lo feixuc magall."

. . . . . .

"Per arriar més fàbriques,
per conreuar mes hortes,
del Llobregat i el Segel
n'he fet dos reguerons:
mes serres foren nues,
mes viles foren mortes
si jo amb tantes suades
no fes tornar ses fonts."

Figures de Josep Llimona per a l'estàtua del doctor Robert. Verdaguer ensenya de llegir un obrer. (Foto R. Manent)

PROJECCIÓ DE L'ATLÀNTIDA

PROJECCIÓ DE L'ATLÀNTIDA MÉS ENLLÀ DELS PAÏSOS CATALANS

Joan Torrent i Fàbregas

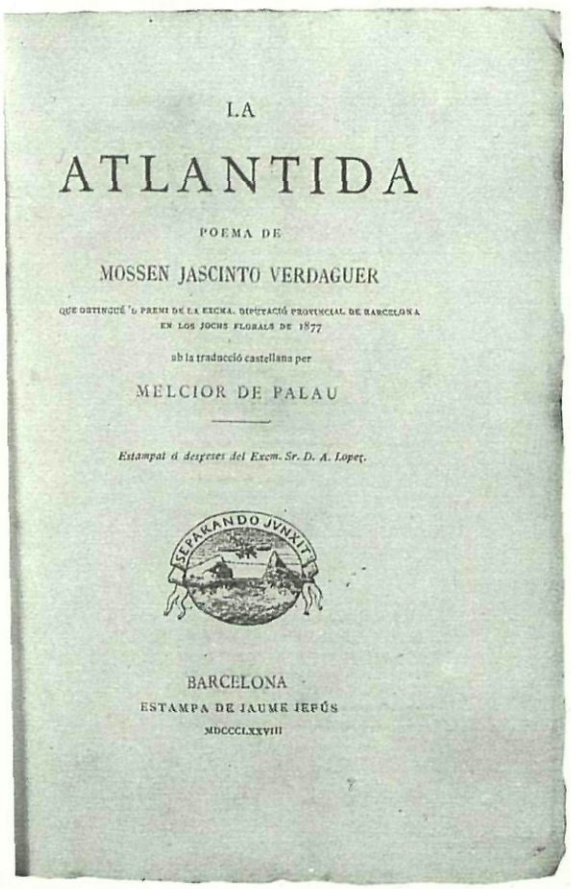

LA

ATLANTIDA

POEMA DE

MOSSEN JASCINTO VERDAGUER

QUE OBTINGUÉ 'L PREMI DE LA EXCMA. DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA EN LOS JOCHS FLORALS DE 1877

ab la traducció castellana per

MELCIOR DE PALAU

Estampat á despeses del Excm. Sr. D. A. Lopez.

SEPARANDO JVNXIT

BARCELONA

ESTAMPA DE JAUME JEPÚS

MDCCCLXXVIII

Edició princeps, amb la traducció castellana de Melcior de Palau, 1868. Per a ella, Verdaguer realitzà una revisió a fons del poema, retocant algunes parts i afegint-hi, encara, el meravellós Chor de les illes gregues.

L'impacte a Catalunya

LA transcendència que el gran poema de Verdaguer havia de tenir en la cultura catalana fou pressentida pels barcelonins tot seguit de la seva proclamació en els Jocs Florals, celebrats el 6 de maig de 1877. L'expectació per conèixer la totalitat de l'obra, només donada a conèixer fragmentàriament en l'acte del certamen i en la tradicional sessió literària de l'endemà, fou extraordinària. I l'autor hagué d'accedir als requeriments de diverses entitats; així, la societat literària "La Misteriosa" dedicà tres sessions a la lectura del poema complet, i es donaren lectures parcials a l'Ateneu Barcelonès, a l'Acadèmia de Bones Lletres i al Cercle Literari de Vic.

Alhora "La Misteriosa" demanà l'autorització a Verdaguer (11 de maig) per fer "una edició monumental i amb grans làmines", que no arribà a realitzar-se. Encara no era acabat el mes de maig i el poeta havia estat nomenat membre honorari de l'Acadèmia de Bones Lletres i soci també honorari del Cercle Literari de Vic, i havia rebut altres homenatges: una corona d'argent, ofrena del grup universitari Jovent Vigatà, de Barcelona, i oficis de felicitació de la Diputació provincial i de l'Ajuntament de Vic, entre moltes altres expressions similars.

Però el més significatiu de tot i que en la pràctica tingué força transcendència, fou que, en l'entusiasme d'aquells dies, hom proposés formalment de fer la primera traducció del poema a una altra llengua.

Les primeres edicions castellanes

En efecte, en el sopar dels Jocs Florals, també es llegiren fragments de *L'Atlàntida*, i amb mostres d'aprovació de tots els assistents, el crític literari del "Diario de Barcelona", Francesc Miquel i Badia, demanà al diputat provincial de Manlleu Francesc Domingo, present a l'acte, que en la primera sessió de la Diputació proposés d'obrir un concurs per tal de premiar amb mil pessetes una traducció castellana del poema. Aquesta proposta, presentada pel susdit diputat i pel que també ho era, Josep Font i Manxarell, de Vic, fou aprovada en la sessió de la Diputació del 14 de maig, en el sentit d'encarregar a l'Acadèmia de Bones Lletres la gestió del concurs i de

cedir a Verdaguer la propietat de la traducció. Aquest dictamen fou modificat després, de manera que era desestimada la idea del concurs i es disposava que fos el mateix Verdaguer qui designés la persona que havia de fer la traducció; aquesta havia d'acompanyar el text original en la segona edició que sortís del poema (la primera edició fou la dels Jocs Florals, que aparegué a la darreria de juny). *"Los levantados móviles"* invocats per la Diputació eren *"acompañar al texto catalán con una versión castellana, la más excelente que sea posible, a fin de que las innumerables bellezas del original sean universalmente apreciadas".*

La notícia que la Diputació subvencionaria un concurs per a una versió castellana del poema, mobilitzà tot seguit les plomes d'alguns poetes disposats a provar fortuna: això explica diverses temptatives, com la de Gaietà Vidal i de Valenciano, el qual començà una versió en prosa i la deixà a mig fer. Un altre traductor, Josep Maria Despujol i de Dusay, ben diferent, no s'aturà davant el canvi de pla i enllestí la seva traducció en vers, en els mateixos metres que l'original, amb la intenció de publicar-la pel seu compte, encara que fos sense autorització de Verdaguer, com així ho féu.

Mentrestant, l'autor de *L'Atlàntida* havia encarregat la traducció "oficial" a Melcior de Palau; aquest, mataroní, era enginyer i poeta en català i castellà, autor de *Libro de los cantares,* traduït a diverses llengües. Palau, quan ja tenia avançada la seva traducció, en féu conèixer diversos fragments en el Círcol Literari de Vic; Verdaguer llegí els trossos originals, i Palau els corresponents en castellà. El 26 de gener de 1878, en donà una altra lectura, a l'Ateneu Barcelonès, mossèn Jaume Collell essent el lector dels fragments originals. Cal dir que, quinze dies abans, Despujol havia llegit al mateix Ateneu barceloní la versió seva de *L'Atlàntida,* i aquest fet desavesat d'haver-hi dos autors compromesos a la mateixa obra motivà una expectació del públic —que omplí la sala de gom a gom en ambdues sessions— per veure quina versió superava l'altra.

La traducció de Despujol veié la llum al cap de dos mesos (darreria de març de 1878), sense abans obtenir la llicència de Verdaguer, que en tingué un disgust. D'aquesta versió, força descurada, el crític

BARCELONA — Jochs Florals de 1877 — (Dibuix d' En Apeles Mestres.)

El llibre dels Jocs Florals del 1877, en què el poema L'Atlàntida *omplia cent tres pàgines.*

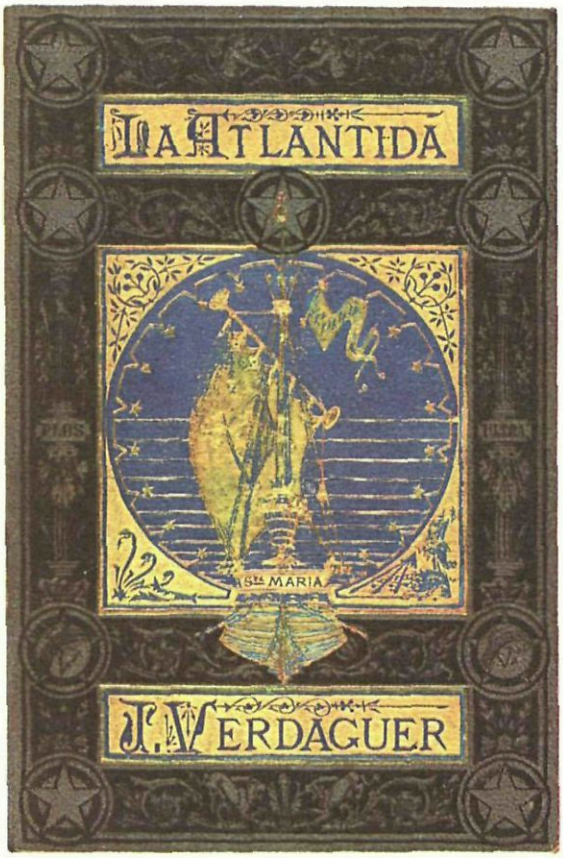

Portada de L'Atlàntida, *dibuixada per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner.*

"La seva categoria d'altíssim poeta, però, no ha estat discutida mai per ningú, i cada dia que passa la figura de Jacint Verdaguer es veu més alta i més engrandida, més depurada i noblement identificada també amb l'esperit pairal de Catalunya."

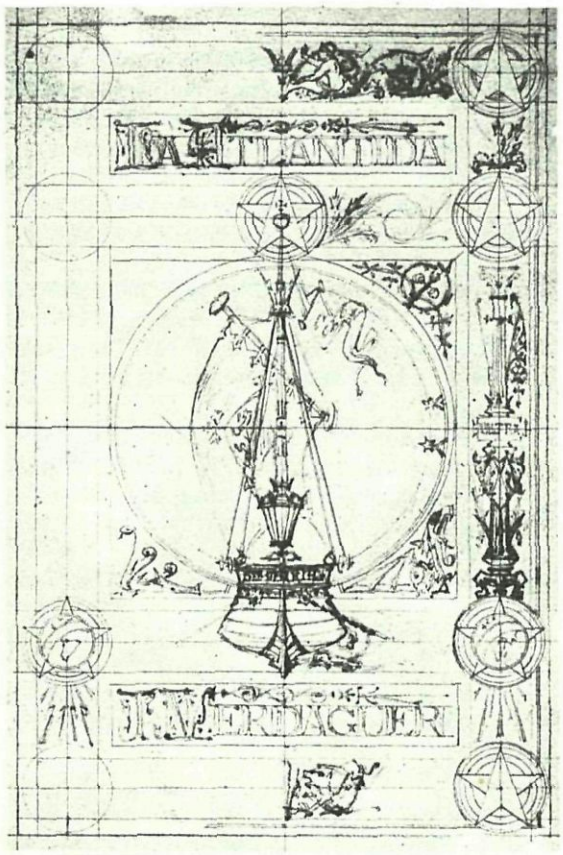

Joan Sardà remarcava que *"debida a la novicia pluma de José Despujol y de Dusay (...) aunque hecha con más buena intención que éxito, lo obtenía en el público ávido de conocer la celebrada obra"*. Hom en féu una segona edició, ambdues sense data.

Quant a l'edició oficial, coneguda com a edició prínceps i bilingüe, el text original diferí de l'edició dels Jocs Florals per nombrosos retocs i sobretot per la inclusió d'un nou cant, el bellíssim *Cor d'illes gregues,* i d'un pròleg. La traducció de Palau, feta en prosa, llevat d'alguns fragments que eren en vers, es caracteritzà per un to arcaïtzant i retòric; en la reedició del 1886, Palau suprimí els mots arcaics i afectats, i adoptà un estil més planer. El text de Palau mereixé l'aprovació de Verdaguer, després d'una detinguda revisió, "mot per mot", a la qual ambdós dedicaren diverses sessions, amb la intervenció de Francesc Matheu.

L'edició es féu a expenses del marquès de Comillas, al qual era dedicat el poema; edició de 2.000 exemplars, en paper especial mostrant en filigrana el títol de l'obra, i coberta de tela a quatre tintes, segons disseny de Lluís Domènech i Montaner; sortí l'octubre del 1878. Se'n feren reimpressions els anys 1886, 1887, 1902 i 1905; l'any 1907 sortí a Madrid una edició només del text castellà de Palau.

Interès escàs i tardà a Madrid

Els bons propòsits que mogueren la Diputació barcelonina a patrocinar la traducció de *L'Atlàntida*, en bona part es frustraren. Si mirem a Madrid, que després de Catalunya era on més ressò havia de tenir un esdeveniment literari nacional d'aquella magnitud, els fruits foren força migrats. És cert que el desinterès palesat inicialment per la premsa madrilenya, canvià quelcom en sortir l'edició bilingüe. Heus ací com s'expressava mossèn Collell a "La Veu del Montserrat" (22 de març de 1879): "Quan la major part de les revistes literàries més importants de l'estranger havien parlat del grandiós poema *L'Atlàntida*, començàvem a trobar un poc de mal sofrir que no badés boca la premsa castellana, i en especial els que porten la batuta de la crítica madrilenya. A la fi han parlat, i la manera amb què han rebut l'obra (...) els fa perdonar la tardança." Allò que motivava aquesta expressió eren dos articles: un de Manuel de la Revilla ("El Liceo", 2 i 9 de febrer de 1879) i especialment el de Marcelino Menéndez Pelayo ("El Fénix", el març següent).

Revilla, un dels més significats representants del sector liberal de l'Ateneo de Madrid, conseqüent amb aquella ideologia, d'entrada judicava *L'Atlàntida* com a cosa antiquada ensems pel tema i per la forma, que repugnava a la societat moderna, la qual rebutja tota concepció èpica. *"Lo maravilloso es imposible y los héroes son imposibles."* Així i tot, reconeixia el mèrit i la importància de l'obra de Verdaguer. Més objectiu, Menéndez Pelayo, mentre d'una banda assenyalava els principals defectes de *L'Atlàntida*, no regatejà els elogis. *"Esa rica y gloriosa literatura catalana, que renaciente en pleno siglo XIX a la voz de Aribau, ha venido a renovar las gloriosas producciones de los Muntaner, Lull, March y Roig hasta alcanzar en lo lírico un florecimiento del que pocas naciones pueden gloriarse, acaba de coronar sus timbres con un es-*

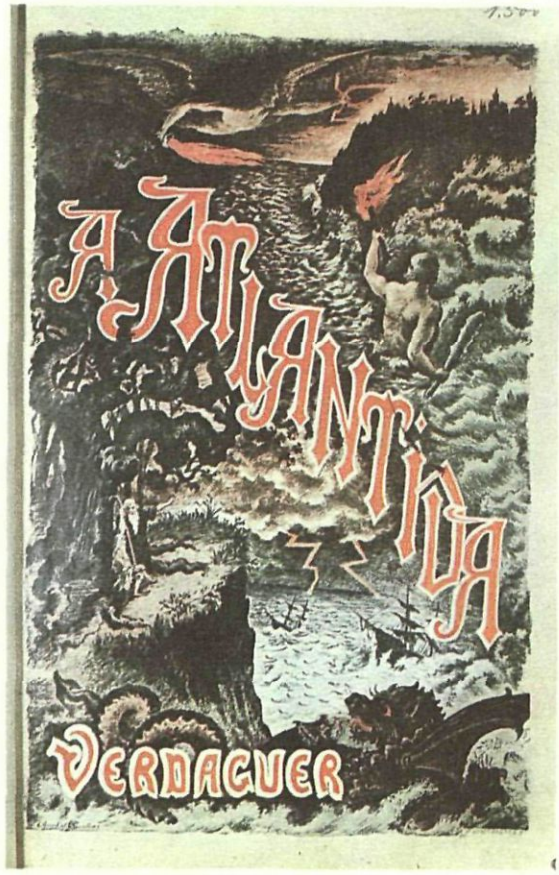

Traducció portuguesa de L'Atlàntida, *de José M. Gómez Ribeiro (1909), amb il·lustracions en color. (Foto E. Esteve)*

Des del pic de Salines, a Maçanet de Cabrenys, hom albira cims i carenes ben cars a Verdaguer: el Montseny, el Puigsacabra, el Cingle de Cabrera i, al mig, el Mont, Santuari on es pot dir que acabà Canigó, *el segon dels seus gran poemes. (Foto Cuyàs)*

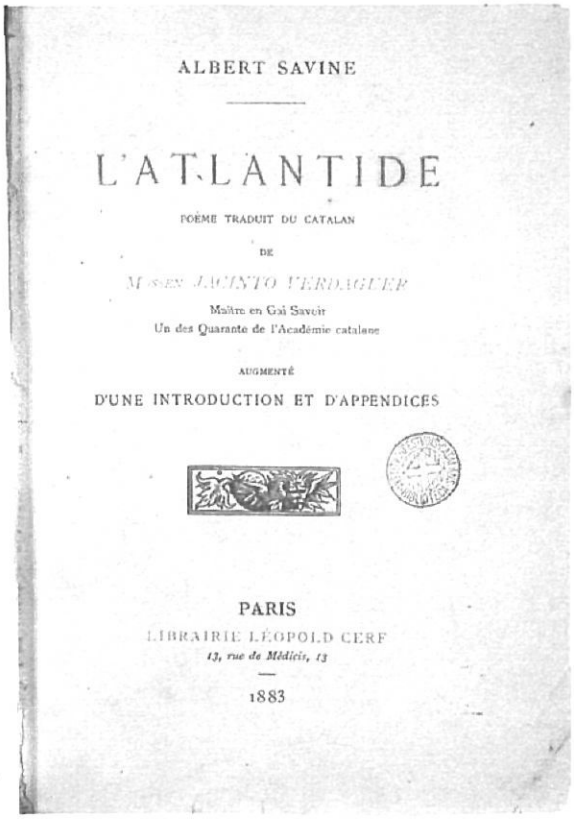

ALBERT SAVINE

L'ATLANTIDE

POÈME TRADUIT DU CATALAN

DE

MOSEN JACINTO VERDAGUER

Maître en Gai Savoir

Un des Quarante de l'Académie catalane

AUGMENTÉ

D'UNE INTRODUCTION ET D'APPENDICES

PARIS

LIBRAIRIE LÉOPOLD CERF

13, rue de Médicis, 13

1883

Traducció francesa d'Albert Savine, 1883.

fuerzo gigantesco, un poema épico-descriptivo que parece inverosímil en estos tiempos, rico y vigoroso y espléndido portento de audacia y armonía (...). No hay lengua moderna que iguale en poder y flexibilidad a la lengua catalana tal como Verdaguer la maneja (...). Delante de un poeta como el señor Verdaguer, la crítica de pormenor enmudece. Sólo nos queda aliento para leer y admirar y bendecir a Dios que ha querido que tal maravilla se escribiera en una lengua española (...). Gracias al autor de La Atlántida, *nada tiene que envidiar España a los Tennyson, Longfellow, Carducci, Mistral y demás grandes poetas de otras tierras.".* I tot al·ludint Revilla, exclamava: *"¡Cuán cortos de vista me parecen los críticos que han condenado el argumento de* La Atlántida *como anticuado, sin interés alguno para esta generación y puramente académico y literario!".* Aquest article de l'eminent polígraf santanderí va satisfer plenament Verdaguer (1).

1. No menys l'haurien satisfet les cartes encreuades entre Menéndez Pelayo i el seu mestre Gumersindo Laverde, en les quals aquell manifestava, amb tota ingenuïtat, la impressió que la lectura de *L'Atlàntida* li havia causat. En carta datada a París (on havia anat a documentar-se per a la *Historia de los heterodoxos españoles)*, 19 d'octubre de 1887, escrivia així: *"Mucho me costaba salir de Barcelona donde tantos y tan buenos amigos dejo, y donde todos se esmeraron en obsequiarme (...). Verdaguer estuvo a verme y me regaló su* Atlántida. *Piensa hacer una segunda edición aumentada en dos cantos. Es, a no dudarlo, uno de los poetas de más brío que han aparecido en España en lo que va de siglo".* Laverde, des de Santiago, li contestava: *"¡Cuánto te envidio la dicha de cultivar su amistad* [la dels escriptors barcelonins]! *Grande auge va a recibir la literatura catalana con la aparición del valentísimo poeta Verdaguer. Dime algo del argumento de su* Atlántida. *De desear será que consagre su vigoroso numen épico a cantar alguno de los heroicos episodios de la historia patria."* I heus ací com corresponia Menéndez Pelayo: *"El argumento de* La Atlántida *tiene sencillez y grandeza. Verdaguer ha tenido la feliz idea de enlazarle con un gran acontecimiento nacional. La introducción empieza con el combate de dos galeras, una veneciana y otra genovesa; esta última se va a pique salvándose sólo un joven piloto, que asido de una tabla llega a cierta isla del grupo de las Canarias* [en realitat, en el poema, el lloc on el jove pilot, o sigui, Colom, va a raure és a la costa meridional de Lusitània]. *Allí encuentra a un viejo ermitaño que le refiere las tradiciones de la Atlántida y su hundimiento. Esta narración llena diez cantos, donde en robustos alejandrinos se describen los portentos del jardín de las Hespérides, las proezas de Hércules, el vencimiento de Gerión y finalmente la catástrofe,* l'enfonsament: *todo está mezclado con algunos trozos líricos de gran precio, entre ellos dos baladas en distinto metro. El joven genovés, que no era otro que Colón, al oír tales relatos se inflama en deseos de volver a unir los dos continentes que un día enlazaba la Atlántida, y en la conclusión que es bellísima y está adornada con una linda poesía lírica,* Lo somni d'Isabel, *marcha a "borrar los límites del mundo", como dijo Campoamor. El poema, aunque más descriptivo que narrativo, es realmente espléndido. Su autor es un modesto presbítero de Vich que anduvo algún tiempo de capellán en uno de los vapores de Antonio López. Mistral, el famoso autor de* Mireva, *ha llegado a compararle con Milton."*

Un altre estudi publicat a la premsa madrilenya —considerat per Verdaguer com el més important de tots els que havien aparegut abans que ho fes el de Menéndez— era el del gran crític Joan Sardà, resident a Barcelona, que sortí en quatre nmeros de la revista "La Academia" (7 i 15 de novembre i 7 i 23 de desembre de 1878). En aquest article, Sardà feia una comparació de *L'Atlàntida* amb l'*Odissea: "Yo no creo que sea profanar el nombre de Homero tomarle como término de comparación"*. Reprodueix dos pasatges del poema grec, als quals contraposa d'altres sobre motius anàlegs de *L'Atlàntida* per demostrar que, mentre que Homer s'entreté en el detall, Verdaguer busca en la concisió l'energia de la imatge. *"No seria difícil ampliar estos paralelos apelando a Virgilio y a los poetas épicos más modernos (...) exceptuando a Dante, cuya excesiva sobriedad en el desarrollo de las comparaciones es tan notable como su originalidad y vigor"*.

No hi ha dubte que la condició sacerdotal de l'autor de *L'Atlàntida* influí en l'apatia del sector liberal-ateneista madrileny, que portava la batuta entre la gent de lletres de la Cort. De fins a quin punt la filiació a ideologies i escoles condicionava llur tracte envers les obres que es publicaven, esdevé il·lustratiu el cas contemporani de Narcís Oller. Ací, les seves novel·les *Croquis del natural, L'escanyapobres, La papallona* (precedida d'una carta-pròleg d'Emile Zola), escrites amb un estil que el públic confongué amb el naturalisme, valgueren immediatament a llur autor l'admiració i l'amistat dels seus confrares castellans que li prodigaren les lloances. Una ullada al seu llibre-epistolari *Memòries literàries* basta per a convèncer-nos de l'amplitud de les relacions d'Oller amb la Pardo Bazán, Galdós, Clarín, Valera, Benavente, Pereda i altres escriptors d'anomenada. Ara bé, fullegeu l'epistolari de Verdaguer, i el contrast no pot ésser més decebedor: cap d'aquells noms no hi trobareu; en realitat, es poden comptar amb els dits d'una mà els poetes o escriptors castellans que hi estan representats (2).

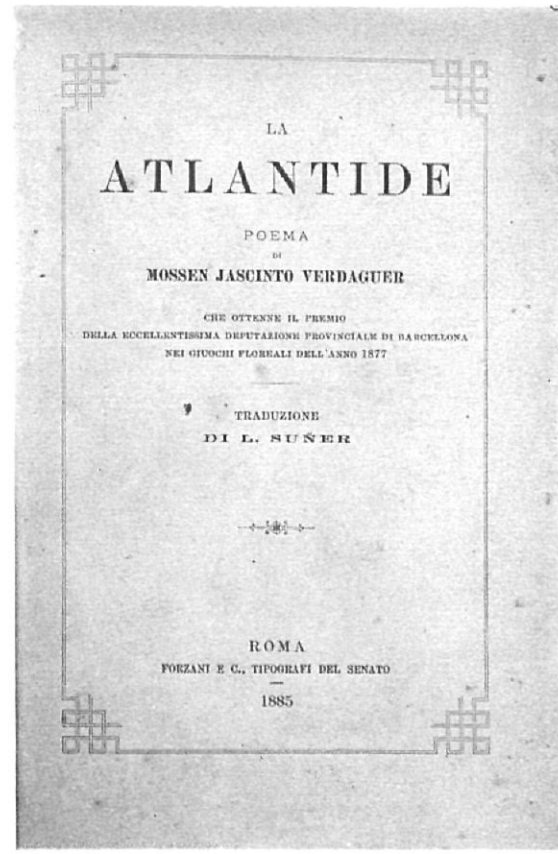
LA

ATLANTIDE

POEMA

DI

MOSSEN JASCINTO VERDAGUER

CHE OTTENNE IL PREMIO
DELLA ECCELLENTISSIMA DEPUTAZIONE PROVINCIALE DI BARCELLONA
NEI GIUOCHI FLOREALI DELL'ANNO 1877

TRADUZIONE
DI L. SUÑER

ROMA
FORZANI E C., TIPOGRAFI DEL SENATO
1885

Edició italiana, a cura de Lluís Suñer, 1885.

2. "Gaziel", en el seu pròleg a les *Memòries literàries*, de Narcís Oller, es fixa en les relacions d'aquest amb els escriptors castellans, dels quals lloa l'actitud oberta i amistosa, i, generalitzant el cas, com si aquella actitud la tinguessin amb tots els col·legues catalans, admet i destaca "el fet, poc conegut avui dia, de la compenetració profunda, l'amistat sincera i la confiança sense ombra que existí de 1870 a 1900, en xifres rodones, entre els escriptors espanyols de llengua castellana i els catalans..." (pàg. XLV). En el cas de *L'Atlàntida*, no podem pas dir que el fet assenyalat per "Gaziel" es produís; i que, ans bé, les relacions corrents entre els uns i els altres pecaven de fredor per part de *"la meseta"*, en tenim diverses proves (vegeu el fet col·lectiu que exposem més endavant, penúltim epígraf, *El contrast encara*). El cas d'Oller hauria de classificar-se, més aviat, com a excepcional, i cal atribuir-lo a l'afinitat ideològica o d'escola entre el nostre novel·lista i aquells escriptors que, per un cop, li tingueren atencions personals.

L'Hort de les Hespèrides *(cant segon)*
"Refila, sota arcades de fulla, amb lira dolça,
balla i presum d'Herpèrides lo tendre poncellam,
joguineja amb cireres i pomes per la molsa,
i julil a salts abasta taronges del brancam."
"I, fent-li corona, ja hi veu abans de gaire
les d'or obiradores taronges groguejar,
com si brillant quiscuna fos altre sol que en l'aire
sortís de les onades lo món a enlluernar."
Quadre a l'oli de Felip Vall i Verdaguer, conservat al Museu Verdaguerià de Vil·la Joana.

Una altra traducció castellana notable

Poc després de l'aparició de l'edició bilingüe, Francisco Díaz Carmona, jove professor d'Institut nat a Motril, director de la revista granadina "El Criterio", sotmeté a Verdaguer un cant de *L'Atlàntida* traduït per ell en vers castellà. Encoratjat per l'autor, Díaz traduí el poema complet i publicà la versió a la revista "La Ciencia Cristiana", de Madrid (gener-desembre 1883), seguida d'un estudi del poema, força interessant. Per a la seva traducció, elegant i acolorida, feta en diversos metres, Díaz confessava que li havia estat molt útil la versió de Melcior de Palau. Una nota editorial justificava la seva publicació així: *"La fama universal de que disfruta ya el poema (...) nos mueve a publicar en esta revista la traducción en verso castellano del señor Díaz Carmona. El haberse publicado ya la versión en lengua italiana, francesa, rusa y otras es una razón más para que acojamos con gusto este trabajo que da a conocer en el idioma castellano las estrofas catalanas del poema de Verdaguer."*

La versió de Díaz sortí en forma de llibre el febrer del 1884, precedida del seu estudi sobre el poema i d'una carta elogiosa de Verdaguer. Havent coincidit la sortida amb la de la traducció francesa en prosa de Savine, Nàrcís Verdaguer i Callís considerava, en una crítica publicada a "La Veu del Montserrat", que la versió francesa era superior, "tal vegada perquè la traducció en prosa no ofereix tantes dificultats, i además perquè el català té més estret parentiu amb el francès que amb el castellà". Tot i que Díaz Carmona obtingué per al llibre un dictamen favorable de la Real Academia de la Lengua, que ensems recomanava al Ministeri de Foment l'adquisició d'exemplars amb destinació a les biblioteques públiques, la venda fou migrada. El maig del 1885 "La Veu del Montserrat" comentava: "Mentre d'una de les traduccions franceses de *L'Atlàntida* se'n fa ja una segona edició, voldríem saber quants exemplars s'han despatxat de la magnífica traducció castellana del senyor Díaz Carmona".

Ressò ample i cordial més enllà del Pirineu

L'acollida mesurada, per no dir freda, dispensada a *L'Atlàntida* pels castellans, esdevingué oberta i

entusiasta en els medis literaris europeus, especialment els francesos, en els quals regnava un esperit de solidaritat amb les diverses cultures procedents del tronc llatí. Una vegada més França demostrà ésser el centre on es feien les reputacions internacionals. La penetració europea l'assoliria *L'Atlàntida* per la via de l'humanisme, tan viu a França, hagut compte que Verdaguer havia encertat a emmarcar el seu poema en la més pura tradició greco-llatina, que tan grans obres havia donat al món.

La idea de fraternitat llatina, cara al Felibrigi provençal i a molts poetes i escriptors prestigiosos de París i el Migdia, guanyava cada dia nous adeptes i feia de nexe d'unió de tots ells. A Catalunya, un bon nombre de poetes floralístes simpatitzà tot seguit amb el Felibrigi, d'ençà que Víctor Balaguer inicià les relacions amb el nucli fundador, del qual Mistral era el *capoulié*. A Barcelona, Manuel Milà i Fontanals, mestre venerat de Menéndez Pelayo, gaudia d'un sòlid prestigi en els centres més cultes i erudits d'Europa (3), com la Societé des Langues Romanes, de Montpeller —que tenia per portaveu la revista del mateix nom—, fundada per l'eminent filòleg occità baró de Tourtoulon, historiador agregi del rei Jaume I, i també entre la gent de lletres que s'aplegaven entorn de "Polybiblion. (Revue bibliographique universelle)", que dirigia a París el crític literari i romanista comte de Puymaigre. Les dues revistes esmentades informaven regularment sobre els Jocs Florals barcelonins i el moviment literari de Catalunya (4).

Els Gegants de la Crau
(cant primer)
"En tant, del Rose vora les aigües, apedreguen a l'hèroe grec deformes i rabassuts gegants; sota quiscun dels còdols que a bell ruixat li engeguen podrien suplujar-s'hi ramada i rabadans."
Quadre a l'oli de Felip Vall i Verdaguer, conservat al Museu Verdaguerià de Vil·la Joana.

3. En un article titulat *Apuntes para la biografía de D. Marcelino Menéndez Pelayo* ("La Veu del Montserrat", 19 d'abril de 1879), el seu autor, Miguel García Romero, després de dir *"Es la capital de Cataluña la más culta de España; se saben allí con más anticipación que en Madrid las noticias literarias"*, asseria: *"El doctor Milá es hoy, según mi humilde parecer, la primera autoridad que tenemos en asuntos literarios, especialmente en los que se relacionan con la Edad Media, no sé si reconocida por nuestros flamantes críticos, pero sí y unánimemente por los del resto de Europa, que aplaudieron sus obras nutridas de ciencia, modelo de sobriedad en la exposición, como entre otras lo acreditan* La poesía heroico-popular *y* Los trovadores en España".

4. Amb motiu d'un encàrrec que el secretari de la "Revue des Langues Romanes" féu a Milà i Fontanals, al qual demanava que trametés poesies d'autors catalans per publicar-les, Milà escrivia a J. Martí i Folguera: "Ells són difícils, és a dir, que ha de ser cosa molt bona", i insistia "no ha de ser un *racó de calaix*, sinó cosa verament escollida".

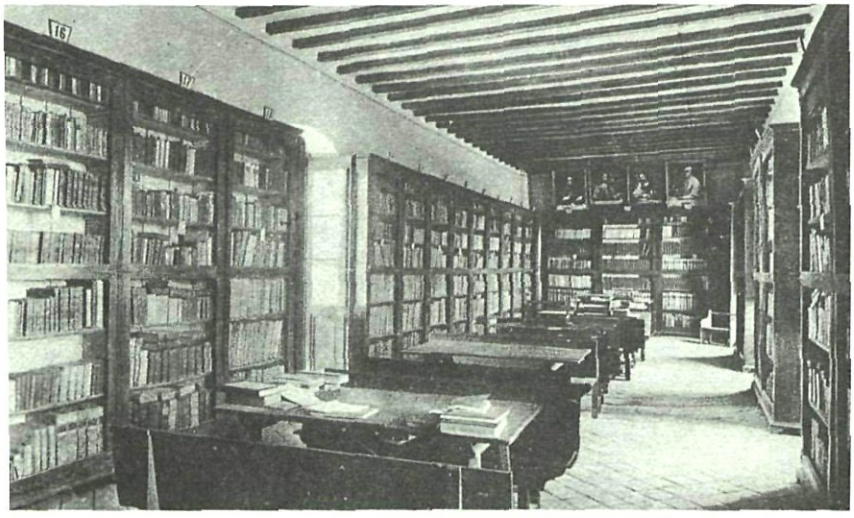

"En sortir de l'aula, hom el podia trobar cada dia a la Biblioteca episcopal, on esmerçava llargues estones llegint les obres cabdals d'aquells poetes, així com també les cròniques antigues." Biblioteca Episcopal. (Foto cedida pel senyor Salarich)

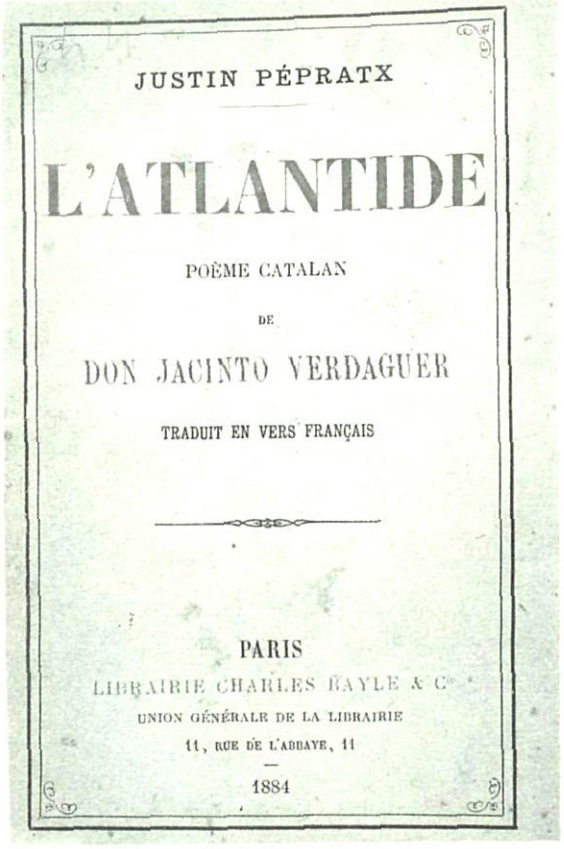
JUSTIN PÉPRATX

L'ATLANTIDE

POÈME CATALAN

DE

DON JACINTO VERDAGUER

TRADUIT EN VERS FRANÇAIS

PARIS

LIBRAIRIE CHARLES BAYLE & Cie

UNION GÉNÉRALE DE LA LIBRAIRIE

11, RUE DE L'ABBAYE, 11

1884

Edició francesa, en versió de Justin Pepratx, 1884.

A les recomanacions de Milà i de Marià Aguiló, força relacionat també fora de casa, Verdaguer degué que aquells i altres grups similars de França, Itàlia (grup sicilià de Pitré) i Alemanya se li obrissin i es convertissin d'antuvi en propagandistes de *L'Atlàntida*.

Poc després d'haver sortit l'edició dels Jocs Florals, Verdaguer escrivia a mossèn Collell (23 de juliol de 1877): "El gran crític de París Puymaigre, amic d'en Milà, m'acaba d'escriure una entusiasta enhorabona, i la que ho ha sigut de veres és la del gran Mistral, de qui he rebut una carta que m'ha satisfet més que tots els articles plegats".

Ultra la carta de felicitació a Verdaguer, Puymaigre signava, a "Polybiblion" (mes d'octubre), un important article sobre els darrers Jocs Florals barcelonins, però de fet dedicat tot ell a *L'Atlàntida*, cosa que Puymaigre justificava així: "Aquesta obra, de gran empenta, és tan important i desvetlla avui un interès tan viu enllà dels Pirineus que els altres poetes llorejats als Jocs Florals de Barcelona [ací esmentava llurs noms] ens perdonaran si dediquem al senyor Verdaguer l'espai, massa restringit, de què podem disposar." L'autor resumia en vint-i-vuit ratlles l'argument del poema, i continuava: "Tal és el tema de *L'Atlàntida* (...). Afegim-hi que, si un estil brillant, d'elevats pensaments, d'afortunades comparacions, són les qualitats preuades en les quals hom reconeix un vertader poeta, cal saludar amb aquest qualificatiu el senyor Jacinto Verdaguer. Comprenem, doncs, la sensació que el seu llibre ha causat des de la seva aparició i que ben prompte ha franquejat els límits de Catalunya (...). Resulta una coincidència singular la publicació, a pocs anys de distància, de *Mireia* i *L'Atlàntida*, dos poemes escrits en unes llengües que estigueren com adormides tant temps que ja semblava que no superarien la sort dels dialectes, i que Mistral i Verdaguer han tingut el talent de fer-ne uns instruments melodiosos. Aquesta analogia és l'única que podem assenyalar". Després de palesar les diferències que separen ambdós poemes, Puymaigre, en un pla d'estricta objectivitat, afegeix: "No pretendrem dissimular una espècie d'estremiment que el lector sent en ésser transportat a una època fabulosa i veure's envoltat de personatges dels quals hom gairebé ha perdut el record al cap de

temps d'haver deixat els bancs de l'escola. Per triomfar d'aquests prejudicis, calia posseir les eminents qualitats literàries de què el senyor Verdaguer ha estat dotat esplèndidament. Aquestes qualitats, però, ens agradaria veure-les aplicades un dia a un altre poema basat en elements menys antics, més humans i d'un més viu interès. Ens han dit que el senyor Verdaguer no té més de trenta anys, i per tant la nostra esperança és ben justificada."

Quant a la carta de Mistral, del 18 de juliol de 1877, en llengua provençal, Verdaguer demostrà tenir-la en una gran estima, fins al punt que la reproduí dins el pròleg de l'edició prínceps del poema, quan alguns periòdics, entre d'altres el diari madrileny "La Mañana", l'havien ja publicada. Recordem-ne els conceptes següents: "Després de Milton, en el *Paradís perdut,* i de Lamartine, en la *Caiguda d'un àngel,* ningú no havia tractat les tradicions primitives del món amb tanta grandesa i puixança (...). Tothom, prou me'n recordo, deia de vós "Tu Marcel·lus eris", i haveu complert centuplicades les esperances que la pàtria fundà en vos".

També la "Revue des Langues Romanes" (mes de juliol) recensionà el volum dels Jocs Florals, del qual destacava *L'Atlàntida* i feia elogis de l'autor; en el número d'agost publicà la poesia de Verdaguer *A una rosa mústiga* amb la traducció francesa.

Notem que aquells dies Víctor Pujo, director de la nova revista "La Muse Orientale", de Tarbes, que publicà un escrit de Mistral elogiant *L'Atlàntida,* sol·licitava la col·laboració de Verdaguer; aquest trameté la poesia *Sortint de Cadis,* que sembla que fou traduïda per Albert de Quintana.

L'any següent, l'aparició de l'edició prínceps motivà més recensions en revistes franceses. "Polybiblion" (desembre 1878) esmentava les ampliacions fetes per Verdaguer i reproduïa diversos passatges de la carta de Mistral, tot dient: "No hem d'afegir res a aquests elogis, solament que avui, gràcies a la traducció castellana que l'acompanya, l'obra de Verdaguer esdevé accessible a força més lectors, i esperem que una traducció francesa no trigarà a popularitzar-la encara més", i afegia que la nova edició de *L'Atlàntida* es podia adquirir a París, a la llibreria Maisonneuve.

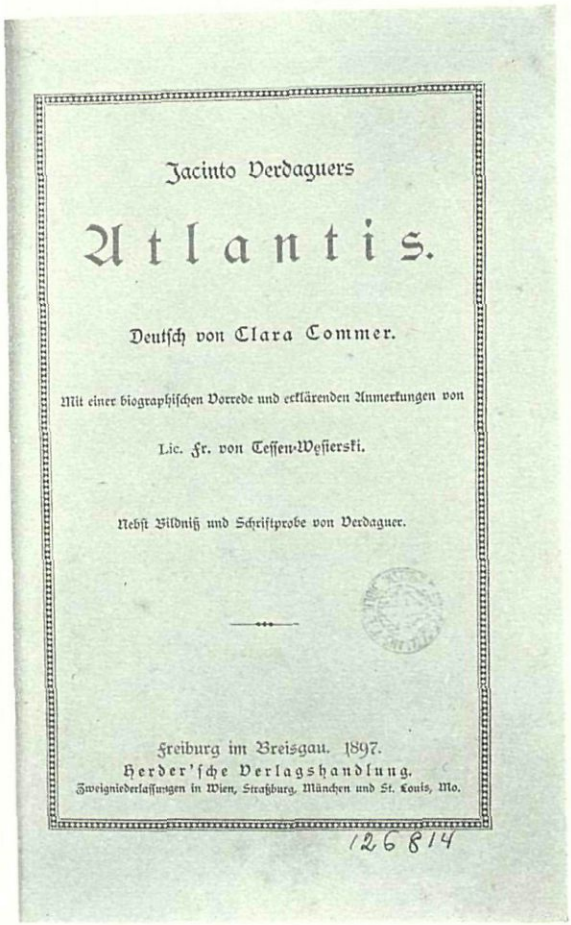

Jacinto Verdaguers

Atlantis.

Deutsch von Clara Commer.

Mit einer biographischen Vorrede und erklärenden Anmerkungen von

Lic. Fr. von Tessen-Wesierski.

Nebst Bildniß und Schriftprobe von Verdaguer.

Freiburg im Breisgau. 1897.
Herder'sche Verlagshandlung.
Zweigniederlassungen in Wien, Straßburg, München und St. Louis, Mo.

126 814

Versió alemanya de L'Atlàntida, *a cura de Clara Commer, 1897.*

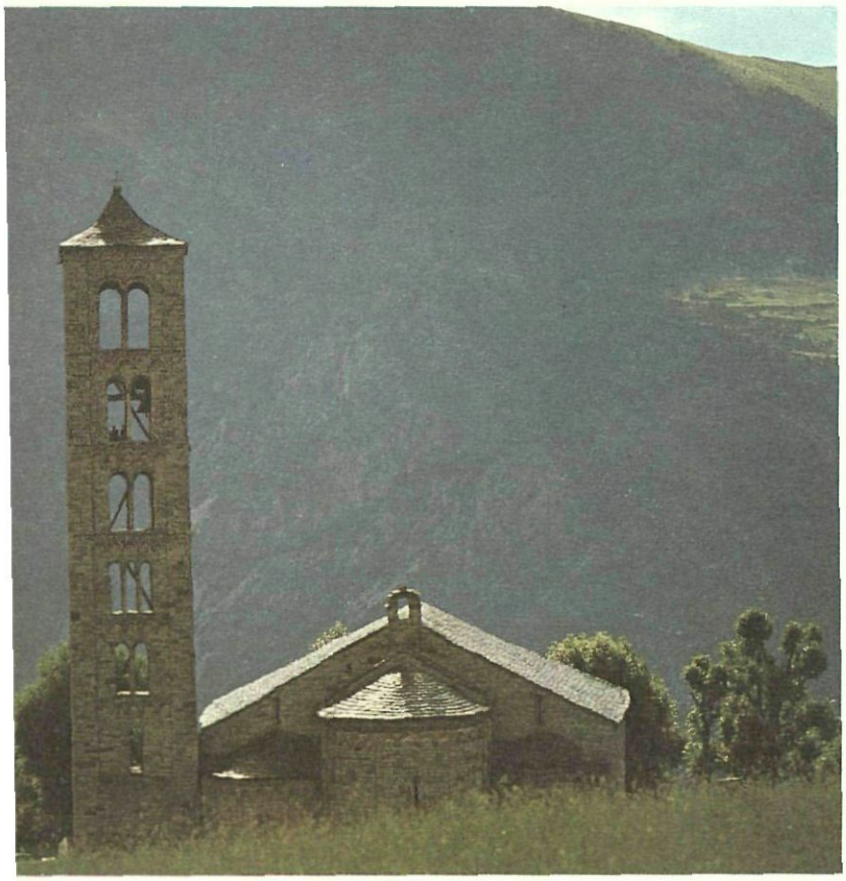

Sant Climent de Taüll, prop de Bol.
(Foto R. Manent)
"Li fa veure Bol, eixa flor que es bada d'un caos de granit en les entranyes, i d'aqueix bosc de puigs, ombres estranyes, la Roca dels dos Homes Encantats; i, dant més brida a les esquerpes daines, al cim de Neto maleït s'enfila, com qui, vistos los baixos de la vila, vol veure-la millor des dels terrats."

Puymaigre, en un altre article publicat al "Boulletin du Bouquiniste" (gener 1879), asseria: "Si Verdaguer es mostra poeta pel pla de la seva obra, es mostra més poeta encara per la manera com l'obra és escrita; conté un llenguatge brillant, una gran riquesa d'imatges. Hi ha com l'eco de Camoens i de Tasso".

D'entre les nombroses cartes que Verdaguer rebé de França aquells dies, destaquem una altra de Mistral, on aquest diu: "Us dono les gràcies efusivament per l'honor insigne que m'haveu fet d'inscriure la meva lletra al front de vostre magnífic monument". Fèlix Gras, notari i poeta provençal que més endavant succeí a Mistral com a *capoulilié* del Felibrigi, escrivia a Verdaguer: "No és pas cosa de cada dia de fer, en dotze cants, trasbalsar els mars, trémer les muntanyes i fer combatre, després del diví Homer, els déus i els herois de la faula (...). Això és un jorn sense crepuscle, una sortida de sol esclatant". Una altra carta llausangera per al nostre poeta era la del comte Roselly de Lorgues, autor de diverses obres sobre Colom, que deia: "Quina força de concepció i quin devessall d'harmonia! (...). Vós sou pintor, poeta, revelador de les èpoques fabuloses; hom pot apel·lar-vos justament l'Homer dels Occeans". També des de París, el pare Martinov, jesuïta, amic de Puymaigre, felicitava Verdaguer i es mostrava disposat a traduir al rus fragments de *L'Atlàntida;* afegia que havia tramès un exemplar del poema a un escriptor del seu país per tal que el recensionés, i que el propagaria entre les cases de la Companyia.

Les traduccions franceses de Savine i Pepratx

Verdaguer tingué la sort de trobar excel·lents traductors, per a *L'Atlàntida,* coneixedors de la nostra llengua i entusiastes admiradors del poema, el qual s'esforçaren a divulgar ensems per mitjà d'estudis i promovent articles crítics als diaris i revistes.

La primera proposta de traducció que rebé de França (octubre 1879) partí del literat i cronista parisenç Albert Savine (París 1856 - Antibes 1901). Aquest jove escriptor, relacionat amb els medis literaris de París i el Migdia, col·laborava en presti-

gioses revistes —"Polybiblion", la "Revue des Langues Romanes"— i dirigia "Le Midi Littéraire", d'Ais de Provença, on publicava informacions periòdiques sobre el moviment literari de Catalunya i d'Espanya; ensems va traduir obres de poetes i novel·listes catalans contemporanis, que publicà en edicions acurades d'estudis i notes crítiques. notem que Savine, pel temps que entrà en relacions amb Verdaguer, ho feia també amb Narcís Oller, el qual acabava de publicar el seu primer llibre. *Croquis del natural,* que el revelà com a narrador modern. Savine traduí al francès aquella i les successives obres d'Oller; la versió de *La papallona* sortí amb un prefaci de Savine i una carta de Zola, aconseguida per ell: i quan Oller anà a París, Savine fou el seu acompanyant i el presentà a Zola, Maupassant, els germans Goncourt i altres novel·listes del dia.

La traducció francesa de *L'Atlàntida,* en prosa, de Savine, aparegué l'any 1882 a diversos números de "Le Midi Littéraire". El gener de l'any següent, Savine escrivia a Verdaguer: "No li he parlat més d'una edició luxosa perquè la considero condicionada per l'èxit de la petita edició popular. Altrament, qui substituirà Doré?" L'any 1884 sortí l'edició en llibre (París, Leopold Cerf); aquesta edició contenia el text original i la versió de Savine, ensems que un extens estudi seu (de 140 pàgines), *La renaissance de la poesie catalana,* i encara uns apèndixs i un índex onomàstic (5). Cal destacar el caràcter divulgador de l'estudi de Savine, on l'obra de la Renaixença era exposada al públic francès de forma suggestiva i amb coneixement del tema. Un detall simpàtic de l'edició és la dedicatòria —*"A ma mère"*—, amb la qual Savine donà una rèplica contundent a Pepratx, que dedicà la seva traducció a la Reina Regent d'Espanya.

En carta del 28 de febrer de 1884, Savine informava a Verdaguer dels periòdics francesos que s'havien

LA BARRETINA

CANSO DEL ULTIM BARRETINAYRE DE FRANSA

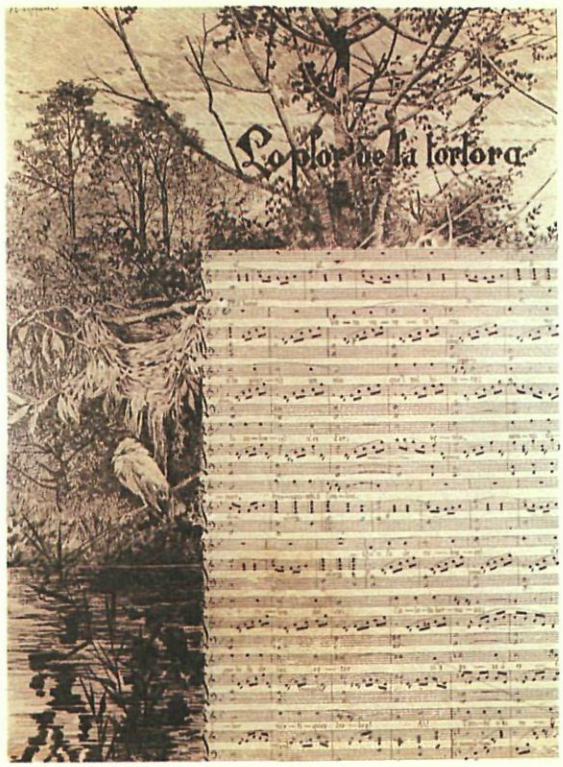
La flor de la tortora

Catalunya, pàtria dolça,
com se perden tes costums!
Lo de casa se t'empolsa
i amb lo d'altres te presums.

5. Referent a la traducció de Savine, assenyalem el detall remarcat per J. Balari i Jovany a *Etimologies catalanes* (Barcelona 1885), el qual palesa les dificultats del poema verdaguerià per als traductors. Balari estudia el mot "escardalenc", el qual, diu, "els cinc traductors de *L'Atlàntida* han interpretat de quatre maneres diferents i encara oposades: Melcior de Palau, *hirsutos demonios;* aquesta interpretació fou seguida literalment per Savine, *demons velus".* El significat correcte d'"escardalenc", segons Balarí, és "descarnat", "magre de carns".

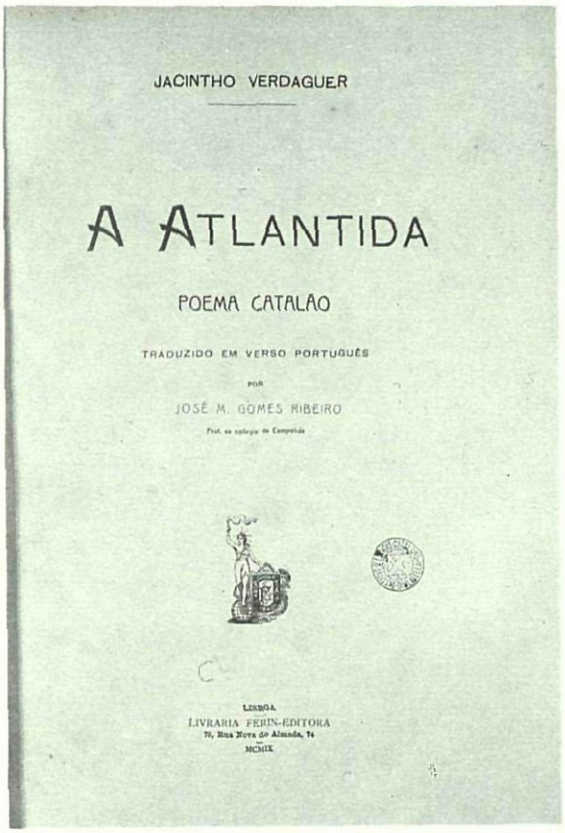
JACINTHO VERDAGUER

A ATLANTIDA

POEMA CATALÃO

TRADUZIDO EM VERSO PORTUGUÊS

POR

JOSÉ M. GOMES RIBEIRO

LISBOA
LIVRARIA FERIN-EDITORA
70, Rua Nova do Almada, 74
MCMIX

Traducció portuguesa de José M. Gómez Ribeiro, 1909.

ocupat de la seva versió i dels que se n'ocuparien; calculava que serien en nombre de cinquanta-cinc els diaris i revistes que ho farien. "Que sortissin vint-i-cinc articles, em digué l'altre dia el comte de Puymaigre, n'hi havia per estar satisfet (...). Pereda i Menéndez m'han escrit cartes molt amables. Alecsandri qualifica *L'Atlàntida* d'esplèndid poema. "Només d'obrir el llibre —em diu—, hom es troba davant d'un gran geni i se sent transportat al món meravellós de l'epopeia, on les escenes grandioses atenyen una altura homèrica (...). Un gran tresor literari és ofert per vós a l'admiració del món enter." Basili Alecsandri, prestigiós polític, autor teatral i poeta romanès, director de la revista "Romania Literara", fou un dels que, des del seu país, responguereu a la crida de germanor llatina de Tourtoulon. La seva carta a Savine fou publicada al periòdic "Lo Catalanista", de Barcelona. De l'edició de Savine se'n feren dues reimpressions (anys 1884 i 1887).

La sortida del llibre de Savine coincidí amb la publicació de la versió en vers de Pepratx. Justí Pepratx (Ceret 1828 - Perpinyà 1901), notari de Perpinyà, poeta i escriptor, autor de llibres de poesia en català, usà també el pseudònim de "Pau Ferriol de Ceret"; entusiasta catalanista, fou l'element més destacat de la renaixença al Rosselló. Verdaguer i Pepratx es conegueren en avinentesa de l'estada d'aquell als banys de la Presta (any 1880); feren plegats alguna excursió a muntanya i aviat una amistat cordial els uní; en els sojorns a Perpinyà, Verdaguer s'allotjà a casa del poeta-notari (més endavant, una làpida recordaria aquesta circumstància). Pepratx, mentre treballava en la versió, estigué a Barcelona en dues ocasions per entrevistar-se amb Verdaguer, i llegí fragments del seu treball en cercles literaris.

Aquesta traducció francesa en vers sortí l'any 1884 (París i Perpinyà). Com hem dit, anava dedicada a la reina d'Espanya, cosa que valgué al seu autor la concessió de la creu de Carles III pel govern; la mateixa distinció fou atorgada a Albert Savine. L'obra tingué força acceptació, aquesta essent la versió que més vegades fou reimpresa: París 1887 i Montpeller 1890, 1892, 1894 i 1900. La segona edició inclogué un pròleg de mossèn Jaume Collell, titulat *Epístola biogràfica.*

Poc després de sortir les versions de Savine i Pe-

pratx, Mistral escrivia a Verdaguer, des de París (15 de maig de 1884): "Tinc també el plaer d'anunciarvos que, gràcies a les traduccions dels senyors Savine i Pepratx, el vostre *chef d'oeuvre* comença d'ésser conegut i glorificat a París. En nombrosos salons literaris he sentit parlar amb admiració de *L'Atlàntida,* i el meu cor de vell amic i d'antic catalanòfil ha bategat d'alegria." L'estada de Mistral a París, motivada per la publicació del seu nou poema *Nerto,* coincidí amb la de Verdaguer a la capital de França; ambdós poetes es pogueren abraçar i Verdaguer participà, al costat del *capoulié,* al dinar amb què els felibres residents a París homenatjaren Mistral.

En aquest temps, admiradors egregis de *L'Atlàntida* es desplacen a Barcelona per a conèixer l'autor. L'emperador del Brasil Pedro II, no havent-lo trobat, repeteix el viatge en una altra ocasió; aquest és el cas també de Coelho de Carvalho, il·lustre acadèmic portuguès.

Altres traduccions i estudis a França

Una traducció francesa de Màrius Cognat restà inèdita.

En llengua provençal, es feren també diverses traduccions. El poeta marsellès Jan Monné publicà una versió seva en prosa (Montpeller 1888), que dedicà, com Pepratx abans, a la reina d'Espanya; el Govern espanyol distingí aquest traductor, ensems que Màrius Cognat, amb el títol de cavaller d'Isabel la Catòlica. Destaquem el fet repetit de les distincions als traductors francesos de *L'Atlàntida,* les quals cal atribuir, en bona part, a la influència política del marquès de Comillas, mecenas de Verdaquer.

També Mistral traduí en vers provençal el cant VII de *L'Atlàntida,* que publicà a la revista "L'Aiòli"; abans Verdaguer II havia traduït al català el poema *Nerto.*

Al marge d'aquestes traduccions, cal esmentar una sèrie d'importants estudis sobre *L'Atlàntida* i, motivats per ella, sobre la Renaixença, deguts a selectes plomes franceses. Ja hem al·ludit l'extensa introduc-

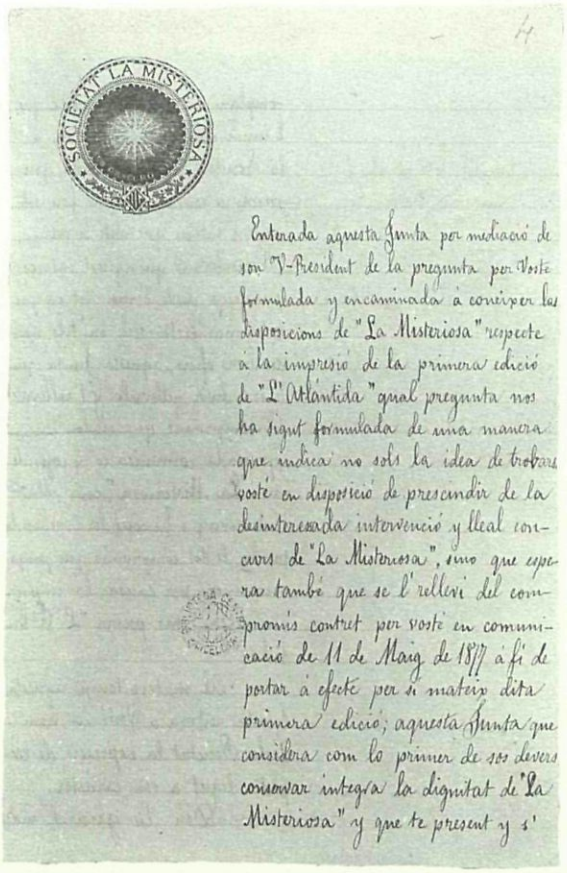

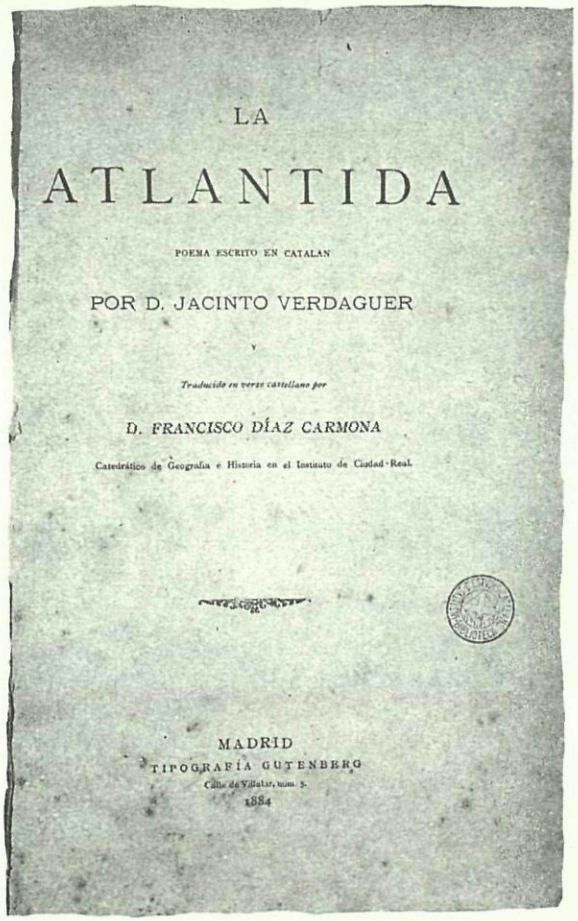

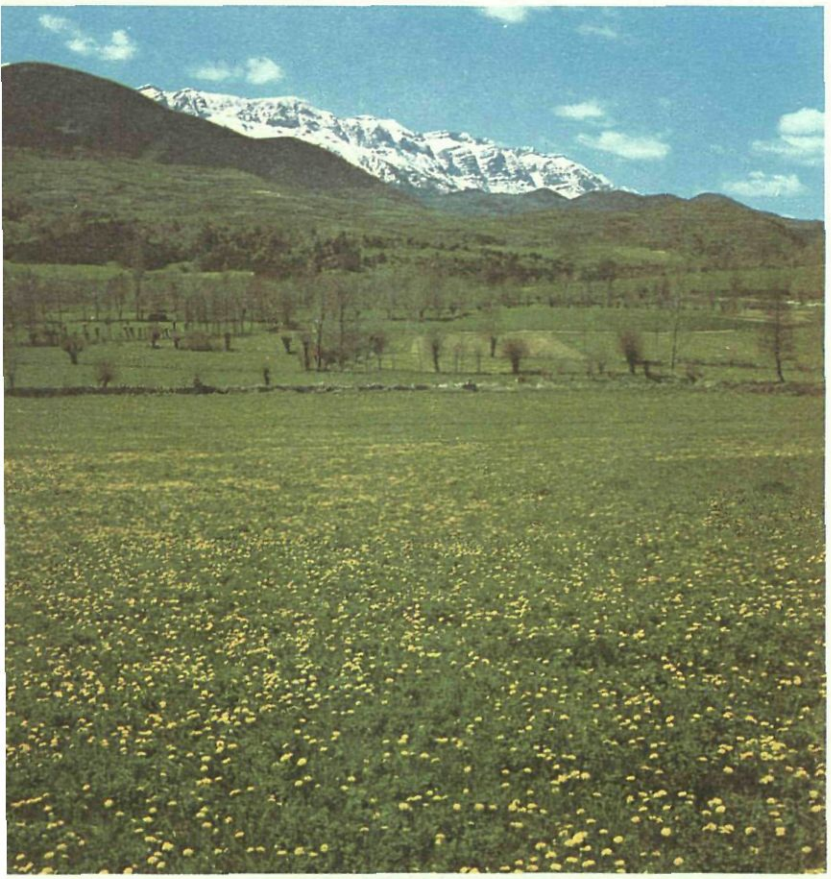

"Es del Cadí la serralada enorme ciclòpic mur en forma de muntanya... Com jardinera, la vall d'Eina els mostra, al veure'ls serrejar per la muntanya, la faldada de flors que a la Cerdanya aboca al néixer cada jorn d'abril."
(Foto R. Manent)

ció de Savine en la seva edició del poema. Tant o més important era el llibre de Tolrà de Bordas (6). *Une epopée catalane au siècle XIX, "L'Atlantide" de Don Jacinto Verdaguer* (París, Maisonneuve, 1881), del qual "La Veu del Montserrat" deia que "l'autor ha fet -entrar en el gresol de la crítica tot quant s'ha dit de l'epopeia d'en Verdaguer a Espanya com fora d'ella (...). Tant com una docta crítica de l'obra de Verdaguer, és una escalfada apologia del nostre moviment literari (...). Per ell tindran de *L'Atlàntida* més perfecte coneixement els francesos que molts espanyols que n'hauran llegit sols algun article en quatre revistes literàries o en algun periòdic." I Sardà i Salvany comentava, a la "Revista Popular", coincidint amb Collell: "La Atlántida *nos atrevemos a decir que ha sido más profundamente estudiada y admirada en el extranjero que en esta su tierra natal.*" Referint-se a Tolrà de Bordas, Verdaguer escrivia a mossèn Collell: "La seva obra fa rodolar *L'Atlàntida* per eixa França ara més que mai". Tolrà publicà també una breu biografia de Verdaguer i traduí en francès algun fragment de *L'Atlàntida*. Quan l'any 1885 Verdaguer publicà el poema *Canigó,* Savine, Pepratx i Tolrà de Bordas li demanaren permís per traduir-lo en francès; el nostre poeta, després d'alguns dubtes, es decidí per Tolrà.

Altres notables estudis foren: *La littérature catalane et "L'Atlantide",* de Georges Goudron, en diversos números de "La Revue Littéraire et Artistique", any 1885. *"L'Atlantide" de Jacinte Verdaguer,* de Stephen Liegeard, al diari "Le Pays" del 2 i el 3 d'abril de 1883 (la "Revista Literaria", de Barcelona, en publicà extractes a dos números). Un altre notable article crític, de Paul Coffinieres, aparegué a la revista parisenca "Le Monde Poetique", agost 1884.

Can Tona. Masia del terme de Riudeperes, a mig camí entre Folgueroles i Vic. El manuscrit de "L'Espanya naixent", esborrany de L'Atlàntida, *va ser trobat en el relleix d'una biga de la cambra que "dóna a Sant Jordi i al* Desmai *que ja ens enyora..."*
(Foto E. Esteve)

Traduccions a altres llengües

El príncep William Bonaparte Wise, nét de Llucià Bonaparte, resident a Irlanda, poeta en llengua provençal i majoral del Felibrigi (vingué a Barcelona diverses vegades), l'any 1880 trameté a Verdaguer la introducció de *L'Atlàntida,* traduida per ell a l'anglès.

6. Josep Tolrà de Bordas (Prada 1824-Tolosa 1890), advocat, prevere, professor del seminari menor de Prada i prelat domèstic de sa santedat, historiador.

A Itàlia, l'escriptor Lluís Sunyer, de pare barceloní, traduí a la llengua italiana, en prosa, el poema de Verdaguer; el periòdic "Fanfulla della Domenica", de Roma, publicà la versió dels sis primers cants (20 juliol - 7 desembre 1884), i a continuació edità el poema sencer en llibre (Roma, Forzani, 1885), del qual féu obsequi als subscriptors.

Abans d'acabar el segle, s'havien publicat també una traducció en alemany, de Clara Commer (dues edicions, 1897 i 1911) i una altra en llengua txeca, en vers, de Jaroslav Urchlichy (1891). Traduïts en llengua sueca, el doctor Göran Bjorkman, cavaller dels ordes de sant Jaume i d'Isabel la Catòlica, publicà dos fragments de *L'Atlàntida* a la revista "Stockholms Dagblad" (14 de febrer de 1897), versió que reproduí una altra publicació de la capital de Suècia.

Quant a estudis, assenyalem per la seva importància el del filòleg alemany Eberhard Vogel, *Neucatalanische Studen* (Padeborn 1886), el qual fa una minuciosa anàlisi de *L'Atlàntida* que li serverix de base per a l'estudi fonètic i morfològic de la nostra llengua.

L'interès de *L'Atlántida* no ha decaigut en el nostre segle, i se n'han publicat versions en altres llengües: en portuguès, en llatí, en esperanto...

Relacions fecundes amb gent de lletres forana

L'extraordinària difusió de *L'Atlàntida* als països europeus representà per a Verdaguer l'inici de nombroses relacions, que s'ampliaren amb motiu de la publicació de noves obres, sobretot del poema *Canigó*. El nostre poeta fou diligent a conrear les relacions i algunes ultrapassaren el marc purament literari. L'epistolari verdaguerià, en curs de publicació, ens il·lustra a bastament sobre la intensitat que assoliren algunes d'aquelles relacions, especialment amb els grups de poetes i escriptors de les contrades més pròximes al Pirineu, com són el Rosselló, Provença i el Llenguadoc, entre les quals i Catalunya hi havia una afinitat lingüística i cultural, i on un fort moviment patriòtico-renaixentista es desenvolupà alhora.

Al Rosselló, país germá, Verdaguer fou admirat i estimat com el poeta nacional que aixecà la parla

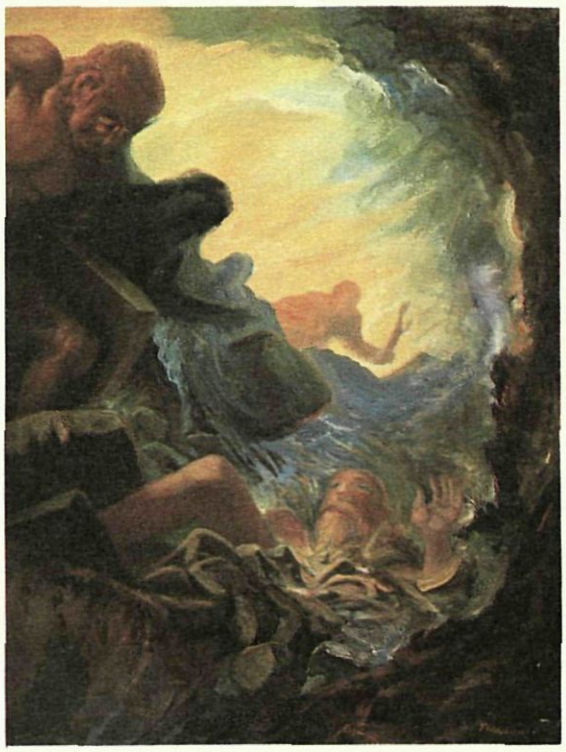

Els Gegants apedreguen Alcides *(cant primer)*
"Lo creuen ja entre penyes colgat, com en sa fossa, quan de l'enuig la flama llampeguejà en son ull, i amb quatre colps de clava los bolca i los destrossa, com terrosseda d'aspre goret lo pas del trull."
"Mes ell, com entre brèvols canyissos, s'hi obre via, la clava de terrible maneig descarregant, que, amb set de sang, incendis i llàgrimes, sentia en sa espatlla ferrissa com ella, bategant. Tal l'hèroe, al rompre aquella maror armipotenta; s'engolfa en les onades a colps de ferro cru; i ferm i fort oposa la seva a llur empenta, com nau que a un abordatge presenta el pit tot nu. Allà aboca ses ires on més arreu pot batre, empeny, romp i arrossega com estimbat torrent; los guerrers de cap d'ala cauen de quatre en quatre; lo rebuig, com espigues de blat, de cent en cent."
Quadre a l'oli de Felip Vall i Verdaguer, conservat al Museu Verdaguerià de Vil·la Joana.

Els "felibres" a Montserrat, l'any 1868. D'esquerra a dreta, Roure, Roca, Frederic Mistral, Quintana, Balaguer, Sala, Bonaparte Wyse, Ferrer i Bigne, Vidal, Rumieux, Teodor Llorente i Paul Meyer. (Foto Arxiu Mas)

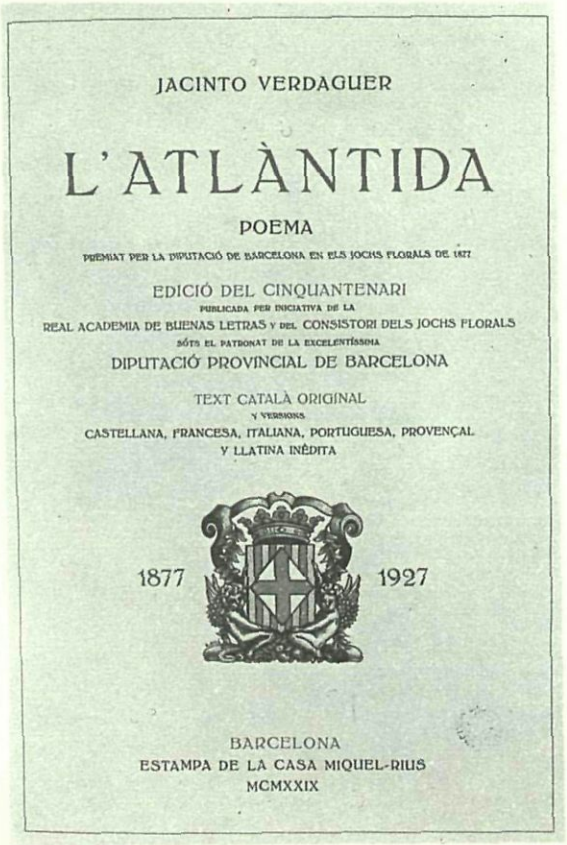

JACINTO VERDAGUER

L'ATLÀNTIDA

POEMA

PREMIAT PER LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA EN ELS JOCHS FLORALS DE 1877

EDICIÓ DEL CINQUANTENARI
PUBLICADA PER INICIATIVA DE LA
REAL ACADEMIA DE BUENAS LETRAS Y DEL CONSISTORI DELS JOCHS FLORALS
SÓTS EL PATRONAT DE LA EXCELENTÍSSIMA
DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA

TEXT CATALÀ ORIGINAL
Y VERSIONS
CASTELLANA, FRANCESA, ITALIANA, PORTUGUESA, PROVENÇAL
Y LLATINA INÈDITA

1877 1927

BARCELONA
ESTAMPA DE LA CASA MIQUEL-RIUS
MCMXXIX

comuna a l'altura de les llengües cultes europees. L'amistat cordial amb Pepratx, capdavanter dels catalans de França, i amb mossèn Francesc Rous, rector patriota de Banyuls, fou pròdiga en contactes personals, dels quals derivaren invitacions col·lectives a certàmens literaris i actes catalanistes, tant d'una banda com de l'altra. En aquells actes, Verdaguer actuà com a nexe d'unió i fou el centre de l'interès i l'estimació. A Perpinyà, en un acte en el qual participaren nombrosos poetes del Principat, del Rosselló i d'Occitània, hom homenatjà Verdaguer i Guimerà amb corones de llorer.

També els provençals i els llenguadocians demostraren al nostre poeta llur alta estimació. Una demostració pública força eloqüent li fou feta amb motiu de la seva assistència als actes del centenari de Favre, poeta popular del Llenguadoc. En les cròniques d'aquells actes que publicaren "Le Messager du Midi" i "La Revue Félibréenne", hi ha detalls ben falaguers per a Verdaguer. Com a hoste distingit, fou rebut calorosament a l'estació de Montpeller i hom li féu presidir diversos actes. El brindis que pronuncià i una quarteta que escriví en l'àlbum del centenari, així com la poesia *Barcelona a Montpeller,* escrita expressament i que llegí en el dinar, foren reproduïts a "La Revue Félibréenne". I al poble de Celleneuve, on estava enterrat Favre, mossèn Cinto, revestit amb els hàbits de cor, beneí un bust de Favre i la làpida funerària. Encara el capellà-poeta hagué de beneir uns brots de llorer i un exemplar de les obres de Favre tot just acabades de sortir de les premses dels germans Hamelin, de Montpeller. Els brots de llorer, en nombre de set, procedien de la tomba de Virgili, de Nàpols; després de separar un brot per a la tomba de Favre, el primer brot dels que restaven fou lliurat a Verdaguer, i els altres cinc a les personalitats presents, que el periòdic anomenava.

El contrast, encara

En tot aquest temps, tot i que el nostre poeta féu diversos viatges i estades a Madrid, cap homenatge ni cap demostració d'estimació no li foren fets pels seus col·legues residents a la capital d'Espanya.

L'any abans dels actes de Montpeller a què ens hem referit, hom pogué constatar la descortesia castellana de manera que transcendí a la premsa. El cas *fou motivat per l'anada a Madrid de la comissió que* lliurà al rei un memorial proteccionista; la comissió estava constituïda per representants de diferents estaments, i per la gent de lletres hi havia quatre poetes (Verdaguer, Guimerà, Frederic Soler i Collell). Referint-se a l'estada de la comissió a Madrid, que fou d'una setmana, el corresponsal de "La Renaixensa" comentava: "Per cert que ha estat notat que el Ateneo i la Sociedad de Escritores y Artistas no hagin convidat els il·lustres literats que formen part de dita comissió, sisquera a visitar els edificis que ocupen", i recordava les atencions que hom havia tingut envers Zorrilla, Echegaray i d'altres en llurs estades a Barcelona. I Marià Maspons, en un discurs del dinar que hom oferí a la comissió en tornar a Barcelona, comparà la fredor amb què havia estat acollida a Madrid la comissió, "en la qual hi havia Jacinto Verdaguer, *que és sens dubte un dels primers poetes de* l'Europa moderna, i altres tres poetes de primer ordre", amb "la rebuda calorosa i entusiasta que els literats parisencs dispensaren a en Mistral quan aquest gran poeta provençal fa un any visità París". (7).

La inauguració del pedró de Folgueroles, el 8 de maig de 1908, fou presidida pel bisbe Torras i Bages. Ventura Gassol.

7. Val a dir que les generacions posteriors de poetes castellans han vist el poema de Verdaguer amb una més gran comprensió. Heus ací alguns de llurs judicis expressats amb motiu del centenari del natalici de mossèn Cinto (any 1945). *L'Atlàntida* representa *"el gran poema de la Hispanidad"*, segons José María Pemán (diari "La Vanguardia", de Barcelona). En una enquesta de "La Estafeta Literaria" d'aquell any, hom hi troba judicis crítics com aquests: per a Nicolás García Ruiz, *L'Atlàntida "es la mejor epopeya que se ha escrito en la Península Ibérica desde* Os Lusiadas. *Muy superior a Alonso de Ercilla"*. En opinió de Bernabé Oliva, "La Atlántida, *construida ambiciosamente sobre el modelo clásico de* La Odisea, *es el más ilustre y espectacular de los poemas marineros de la grande y orgánica literatura española"*. Mentre que, segons el poeta López Mateo, *L'Atlàntida* i *Canigó* són *"frutos tardíos dentro de la evolución de la épica, pero por eso mismo enriquecidos con una fragancia lírica que apenas existe en nuestra épica clásica, y que está más cerca de nosotros. Desde otro punto de vista, me place que las glorias de España —la Reconquista, América— puedan haber sido cantadas en catalán y por un vate tan poderoso cuyo nombre, al conmemorarse su centenarios, nos llena de orgullo a todos los poetas españoles"*. Recordem que abans el pare Blanco García, en la seva *Historia de la literatura española en el siglo XIX*, havia dit de l'autor de *L'Atlàntida: "Verdaguer, como Víctor Hugo y muy pocos más entre los poetas modernos, tiene el arranque espontáneo y la grandeza monumental de los épicos primitivos; y recuerda a Homero, a los poetas del Indostán, a los videntes de la Biblia, desde David hasta el Aguila de Patmos, y quizá también a Dante y Milton (...). Aparte del grandísimo valor absoluto de* La Atlántida, *aunque arrancando de él, hay que concederle el de haber asegurado la existencia independiente de la literatura catalana, haciéndola conocer y respetar allí donde era negada. Los incrédulos que pasaron de largo ante las capillas góticas y los castillos feudales de los trovadores resucitados (...) quedaron atónitos ante la pirámide alzada en los campos de la Renaixença por el oscuro sacerdote a quien saludaba Mistral como heredero de Milton y Lamartine."*

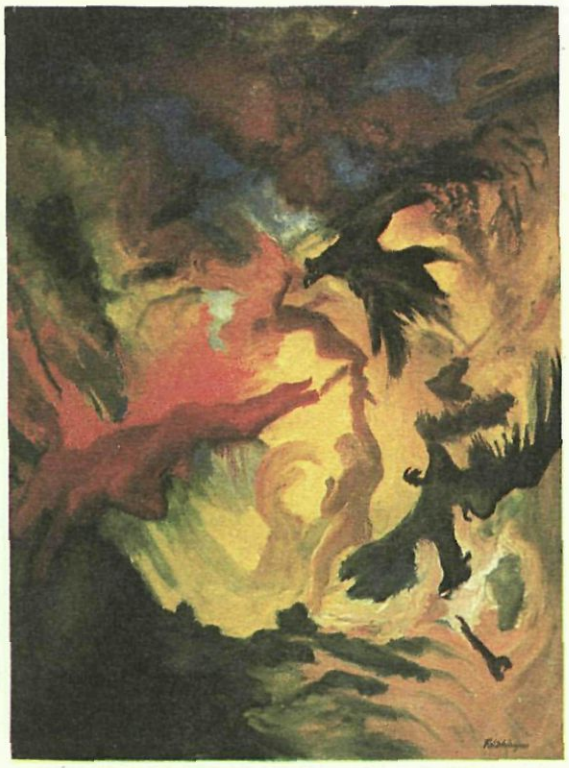

Resultats positius per a Catalunya

Il·lustres crítics han destacat a casa nostra el fet i la importància de la projecció de *L'Atlàntida* més enllà dels Països Catalans. En opinió de Manuel de Montolìu, "l'aparició de *L'Atlàntida* fou un veritable esdeveniment europeu que mereixé l'atenció i l'admiració de tot el món culte".

J. Bonet i Baltà interpreta aquell fet dient: "L'elogi suprem fou la traducció a altres llengues, feta la majoria de les vegades per plomes escollides, que proclamaren als quatre vents el fet gloriós d'una cultura catalana com a valor universal".

Antoni Rovira i Virgili ens n'ha deixat aquest judici definitiu: (8) "Un gran poeta, més encara que un gran prosista o un gran artista, contribueix a destacar la personalitat d'un poble i a enfortir la seva consciència (...). La saó de la poesia de Verdaguer va ésser nacionalment fecunda, cosa que no succeí amb la poesia de Mistral, perquè a Occitània ni les arrels ni les llavors ja no tenien prou vitalitat. Un altre efecte de l'obra verdagueriana fou de donar a conèixer fora de Catalunya l'existència del nostre moviment literari i el cas del nostre poble. Un valor notable ha de tenir el poble que posseeix un tan alt poeta. Pels versos de *L'Atlàntida* passaren al món el nom i la glòria de Catalunya. I aquesta vera expansió catalana, aconseguida per les traduccions d'un poema, venia a augmentar, dins l'àmbit de la nostra terra, la joia d'ésser català i la fe en els destins de la pàtria."

8. *Els corrents ideològics de la Renaixença catalana* (Editorial Barcino, Col·lecció Popular, núm. 210, pàg. 66).

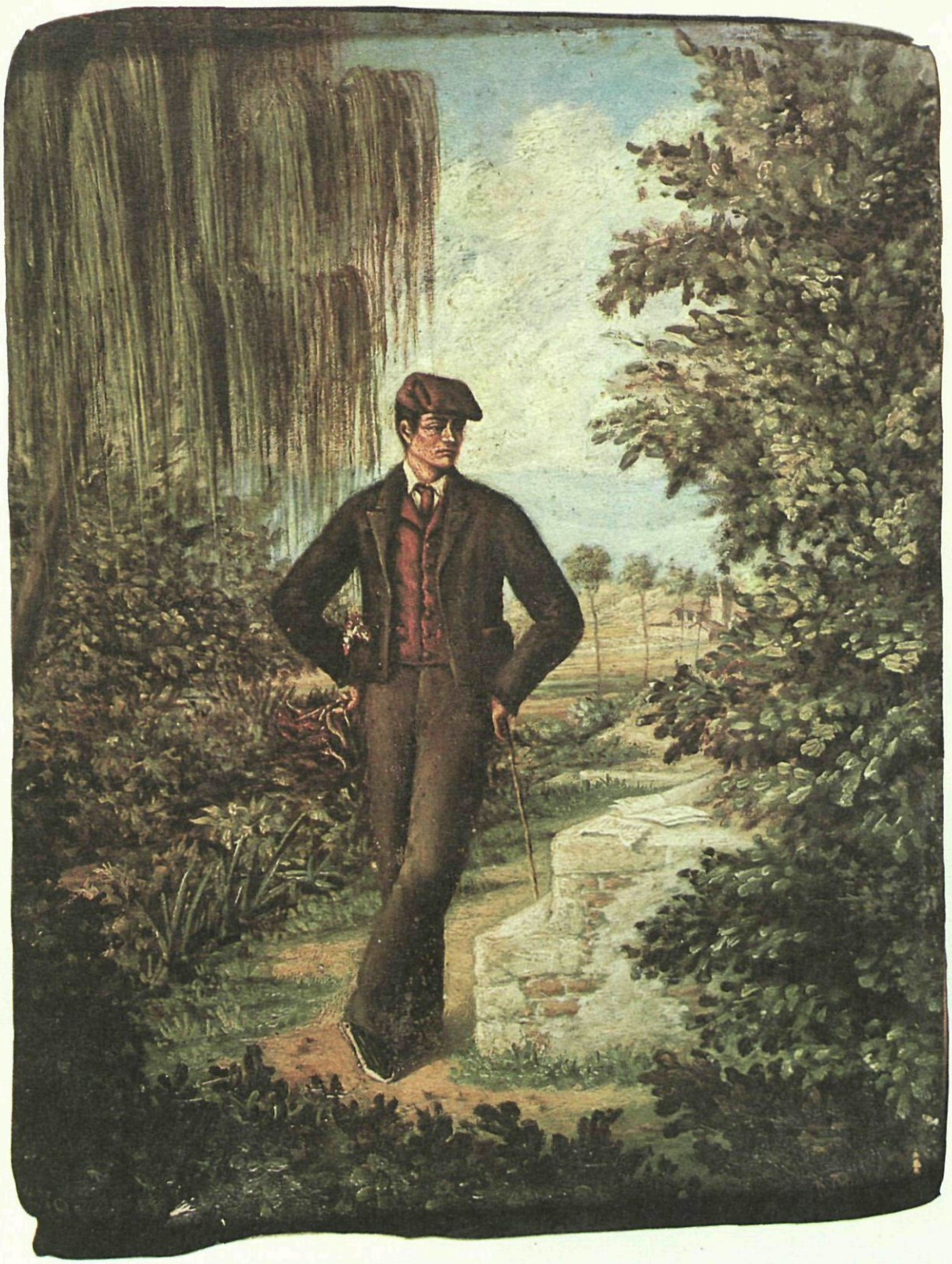

Verdaguer a la Font del Desmai, amb el bastó de tortellatge dels seus temps d'estudiant. Oli, de Marià de Picó datat l'any 1870, que és conservat al Museu Diocesà de Vic. Una reproducció d'aquest quadret es troba al Museu Verdaguerià de Vil·la Joana, a Vallvidrera. "Aquest quadret... dóna del jove de vint anys una perfecta semblança." "Aquest és el veritable i autèntic retrat, tal com anava quan era estudiant, i amb el mateix posat que ell solia tenir."
Jaume Collell.
(Foto E. Esteve)

CRONOLOGIA
DE
JACINT VERDAGUER

CRONOLOGIA DE JACINT VERDAGUER

Josep M. Ainaud de Lasarte

El Santuari de la Mare de Déu de Cabrera presideix la comarca del Collsacabra, capçalera nord-oriental de la Plana de Vic. (Foto Cuyàs)

"Aixecau més los ulls, i veureu
un cèrcol de monts que,
estufant ses llargues vestes
de verdor, se donen les mans...
Veureu lo vell Montseny,
que mig amagant sa blanca
testa entre les bromes,
com lo gegant de la faula,
apar que serva el cel damunt
ses amples espatlles.
Veureu l'aspre Puigmal,
encara més acimat,
los turons de Bellmunt,
de Gurb i els de Cabrera.
I no seran pas tots tristos
los records que us faran venir.
No, no! que us diran que aprés
que cent generacions d'héroes
catalans... es bellugaren
i moriren amb glòria a sos peus...,
encara no s'ha refredat gens,
encara bull com mai la sang
catalana en parlant
de llibertat i pàtria."

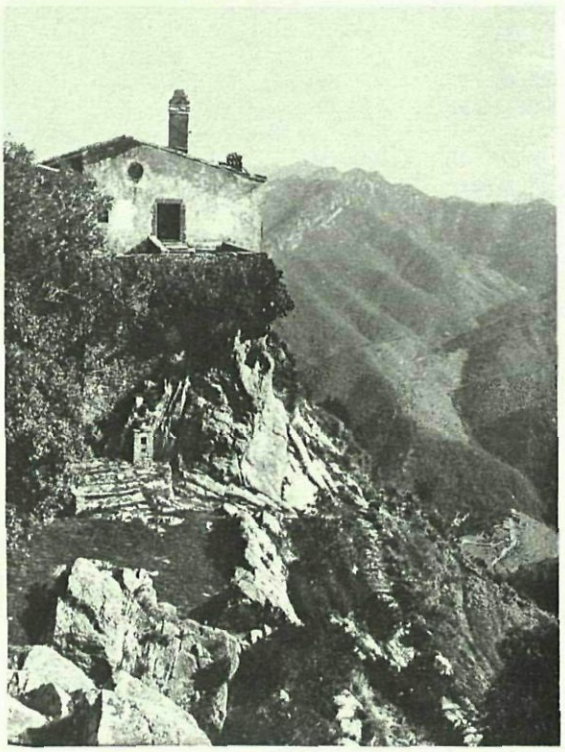

L'ermita de Bellmunt, prop de Sant Pere de Torelló (Osona). (Foto Cuyàs)

1845

Neix, el dia 17 de maig, a Folgueroles (Osona). És fill de Josep Verdaguer i de Josefa Santaló, de família pagesa. Fou batejat el mateix dia, amb els noms de Jacint, Segimon i Ramon.

Neix Àngel Guimerà.

1850

Neix Lluís Domènech i Montaner.

1851

Neix el compositor Josep Rodoreda.

1852

Neix Antoni Gaudí.

1855

Primera vaga general a Barcelona.

Comença els estudis de gramàtica al Seminari de Vic.

1858

Neix el compositor Antoni Nicolau.

1859

Restauració dels Jocs Florals de Barcelona. Formen el primer consistori Manuel Milà i Fontanals, president; Víctor Balaguer, Joaquim Rubió i Ors, Joan Cortada, Miquel Victorià Amer, Josep Lluís Pons i Gallarza, i Antoni de Bofarull, secretari.

Demolició de les muralles de Barcelona.

Aprovació del Pla Cerdà.

Neix Francesc Macià, primer president de la Generalitat.

1860

Comença a escriure poesies de gènere bucòlic, d'inspiració castellana.

Guerra d'Espanya i el Marroc.

Neix Joan Maragall.

1862

Neix el compositor Francesc Alió.

1863

Passa a residir al mas Tona, del terme de Riudeperes, on fa de mestre dels nois i escriu l'esplet de

Tres revistes molt lligades amb Jacint Verdaguer La Creu del Montseny, L'Atlàntida *i* Lo Pensament Català.

Any II • Barcelona 7 de Juliol de 1901 • N.° 10

LO PENSAMENT CATALÁ

SETMANARI CIENTIFICH Y LITERARI

Preus de suscripció: Espanya. . . . . 6 Ptas. l'any. Estranger. . . . . 9 » » Un número 15 cts.—Atrassat, 25 cts. PAGOS A LA BESTRETA

DIRECTOR LITERARI

Mossen Jacinto Verdaguer

Redacció y Administració: Carrer de Sant Rafel, n.° 7 IMPREMPTA LA CATALANA

poesia amatòria conegut per *Jovenívoles* i *Amors d'en Jordi i na Guideta,* que es publicaran després de la mort del poeta.

Signa alguns versos amb el pseudònim "Un fadrí de muntanya".

1864

Neix Josep Llimona.

1865

Es presenta als Jocs Florals de Barcelona i guanya un Premi especial (un amarant d'or) per la poesia *Els minyons d'En Veciana* i un accèssit a l'Englantina d'Or amb *A la mort d'En Rafel de Casanova.*

Profund disgust per un suspens en la seva carrera eclesiàstica.

Publica *Dos màrtirs de ma Pàtria,* a "El Eco de la Montaña", de Vic.

Escriu els primers esborranys del poema èpic *Colom,* un episodi del qual era l'enfonsament de l'Atlàntida.

Neix el compositor Enric Morera.

1866

Als Jocs Florals li són premiades, amb accèssits, quatre poesies.

1867

Reunió inaugural de l'Esbart de Vic a la Font del Desmai. Verdaguer hi llegeix un discurs, i hi assisteixen Jaume Collell, els germans Josep i Francesc Masferrer, Martí Genís i Aguilar, Marià Campà, Josep Serra i Campdelacreu, Pere Andreu, Antoni d'Espona i Josep Salarich. El discurs de Verdaguer és publicat a "El Eco de la Montaña".

1868

Presenta als Jocs Florals la composició *L'Espanya naixent,* embrió de *L'Atlàntida,* que no li és premiada. A l'Ateneu Barcelonès coneix Mistral, que el saluda amb el famós *"Tu Marcel·lus eris!".*

Neix Pompeu Fabra.

Revolució de Setembre. Destronament de la reina Isabel II.

1869

Llegeix a la Font del Desmai el romanç *Qui com Déu!,* que li és publicat en un fascicle solt.

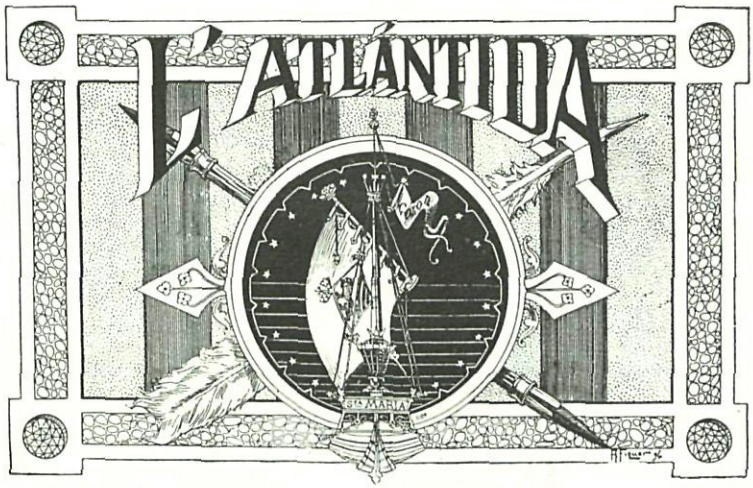
L'ATLÀNTIDA

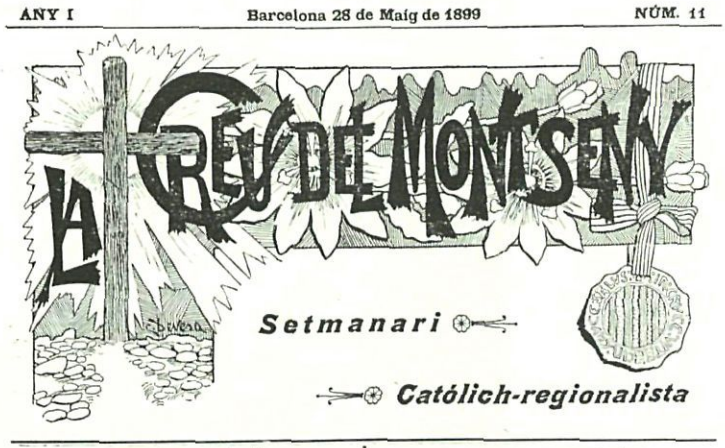
ANY I Barcelona 28 de Maig de 1899 NÚM. 11

LA CREU DEL MONTSENY

Setmanari

Católich-regionalista

Preus de suscripció ESPANYA Y CATALUNYA FRANCESA. Un any (directament) . . . . . 5 pessetes. Per corresponsal . . . . . 6 »

Centre de suscripció: Redacció y Administració: Imprempta Antoniana, Carrer de Gerona, 76, que es ahont deu dirigirse tota correspondencia.

"Escriptor molt conscient de la dignitat de l'obra literària, s'esforçà sempre a documentar-se adequadament sobre els temes de les seves composicions... La gran majoria dels llocs esmentats en els cants i en les notes del poema —Canigó— foren per ell visitats, o albirats de no massa lluny... la visió directa de llurs paisatges —del Pirineu—, el tracte de llurs habitants, l'arreplega de tradicions locals, de particularitats lèxiques, de dades botàniques i altres, feta sobre el mateix terreny, i així més susceptible de donar vida a les descripcions... Afortunadament, s'han conservat els dietaris de les seves principals excursions a la nostra alta muntanya, i aquests solen ésser tan detallats que ben sovint permeten de ressenyar-les jornada per jornada."
Josep M. de Casacuberta.

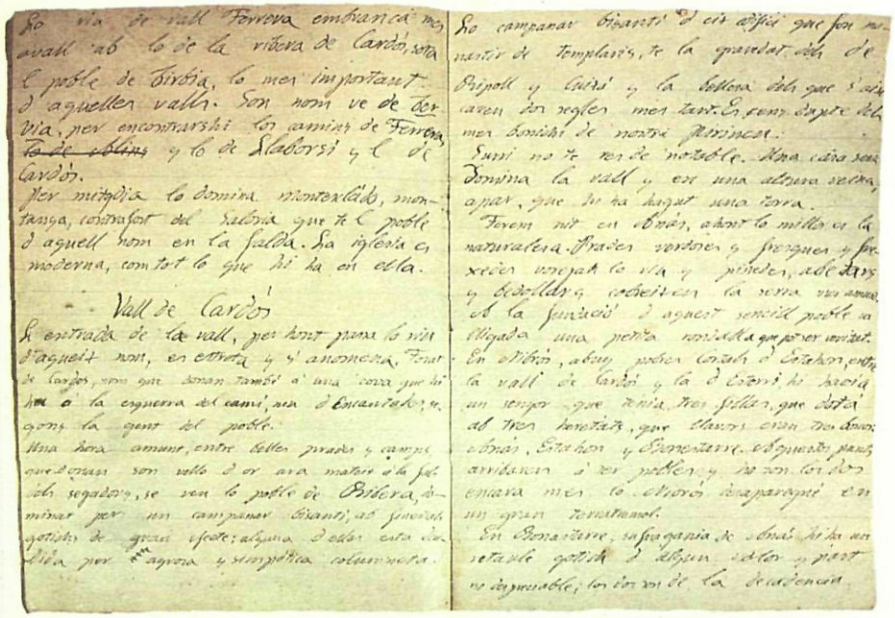

Manuscrit conservat al Museu Diocesà de Vic.

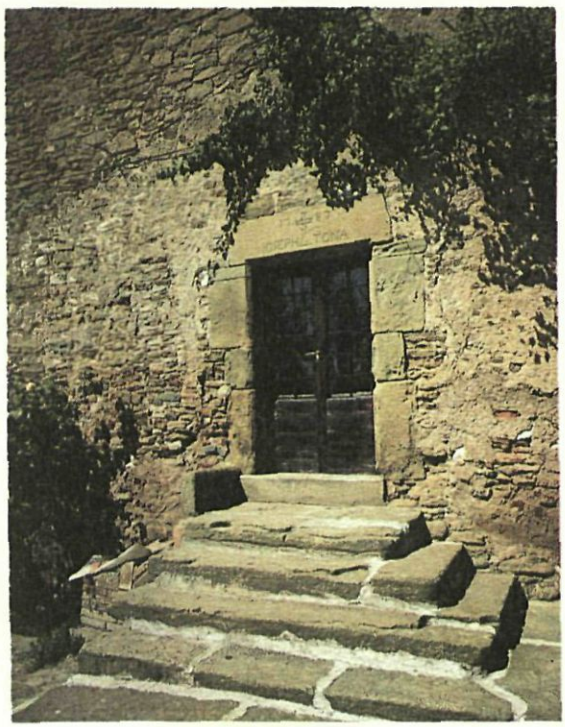

Porta d'entrada de Can Tona. (Foto E. Esteve)

Revoltes federalistes a Catalunya.

Fundació de La Jove Catalunya, primera entitat catalanista.

1870

És ordenat prevere. Canta la primera missa, el primer diumenge d'octubre —festa del "Roser de tot l'any"—, a l'ermita de Sant Jordi, de Folgueroles.

Neix Enric Prat de la Riba.

1871

Verdaguer és designat vicari de Vinyoles d'Orís, on continua la composició de *L'Atlàntida* i emmalalteix d'anèmia cerebral.

Neix el compositor Amadeu Vives.

Fundació de la revista catalanista "La Renaixensa".

1873

Viola d'or i argent als Jocs Florals, amb *Plor de la tórtora*. Era el primer graó del mestratge en Gai Saber. Els branquillons de llorer que guanya, plantats a Vinyoles d'Orís, són l'orígen del famós "llorer de Mossèn Cinto", encara vivent.

Publica *Passió de Nostre Senyor Jesucrist* (setze edicions fins ara).

Deixa Vinyoles d'Orís.

1874

Guanya el segon premi ordinari als Jocs Florals, la Viola d'or i argent, amb una antiga poesia: *Sant Franscesc s'hi moria*.

Sol·licita el càrrec de capellà de vaixell per tal de curar l'anèmia. A mitjan desembre rep ordre d'embarcar a Cadis i el 30 del mateix mes parteix vers l'Havana en el vapor "Antonio López"

Mor Josep Anselm Clavé.

1875

A mitjan gener arriba a l'Havana i embarca en el "Guipúzcoa", a bord del qual exerceix el ministeri sacerdotal durant gairebé dos anys.

Neix el compositor Juli Garreta.

1876

Havent refet la salut, acaba *L'Atlàntida*. El novembre s'instal·la a Barcelona per a exercir de capellà al palau del marquès de Comillas al carrer de la Portaferrissa.

El pont medieval d'en Brugués del segle XIV, damunt del riuet Gurri que travessa la Plana vigatana, en el camí que seguia mossèn Cinto per anar de Folgueroles al seminari de Vic.

"Aprengué les primeres lletres a l'escola del poble, i a deu anys començà els estudis al Seminari. Aleshores es traslladava cada dia a Vic, juntament amb altres nois que també estudiaven al Seminari."
Joan Torrent i Fàbregas.
(Foto E. Esteve)

Fundació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, origen del Centre Excursioniste de Catalunya.

Neix Pau Casals.

Neix el compositor Manuel de Falla.

Neix Francesc Cambó.

Mor l'urbanista Ildefons Cerdà.

1877

Amb el poema *L'Atlàntida* guanya el Premi de la Diputació Provincial de Barcelona als Jocs Florals (6 de maig).

Àngel Guimerà obté la Flor Natural, l'Englantina i la Viola, d'un sol cop, i és proclamat Mestre en Gai Saber, als mateixos Jocs Florals.

És nomenat acadèmic de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

Edició de *L'Atlàntida,* a Buenos Aires.

Mor Tomàs Padró, popular dibuixant.

Mor Pere Mata i Fontanet, metge i escriptor.

Neix Joan Bardina, mestre de mestres.

Neix el polític Pere Lloret.

Neix el crític Manuel de Montoliu.

Fundació del Foment Martinenc, a Sant Martí de Provençals.

Articles de Josep Narcís Roca i Farreras, a "La Renaixensa", sobre la Diputació General de Catalunya, precedent de la Mancomunitat.

1878

Edició de *L'Atlàntida,* en versió catalana i castellana (traduïda per Melcior de Palau).

1879

Publica *Idil·lis i cants místics,* amb pròleg de Manuel Milà i Fontanals.

1880

És designat Mestre en Gai Saber, per la seva poesia *La Barretina,* que guanya l'Englantina als Jocs Florals.

Publica *Cançons de Montserrat* i *Llegendes de Montserrat.*

Se celebra el primer Congrés Catalanista, a Barcelona.

1881

Presideix els Jocs Florals de Barcelona.

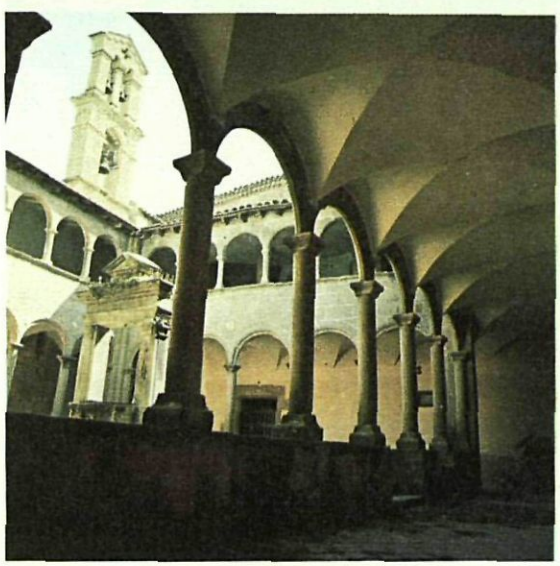

"L'avi de Mossèn Cinto fou masover de Torrents, mas del terme de Tavèrnoles"

Claustre del Convent franciscà de Sant Tomàs de Riudeperes, a tocar de Can Tona. Verdaguer adolescent sentí el desig de fer-se frare. Jaume Collell, l'amic i confident del poeta creu, però, que el mòbil del jove Cinto no era precisament fer-se frare, sinó Amèrica. *"De vegades —escriu— fins li veien rauxis, encara que momentanis, de fer-se soldat d'Ultramar: perquè ja li feia pampallugues a la imaginació la terra descoberta per Colom. En aquell terboll d'idees confuses i d'inspiracions inconscients, també hi llampeguejà per una temporada la idea de fer-se frare, i frare, també, per a travessar l'Atlàntic."*
(Foto E. Esteve)

Sant Marçal del Montseny, racó molt estimat per Verdaguer. Les Agudes i el Turó de l'Home són "el bell Montseny que s'hi aboca". (Foto Cuyàs)

Publica *Càntic al desposori de don Claudi López i donya Maria Gayón.*

Festes del mil·lenari de Montserrat.

La revista "La Renaixensa" es transforma en diari.

El doctor Robert és elegit president de l'Ateneu Barcelonès.

1882

Comença a publicar la col·lecció de cants religiosos en fulls solts.

Prologa les *Efemèrides vigatanes,* de Joaquim Salarich i Verdaguer.

Fundació del Centre Català per iniciativa de Valentí Almirall.

1883

El seu poema *Oda a Barcelona* guanya un premi extraordinari als Jocs Florals. L'Ajuntament de la ciutat en fa una tirada especial de 100.000 exemplars per a les escoles.

1884

Renuncia una canongia a la Seu de Barcelona que li ofereix el ministre de Gràcia y Justícia, Francisco Silvela.

Viatja per Europa i fa sojorns a París, Berlín i Sant Petersburg.

L'Atlàntida és traduïda al francès per Albert Savine i a l'italià per L. Suñer (Roma).

1885

Publica *Caritat* i la versió catalana de *Nerto,* poema provençal de Frederic Mistral.

Parlament de Verdaguer en el certamen de Sant Martí de Provençals.

Es fa públic l'anomenat "Memorial de Greuges", signat per destacades personalitats catalanes —entre d'altres, Verdaguer—, contra la política centralista anticatalana, adreçat al rei Alfons XII.

1886

Viatge a Terra Santa.

Publica el poema *Canigó.*

El bisbe Morgades, en la festa de la restauració del monestir de Santa Maria de Ripoll posa al front de Verdaguer una corona feta amb el llorer plantat pel poeta a Vinyoles d'Oris, dient-li: "Jo us corono en nom de Catalunya".

Santuari del Mont, prop de Besalú. (Foto Cuyàs)

Valentí Almirall publica *Lo Catalanisme.*
Fundació del Centre Escolar Catalanista.

1887

Publica *Excursions i viatges,* amb un pròleg de Francesc Matheu, i *Lo somni de sant Joan* amb la traducció castellana feta per ell mateix.

Fundació de l'entitat política Lliga de Catalunya.

1888

Publica el volum de poesies *Pàtria,* prologat per mossèn Jaume Collell.

L'Atlàntida és traduïda a l'occità per Jan Monné (Montpeller).

Exposició Universal de Barcelona.

1889

Aplega en un volum, titulat *Montserrat,* els llibres *Cançons de Montserrat* i *Llegenda de Montserrat.*

Publica *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* i *Col·lecció de càntics religiosos per al poble,* musicats per C. Candi.

1890

Assisteix a sessions d'exorcismes amb el pare Piñol.

Publica *Jesús infant: Nazareth.*

Coneix la família Duran, amb la qual viurà anys més tard.

Mossèn Joan Güell, cosí de Verdaguer, és nomenat almoiner auxiliar del marquès de Comillas.

1891

Publica *Jesús infant: Bethlem.*

L'Atlàntida és traduïda al txec per Jaroslav Vrchlicky (Praga).

Fundació de l'Orfeó Català.

1892

Compra la finca anomenada "Els Penitents", a Horta (Barcelona).

Bases de Manresa, de la Unió Catalanista.

Torras i Bages publica *La Tradició Catalana.*

1893

El bisbe de Barcelona, doctor Josep Català, prohibeix els exocirsmes que practicaven el pare Piñol i Verdaguer.

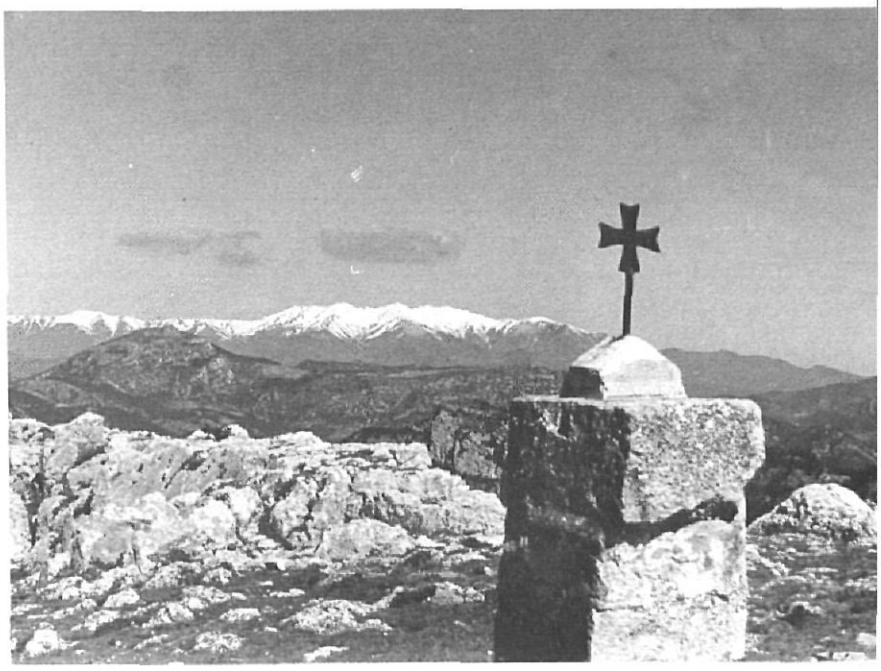

"Lo Canigó és una magnòlia immensa que en un rebrot del Pirineu se bada; per abelles té fades que la volten, per papallones los cisnes i les àligues."
(Foto Jordi Mir)

A mitjan març de 1902, després d'una temporada de no trobar-se bé, hagué d'enllitar-se. Cridats els millors metges —entre ells el doctor Robert, que morí aquells dies— es confirmà tot seguit la gravetat de la malaltia i la conveniència de traslladar-lo a un lloc de muntanya. Mossèn Cinto, d'entre les diverses residències particulars de muntanya que hom li oferí, acceptà, per la proximitat a Barcelona, la torre "Vil·la Joana", de Vallvidrera, propietat de Ramon Miralles i Vilalta, ex-alcalde de Sarrià. (Foto E. Esteve)

El marquès de Comillas destitueix Verdaguer del seu càrrec d'almoiner.

Marxa a reposar al Santuari de la Gleva, prop de Vic (maig).

Publica *Jesús infant: La fugida a Egipte.*

1894

Es relaciona amb el pare Rupert M. de Manresa, caputxí.

Viatge a Mallorca, invitat per l'arxiduc Lluís Salvador.

Publica *Roser de tot l'any, Veus del bon Pastor* i prologa el llibre *Poesies,* d'Artur Masriera.

Amadeu Vives posa música a *L'Emigrant.*

1895

Marxa de la Gleva i se'n va a residir a Barcelona, sense permís del bisbe de Vic, amb la família Duran: donya Deseada Martínez, viuda Duran, i els seus fills Manolo, Amparo i Mercedes.

Li són retirades les llicències de celebrar missa. (Des del 23 de juliol de 1895 fins al febrer de 1898).

Viu a Barcelona, al carrer de la Portaferrissa, 25, 3r pis.

Publica el poema *Sant Francesc.*

Comença a publicar els articles polèmics *En defensa pròpia* al diari barceloní "El Noticiero Universal".

1896

Ven, a perpetuïtat, els seus drets de propietat intel·lectual a donya Deseada Martínez, per la quantitat de dues mil pessetes.

Publica *Flors del Calvari.*

1897

Verdaguer i donya Deseada marxen a Madrid. Donya Deseada hi mor el 30 de novembre. Intervenció dels pares agustins d'El Escorial, que intenten fer de mitjancers entre el bisbe de Madrid, el de Barcelona i mossèn Cinto.

Publica *Lo sol de Pezillà,* a Perpinyà.

L'Atlàntida és traduïda a l'alemany per Clara Commer (Friburg).

1898

Reconciliació amb el bisbe de Vic, doctor Morgades, el qual li retorna la facultat de celebrar missa (11 de febrer).

Li és atorgat un benefici eclesiàstic a l'església de Betlem, Barcelona (15 de febrer).

Es trasllada, amb la família Duran, al carrer d'Aragó, 271, 3r, 1a.

1899

Publica *Santa Eulària.*

El bisbe Morgades és nomenat bisbe de Barcelona.

El doctor Robert és nomenat alcalde de Barcelona.

Comença la publicació de la revista "La Creu del Montseny", dirigida per Verdaguer (1899-1900).

1900

Comença la publicació del setmanari "Lo Pensament Català", dirigit per Verdaguer (1900-1902).

1901

Discurs presidencial als Jocs Florals de Lleida.

Estrena *L'Adoració dels pastors,* amb música d'Enric Morera.

Publica *Aires del Montseny.*

Triomf electoral de la candidatura regionalista a les Corts, anomenada dels "Quatre Presidents".

Es funda la Lliga Regionalista.

1902

Vaga general a Barcelona.

Prat de la Riba és empresonat per un article publicat a "La Veu de Catalunya".

El dia 10 d'abril mor el doctor Robert, amic i metge de Verdaguer.

El rei Alfons XII li concedeix la creu d'Alfons XII.

Publica *Flors de Maria.*

Darrera malaltia de Verdaguer. El mes d'abril és traslladat a la Vil·la Joana, de Vallvidrera, prop de Barcelona, per a descansar. Hi dicta dos testaments diferents, amb dos dies de diferència.

L'habitació de Vil·la Joana on morí Mossèn Cinto, el 10 de juny de 1902, avui Museu Verdaguerià. (Foto E, Esteve)

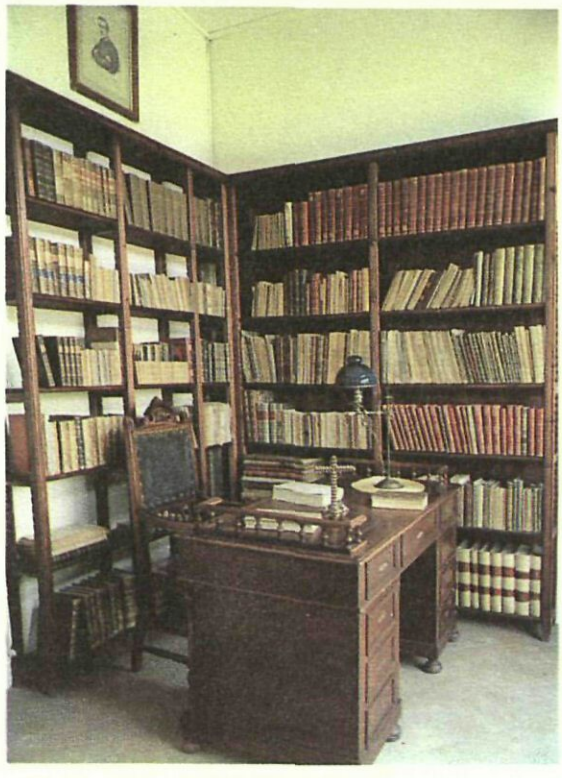

Despatx de Mossèn Cinto, reconstruït a Vil·a Joana (Foto E. Esteve)

Al jardí de Vil·la Joana, pocs dies abans de la mort de Mossèn Cinto.

El bisbe Morgades, de primer a Vic i més endavant a la seu de Barcelona, fou un personatge central de la tragèdia verdagueriana. (Foto Arxiu Mas)

Mor el dia 10 de juny. El seu cos és traslladat al Saló de Cent de la Casa de la Ciutat de Barcelona, convertit en capella ardent. El dia 13 de juny rep cristiana sepultura al Cementiri Nou de Montjuïc.

Al seu enterrament, hi assisteix una impressionant multitud que vol retre el darrer homenatge al **poeta de Catalunya.**

Mossèn Joan Güell, cosí i biògraf de mossèn Cinto, fou també un dels actors principals en el drama íntim del poeta. (Foto E. Esteve)

1902

Els Jocs Florals, prohibits per l'autoritat militar de Barcelona, se celebren el dia 11 de novembre a Sant Martí del Canigó, presidits per Francesc Matheu i el bisbe Carsalade, de Perpinyà.

1903

Publicació de *Al Cel* i de *Corpus Christi.*

Verdaguer vindicado por un catalán. Pròleg d'Eduard Marquina.

Celebració del Congrés Universitari Català.

1904

Publicació d'*Eucarístiques.*

1905

Publicació de *Rondalles,* amb pròleg de Jaume Massó i Torrents, i de *Discursos,* amb pròleg de Joan Maragall.

Comença la publicació de les *Obres Completes* pels editors López, Toledano i Cia., continuada per Josep Agustí. (Fins al 1908, però és incompleta.)

1906

Col·locació del retrat de Jacint Verdaguer (obra de Josep Maria Tamburini) a la Galeria de Catalans Il·lustres. Hi llegeix una semblança biogràfica Miquel dels Sants Oliver, avui perduda.

Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana.

Solidaritat Catalana.

1907

Publicació de *Folklore,* de *Colom seguit de Tenerife,* amb un pròleg de J[osep] P[ijoan], de *Càntic dels Càntics* i *Els jardins de Salomó,* amb un pròleg de Manuel de Montoliu.

Prat de la Riba funda l'Institut d'Estudis Catalans.

1908

Inauguració del monument a Verdaguer, a Folgueroles, obra de l'arquitecte Josep M. Pericas (8 de maig). Presideix el bisbe Torras i Bages.

La Biblioteca de Catalunya adquireix els 6.350 volums que constituïen la llibreria de Verdaguer.

Publicació de *Perles del "Llibre d'Amic e d'Amat" de Ramon Llull, i* d'*Els pobres* i *Els sants,* amb pròlegs de Jacint Verdaguer.

Solemne commemoració del Cinquantenari dels Jocs Florals, a Barcelona.

Mor el compositor Francesc Alió.

1909

L'Atlàntida és traduïda al portuguès per J. M. Gomes Ribeiro (Lisboa).

Amadeu Vives posà música a una de les més conegudes cançons de Verdaguer: L'emigrant. *(Foto Arxiu Mas)*

Publicació de la llegenda de *Santa Maria del Pi.* Setmana Tràgica.

1910

Inauguració del monument al doctor Robert.

1911

El comte de Lavern dóna a la Biblioteca de Catalunya un lot de manuscrits originals de les obres de Verdaguer.

Mossèn Joan Güell publica *Vida íntima de Mossèn Jacinto Verdaguer, prevere.*

1914

Primera pedra del monument a Verdaguer, a Barcelona. Hi assisteixen, entre d'altres, el bisbe Torras i Bages, Prat de la Riba i Joaquim Cabot, president de la Comissió promotora del monument.

Inauguració pública de la Biblioteca de Catalunya.

Comença la publicació de les *Obres Completes* de Verdaguer, de "La Il·lustració Catalana".

Solemne constitució de la Mancomunitat de Catalunya, sota la presidència d'Enric Prat de la Riba.

Comença la Primera Guerra Mundial.

1917

Mor Enric Prat de la Riba.

Josep Puig i Cadafalch és elegit president de la Mancomunitat de Catalunya.

1922

Mor, a Buenos Aires, el compositor Josep Rodoreda, autor de la música del *Virolai*.

1923

Carles Riba publica la seva tria de *Poesies de Jacint Verdaguer,* amb un important pròleg.

Mor Lluís Domènech i Montaner.

Dictadura del general Primo de Rivera.

1924

Inauguració del monument a Verdaguer, a Barcelona, situat a la cruïlla de la Diagonal i el Passeig de Sant Joan. L'arquitecte és Josep Maria Pericas, i les escultures, obra dels germans Oslé i de Borrell Nicolau. Hi assisteixen el rei Alfons XIII i el general Primo de Rivera.

Mor Àngel Guimerà. El seu enterrament és una massiva manifestació de dol popular.

1926

Mor l'arquitecte Antoni Gaudí.

1927

Es commemora el 50è aniversari de *L'Atlàntida*.

El comte de Güell publica *El poeta Verdaguer (apuntes de recuerdos)*.

Celebració de l'Exposició del Llibre Català, a Madrid.

Mor el novel·lista Josep Pin i Soler.

Mor el poeta i polític Magí Morera i Galícia.

1928

Manuel de Falla escriu els primers esbossos de la cantata escènica *L'Atlàntida,* sobre el poema de Verdaguer.

Edició de les *Obres Completes* per Llibreria Catalònia (fins al 1936; tampoc no és completa).

1929

Edició poliglota de *L'Atlàntida,* amb l'original català i les traduccions castellana, francesa, italiana, portuguesa i provençal (totes elles publicades independentment abans) i la llatina, inèdita fins aleshores, de Tomàs Viñas.

Exposició Internacional de Barcelona.

1931

Proclamació de la República Catalana, el dia 14 d'abril. Govern provisional de Catalunya, presidit per Francesc Macià.

Ventura Gassol és nomenat conseller de Cultura de la Generalitat.

1932

Publicació del *Verdaguer* de Valeri Serra i Boldú.

Promulgació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya.

Mor, a Madrid, el compositor Amadeu Vives, que musicà *L'emigrant*.

1933

Publicació de *Què diuen els ocells?,* amb il·lustracions de Ramon de Capmany.

El pare Agustí Manuel Monjas publica *Documentos inéditos acerca de Mossèn Jacinto Verdaguer.*

Mor el compositor Antoni Nicolau, que musicà molts del poemes verdaguerians més populars: *La mort de l'escolà, El noi de la mare, Cançó de la Moreneta, Captant,* entre d'altres.

1936

Triomf del Front Popular, a les eleccions del 16 de febrer.

Comença la Guerra Civil.

1937

Agustí Esclasans publica *La ciutat de Barcelona en l'obra de Jacint Verdaguer.*

1939

L'abril del 1939 acaba la Guerra Civil. La Generalitat marxa a l'exili.

Repressió de la cultura catalana pel nou règim. Prohibició de publicar diaris, revistes, i llibres en llengua catalana.

Comença la Segona Guerra Mundial.

1942

La Biblioteca de Catalunya adquireix el fons verdaguerià procedent del llibreter Joan B. Batlle.

Mor el compositor Enric Morera.

1943

Edició de les *Obres Completes de Jacinto Verdaguer,* seguint l'edició de "La Il·lustració Catalana", amb ortografia antinormativa, per imposició governativa. (Editorial Selecta, de Barcelona.)

1945

Centenari del naixement de Verdaguer. La seva commemoració pública i popular és interdita o alterada oficialment. Amb tot, hi dediquen números extraordinaris algunes revistes, com "Ausona", de Vic; "El Apostolado Franciscano" i "Cristiandad", de Barcelona; "Mediterráneo", de la Universitat de València, i "Tramontane", de Perpinyà.

Edició del Centenari de *L'Atlàntida,* a Mèxic, per Bartomeu Costa i Amic.

Sessió clandestina dels Amics de la Poesia, celebrada a casa Bonet Garí. Josep Maria de Sagarra parla sobre "Mossèn Cinto, poeta nacional i recita el *Diàleg dels dos campanars.*

Acaba la Segona Guerra Mundial.

1946

Segona edició de les *Obres Completes* d'Editorial Selecta.

Es publica a l'exili, a París, la *Miscel·lània Verdaguer* en homenatge al poeta, editada per Eduard Ragasol.

Edició crítica de *L'Atlàntida* pel doctor Eduard Junyent i Martí de Riquer.

Exposició commemorativa del Centenari del naixement de Verdaguer.

El catàleg és elaborat per Pere Bohigas i Balaguer.

Mor el compositor Manuel de Falla.

1947

Joan Moles i Ormella publica, a Mèxic, el seu *Mossèn Cinto Verdaguer,* amb pròleg de Josep Carner (Col·lecció "Catalònia", editada per Avel·lí Artís i Balaguer).

Festes de l'Entronització de la Mare de Déu de Montserrat, organitzades per la Comissió Abat Oliba.

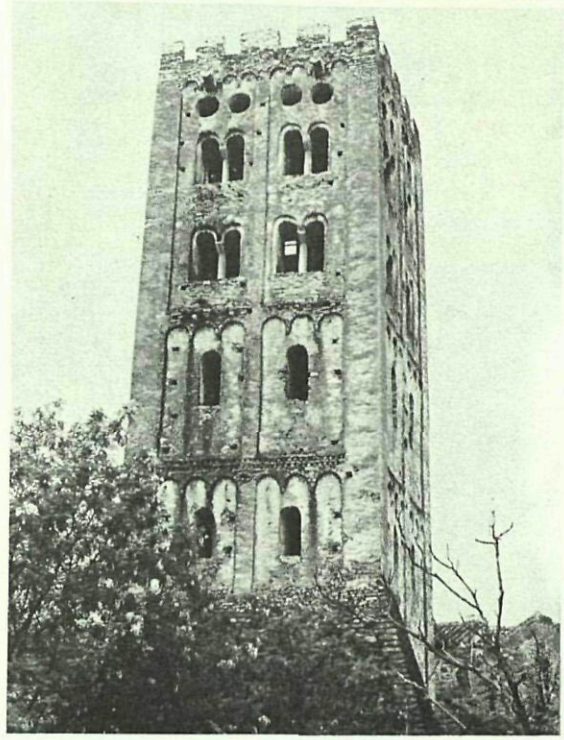

"Com dos gegants d'una llegió sagrada sols encara hi ha drets dos campanars: Són dues formidables sentinelles que en lo Conflent posà l'eternitat... Una nit fosca al seu germà parlava lo de Cuixà:
— Doncs que has perdut la veu?...
— Campanes ja no tinc —
li responia lo ferreny campanar de Sant Martí.
Oh!, qui pogués tornar-me-les un dia! Per tocar a mort pels monjos les voldria! per tocar a morts pels monjos i per mi."
(Fotos R. Manent i Cuyàs)

El monument que Barcelona erigí a la glòria de Mossèn Jacint Verdaguer. (Foto Cuyàs)

"Els barcelonins i tots els catalans se sentiren colpits íntimament per la mort de llur poeta més representatiu. Davant de les despulles, que foren exposades al Saló de Cent, desfilà silenciosament tota la població, en files inacabables. Les portes del casal de la ciutat s'hagueren de tancar, perquè no cabia més gent a dins, quan, a la nit, l'Orfeó Català complet cantà el respons de Victòria davant del cadafal. El dia 13 es féu el 'sepeli'. Jamai no s'ha aplegat tanta gernació, composta de totes les classes socials, ni amb tanta d'emoció i respecte, per l'enterrament d'un home que no posseïa més títols que els de poeta i sacerdot, i encara pobre i endeutat."
Joan Torrent i Fàbregas. (Foto Arxiu Mas)

1949

Quinzena edició de *L'Atlàntida* (Editorial Selecta).

Tercera edició de les *Obres Completes,* d'Editorial Selecta. Inclou pròleg de Marià Manent, un epíleg de mossèn Joan Bonet i Baltà i una bibliografia de Lluís Guarner.

1950

Any Sant.

1951

Publicació de l'*Antologia de la poesia catalana,* de Joan Triadú.

Vaga general a Barcelona.

1952

Es commemora el 50è aniversari de la mort de Verdaguer.

Sebastià Juan Arbó publica *Verdaguer. El poeta. El sacerdot. El món* (Editorial Aedos, Barcelona).

Josep Miracle publica *Verdaguer, amb la lira i el calze* (Aymà, editors, Barcelona).

Joan Torrent publica *Jacint Verdaguer* a la Col·lecció Popular Barcino (Editorial Barcino, Barcelona).

Editorial Barcino inicia la seva "Biblioteca verdagueriana" amb l'obra de J. M. de Casacuberta *(Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques.*

Celebració del XXXV Congrés Eucarístic Internacional, a Barcelona.

1953

Publicació de l'assaig del pare Miquel d'Esplugues *La tragèdia de mossèn Verdaguer.*

L'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans publica l'estudi de Carles Riba *Memòria de Verdaguer en el cinquantenari de la seva mort.*

1954

Jesús Pabón publica *El drama de Mosén Jacinto* (Editorial Alpha).

1955

Josep Pereña publica *Els darrers dies de la vida de Jacint Verdaguer* (Editorial Barcino).

1958

Publicació d'*Escrits inèdits de Jacint Verdaguer I,* per J. M. de Casacuberta (Editorial Barcino).

Col·locació de la primera pedra del monument a Verdaguer situat a la cruïlla de la Diagonal i el Passeig de Sant Joan. Hi assisteixen, entre d'altres, el bisbe Torras i Bages, Enric Prat de la Riba i Joaquim Cabot, president de la Comissió promotora.
(Foto Arxiu Mas)

Exposició de maquetes del concurs celebrat per alçar el monument que Barcelona dedicà a Mossèn Cinto Verdaguer.
(Foto Arxiu Mas)

Amparo Duran —a Madrid i ja vella— portant la capelleta de Montserrat.
(Foto Arxiu Mas)

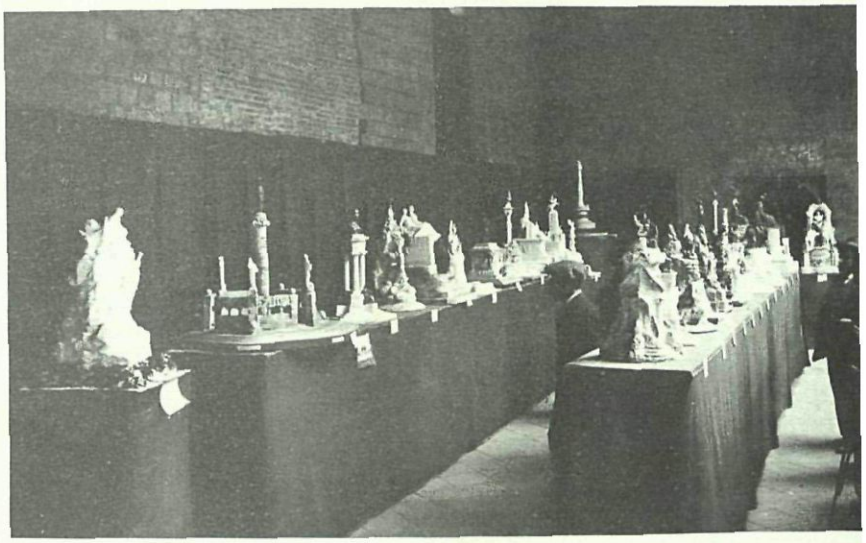

Vil·la Joana, al fons, en dia d'aplec.
(Foto Cuyàs)

Pere Bohigues i Balaguer ingressa a l'Acadèmia de Bones Lletres amb el discurs *Notes sobre la composició i estructura de "L'Atlàntida".*

Delfí Abella publica *Mossèn Cinto vist pel psiquiatre* (Editorial Barcino).

El pare Basili de Rubí publica *La última hora de la tragedia. Hacia una revisión del caso Verdaguer* (Editorial Franciscana, Madrid).

1959

Publicació de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer I,* per J. M. de Casacuberta (Editorial Barcino).

1961

Estrena, al Gran Teatre del Liceu de Barcelona, de la cantata escènica *L'Atlàntida,* de Manuel de Falla (completada per Ernesto Halffter), sobre el poema de Verdaguer. La dirigeix el mestre Eduard Toldrà i la interpreten Victòria dels Àngels i Raimon Torres com a solistes; l'Orquestra Municipal de Barcelona, la Coral Sant Jordi, el Cor Madrigal i la Capella Clàssica Polifònica.

1962

Nova audició de *L'Atlàntida* al Teatre de la Scala, de Milà.

1963

Edició poliglota de l'*Oda a Barcelona.*

1964

Quarta edició de les *Obres Completes,* d'Editorial Selecta. *Pàgines autobiogràfiques,* a cura d'Enric Bagué (Editorial Barcino).

1865

Publicació de *Mossèn Cinto a la Gleva. (La gestació del drama verdaguerià),* de Joan Torrent i Fàbregas.

1968

Publicació de *Verdaguer, poeta de Catalunya,* de Josep Maria de Sagarra (Edicions Proa).

Mor l'abat Escarré.

1971

Segona edició de *Mossèn Cinto Verdaguer,* de Joan Moles i Ormella (Editorial Pòrtic).

Publicació de *Jacint Verdaguer. L'home i l'obra,* de Ramon Xuriguera (Editorial Pòrtic).

1973

Mor Pau Casals.

1974

Commemoració dels 500 anys del primer llibre imprès en català.

Mil·lenari de la fundació del monestir de Cuixà, cantat per Verdaguer.

Cinquantenari de la mort d'Àngel Guimerà.

Cinquantenari de la fundació de l'Editorial Barcino, que ha mostrat sempre especial predilecció pels temes verdaguerians, dirigida per Josep Maria de Casacuberta.

Cinquena edició de les *Obres Completes,* d'Editorial Selecta.

Cinquantenari de la fundació de dues llibreries catalanes: Catalònia i Porter, llibres.

1977

Commemoració dels 75 anys de la mort de Verdaguer i del primer centenari de *L'Atlàntida.*

La Biblioteca de Catalunya adquireix un important lot de manuscrits inèdits de Verdaguer.

Cicle de conferències commemoratives a la llibreria Porter, de Barcelona.

Jornada sacerdotal commemorativa, a Vic (8 de setembre).

Conferències de Josep M. Solà i Camps, el dos de maig a Vinyoles d'Orís i el 24 de maig a la Biblioteca de Catalunya.

Conferència del doctor Antoni Comas sobre Verdaguer, dins les festes barcelonines de la Mercè (23 de setembre).

Les Festes Populars Pompeu Fabra (Vic, 8 i 9 d'octubre) són dedicades a Verdaguer.

Estrena de la versió "definitiva" de *L'Atlàntida* de Falla completada per Halffter, en els Festivals musicals de Granada.

Publicació de la 19a edició de *L'Atlàntida* (Editorial Selecta).

Exposició de l'obra pictòrica de F. Vall i Verdaguer sobre *L'Atlàntida* a la Biblioteca de Catalunya.

A les Festes de Santa Llúcia (celebrades el 17 de desembre, a l'Espluga de Francolí), estrena del film de Joan Capdevila sobre Verdaguer.

El Jocs Florals a Sant Martí del Canigó.

ELS PRIMERS JOCS FLORALS A L'EXILI: PERPINYÀ, 1902 - Josep Maria Ainaud de Lasarte

L'ANY 1902, els Jocs Florals de la Llengua Catalana (que havien estat instaurats a Barcelona l'any 1859) celebraven per primera vegada la seva festa a l'exili, si bé dins els Països Catalans. Ho explicarem. La Festa, prevista com cada any per al primer diumenge de maig, a Barcelona, havia estat suspesa per l'autoritat militar. La Comissió Organitzadora dels Jocs Florals veia com l'any s'anava escolant sense trobar ni el lloc ni la data oportuns per a celebrar-los. I heus ací que monsenyor Carsalade, bisbe de Perpinyà i gran amic de Catalunya, s'adreçà als mantenidors per a fer-los saber que havia comprat l'antic monestir de Sant Martí del Canigó —aleshores en runes— per tal de restaurar-lo, retornar-lo al culte i posar-lo de bell nou al servei de Catalunya. I amb aquest motiu, l'oferia perquè hi fossin celebrats els Jocs Florals que havien estat suspesos.

Immediatament, el benemèrit poeta i editor Francesc Matheu (que era el president d'aquells Jocs Florals i que sempre en fou l'ànima) posà en moviment amics i recursos, i ho resolgué en pocs dies. I així, el dia 11 de novembre de 1902, se celebraven els Jocs Florals de la Llengua Catalana, amb tota solemnitat, dins l'acollidor recinte del monestir de Sant Martí del Canigó. A més del ritual tradicional de la festa, hi oficià una solemne missa monsenyor Carsalade, el mateix prelat que havia recordat aquelles paraules de mossèn Cinto uns mesos abans parlant del Canigó:

> "Que ditxós seria de dormir la meva son última i eterna en el pit d'aquella muntanya que tant estimo i que tant he cantat! Els meus pobres ossos, barrejats amb els ossos gloriosos del Comte Guifre i dels vells monjos, esperarien en pau el dia de la resurrecció, allí damunt dels núvols, prop del cel, a l'ombra de la creu del Canigó!"

I com una prova més de la unitat de la llengua catalana, era proclamat Mestre en Gai Saber un poeta mallorquí, Miquel Costa i Llobera.

Per primera vegada, els Jocs Florals de la Llengua Catalana s'havien celebrat a l'exili. Avui, en el setanta-cinquè aniversari d'aquesta efemèride i en vigílies del retorn a Catalunya dels Jocs Florals que des del 1941 s'han celebrat fora de Barcelona, hem cregut oportú d'evocar aquest retrobament memorable dels catalans d'ençà i enllà dels Pirineus, amb l'esperança que, en un futur proper, "tots siguem uns".

A contraportada, la placa commemorativa —que, per cert, té les dates equivocades— fixada a la façana de Can Tona: MOSSÈN JACINTO VERDAGUER FENT DE MESTRE I DE PAGÈS EN AQUESTA CASA DE CAN TONA 1860-1870 *(dates certes: 1863-1871) CURSANT AL SEMINARI DE VIC* PLANEJÀ PART DE SON POEMA L'ATLÀNTIDA. *(Foto E. Esteve)*

MOSSEN JACINTO VERDAGVER
FENT DE MESTRE Y DE PAGES
EN AQVESTA MASIA DE CAN TONA
DEL 1860 AL 1870
CVRSANT AL SEMINARI DE VICH
PLANEJA PART DE SON POEMA
LA ATLANTIDA